

TARTALOMJEGYZÉK

Turbuly Éva: Levéltárak szolgálatában. Varga Imréné köszöntése	301
Dominkovits Péter: Varga Imréné szakirodalmi munkássága	303

ÉVFORDULÓK NYOMÁBAN

Tömördi Máté: A Petőházi Cukorgyár 130 éve	305
Hegedűs Elemér: A császári és királyi 76. gyalogezred, Sopron háziezrede	325
Hárs József: A testvérvárosok és Sopron, 1982–2002	340

SOPRONI ARCOK

Turbuly Éva: 20. századi történet női szemmel. Interjú Kubinszky Mihálynéval	356
Kocsis István: Peéry Rezső soproni évei	372
Németh Kálmán: Szoborállítás Földi Lőrincnek Sopronban	384
Baranyai Lenke: Emlékezés Környei Attilára	386

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Buda Attila: Három bányászgeneráció válogatott iratai és emlékezései Dobsinától Brennbergbányáig I–III. Zalaegerszeg, 2009. (ism. Molnár László)	388
---	-----

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szen-
de

Éva Turbuly: Im Dienst der Archive. Zu Ehren von Gyöngyi Varga	301
Péter Dominkovits: Fachbibliographie von Gyöngyi Varga	303

AUF DEN SPUREN VON JUBILÄEN

MÁTÉ TÖMÖRDI: 130 Jahre Petőházer Zuckerfabrik	305
ELEMÉR HEGEDŰS: Das Infanterieregiment Nr. 76., Hausregiment von Sopron	325
JÓZSEF HÁRS: Sopron und seine Partnerstädte, 1982–2002	340

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Eine Geschichte aus dem 20. Jahrhundert aus weiblicher Sicht. Interview mit Éva Kubinszky	356
ISTVÁN KOCSIS: Die Soproner Jahre von Rezső Peéry	372
KÁLMÁN NÉMETH: Die Einweihung eines Denkmals für Lőrinc Földi in Sopron	384
LENKE BARANYAI: Gedenken an Attila Környei	386

BÜCHERSCHAU

LÁSZLÓ MOLNÁR: Attila Buda: Ausgewählte Dokumente und Erinnerungen dreier Genera-tionen von Bergleuten von Dobsina bis Brennbergbánya I–III. Zala- egerszeg, 2009.	388
---	-----

TURBULY ÉVA | Levéltárak szolgálatában.
Varga Imréné köszöntése

Hölgyek esetében nem éppen udvarias dolog elárulni az ünnepeelt születésének távoli dátumait. Ez alkalommal mégis eltekintünk a jól bevált szabálytól, annál is inkább, mert kedves kolléganőnkön, Varga Imréné, Gyöngyin nem fogtak az évek és mi voltunk a leginkább meglepve, amikor kiderült a jeles évforduló.

Gálos Magdolna, vagy ahogy ismerősei hívják, Gyöngyi 1940. április 24-én született. Édesapja, Gálos József a Katolikus Konvent pénzügyeinek ellenőre volt. Édesanyja Bratranek Terézia, akinek családja a század első felében (1905-től annak államosításáig) városszerte ismert temetkezési céget birtokolt. Nagyon mély, szeretetteljes kapcsolatuk, az anyai minta alapvetően meghatározta Gyöngyinek a családdhoz, gyerekeihez és unokáihoz, tágabb értelemben személyes környezetéhez, munkatársaihoz való viszonyát is. 1960-ban ment férjhez Varga Imréhez, akivel azóta is boldog házasságban élnek. Két fiuk született, mára a három unoka is a felnőttkor küszöbére ért.

Gyöngyi a Közgazdasági Technikum kereskedelmi tagozatát végezte el, majd Tirnitz József igazgatósága alatt, ideiglenes munkaerőként 1958. augusztus 8-án került a levéltárba, élete első és nyugdíjba vonulásáig utolsó munkahelyére. Beosztásai folyamatosan változtak az évek folyamán. Időközben szakirányú képesítést szerzett, volt ügyviteli alkalmazott, levéltári kezelő, majd több évtizedes tapasztalatainak és kiváló munkájának köszönhetően levéltáros. A kis létszámú intézményben értő tanítómesterek, elsősorban Tirnitz József és Horváth Zoltán keze alatt a levéltári munka minden ágát megismerte és gyakorolta is. Nélkülözhetetlen „mindenessé” vált, aki, ha kellett, adminisztrált, intézte a pénzügyeket, kiszolgált a kutatókat és ügyfeleket, rendezett, és készítette a könyvtár katalóguscéduláit.

Tanítómesterei biztatására a kutatómunkába is belekóstolt, kisebb-nagyobb közleményei az 1960-as évek végétől jelentek meg, elsősorban a Soproni Szemle és az országos szakfolyóirat, a Levéltári Szemle hasábjain. Publikációi többnyire szorosán kapcsolódtak az általa feltárt, rendezett iratanyaghoz. A Soproni Levéltár naptár-gyűjteményéről írott kétrészes tanulmánya a téma fontos alapműve, amire azóta is folyamatosan támaszkodik a kutatás. Ugyanez vonatkozik Házi Jenő hagyatékának feldolgozására, vagy a megyei időszaki sajtó-bibliográfia Sopronra vonatkozó fejezeteire.

Gyöngyi kitűnő munkatárs volt, aki sokirányú tapasztalatai birtokában a levéltári munka minden területén otthonosan mozgott, szükség esetén bárkit helyettesíteni tudott. Munkáját önállóan, nagy felelősséggel, odaadással és örömmel végezte. Kiváló munkájának köszönhetően 1979-ben minisztériumi kitüntetést kapott, majd 1995-ben a Magyar Levéltáros Egyesület „Levéltárért” díját nyerte el.

Sokat köszönhetek neki fiatal munkatársai, akiket betanított, akik mindig számíthattak rá szakmai és magánéleti problémáikban egyaránt. Amikor 1992 tavaszán a levéltárba kerültem, Tirnitz Jóska bácsival együtt nekem is rengeteget segített a beilleszkedésben, a helyi sajátosságok megismerésében. Mindenre odafigyelt, soha nem feledkezett el a kollégák születés- és névnapjairól, saját készítésű finomságokkal, vidám ötletekkel járult hozzá a jeles napok megünnepléséhez. Emlékezetesek a virágvölgyi cseresznyeszüretek, ahova többször is meghívást kaptunk. Távozásával ezek a bensőséges alkalmak sajnálatosan elmaradtak.

1995. évi nyugdíjba vonulását követően részmunkaidőben még egy évtizedig dolgozott a levéltárban, helyettesítette a kisgyermeküket nevelő kolléganőket. Emellett Szála Erzsébet felkérésére az 1990-es évek második felétől a mai napig az Evangélikus Levéltárban dolgozik. Munkája eredményeként a gazdag egyházi levéltár anyaga rendezésre, dobozolásra került. Segédletek készültek és készülnek, kiépült a megfelelő infrastruktúra, fellendült a kutatóforgalom. Az itt végzett kutatások bőséges termése a bibliográfiában olvasható. Különösen érdekes e cikkek közül a soproni és Sopron környéki evangélikus lelkészek 1944/1945. évi leveleiből közreadott válogatás, valamint a visszaemlékezések jelentős evangélikus egyházi személyiségekre. Komoly feladatot jelentett Hanzmann Károly: *Helyrajz és adalékok a soproni ágostai hitvallású egyházközség 1900–1950. évi történetéhez* című munkája mutatóinak elkészítése, amelyek jelentősen megkönnyítik a terjedelmes kötet adatainak különböző szempontok szerinti hasznosítását.

E sokirányú elfoglaltság mellé vállalta Gyöngyi 2003-ban a Soproni Szemle szerkesztőségi titkári feladatait. Azóta is szorgosan gyűjti és továbbítja a kéziratokat, tárgyal a szerzőkkel, a kuratóriummal, a tördelővel, a nyomdával, és jó háziasszonyként otthont ad a szerkesztőségi üléseknek.

Kedves Gyöngyi! A szerkesztőség, a szerkesztőbizottság, volt levéltári kollégáid, kutatóid, valamint a magam nevében kívánok Neked további sok-sok jó egészségben, családi örömeiben, szorgos munkálkodásban eltöltendő boldog évet, magunknak pedig azt, hogy minél tovább együtt dolgozhassunk veled!

DOMINKOVITS PÉTER | Varga Imréné
szakirodalmi munkássága

Önálló kötet, füzet

Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Győr-Sopron megyei Levéltárból. I-II. füzet. Összeállította, bevezetőt írta, szerkesztette: Gecsényi Lajos – Varga Imréné. Budapest. Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ. 1994. 1-124., 1-44.

[Hanzmann Károly:] Helyzetrajz és adalékok a soproni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. III. rész. Mutatók. (személy-, helynév-, és tárgymutató) Előszót [és szójegyzéket] írta Szála Erzsébet, [mutatókat készítette] Varga Imréné. Sopron. A soproni Evangélikus Gyűjtemények Levéltára. 2007. 5–94.

Tanulmányok, forrásközlések

Adalékok a Sopronban és Sopron megyében megjelent magyar nyelvű újságok történetéhez, 1871–1949. = SSz. 22. (1968), 155–160.

Soproni hirdetések felszabadulásunk időszakából (1945. ápr. – nov.). = SSz. 24. (1970), 49–56.

Sopron város igazgatásának szervezeti változása 1949-től 1956-ig. = Levéltári Szemle, 20. (1970) 1. sz. 132–154.

Sopron városi levéltár naptárgygyűjteménye (1581–1805). = SSz. 38. (1984) [1. rész] 193–220., [2. rész] 289–311.

Házi Jenő hagyatéka a Soproni Levéltárban. in: Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk.: Dominkovits Péter – Turbulay Éva. Sopron. Soproni Levéltár. 1993. 27–61.

Egy tudósbarátság dokumentumai. Válogatás Géfin Gyula és Házi Jenő levelezéséből. = Vasi Szemle, 48. (1994) 2. sz. 261–276.

Fertőszéplak, Sarród [községek szócikkei] in: Győr-Moson-Sopron megye települései. Főszerk.: Tuba László. Győr. Hazánk. 1994, 75–76., 177–178.

Dokumentumok egy köztisztviselői pályakép megismeréséhez – Halász Gábor segélykérő levele alapján. = SSz. 49. (1995), 47–56.

„...öt évtizeden át támogatóm és pártfogóm voltál...” Két tudós ember, Házi Jenő és Csatkai Endre barátságának kialakulása levelezésük tükrében. in: Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk.: Környei Attila – G. Szende Katalin. Sopron. Soproni Múzeum Alapítvány – Sopron Megyei Jogú Város. 1996. 443–455.

A Magyar Történelmi Társulat soproni vándorgyűlése (1932. február 13–14.). = SSz. 51. (1997), 251–254.

Fertőszéplak, Sarród [községek szócikkei] in: Győr-Moson-Sopron megye kézikönyve. Főszerk.: Tuba László. [Győr] CEBA Kiadó – Dr. Fekete Mátyás. 1998. (Magyarország megyéi kézikönyvei; 7.) 612–613., 811–812.

„Annyi szépséget a városkörnyék egyetlen része sem rejt magában, mint a Virág völgy” Adatok e terület történetéhez. = SSz. 53. (1999), 30–44.

Lelki javait a templomban, földi értékeit titokban osztotta szét hívei között... Emlékezés Beyer Pál [1909–1974] evangélikus lelkészre. = SSz. 53. (1999), 409–411.

A sajtóbibliográfia készítésének levéltári forrásairól. = Kisalföldi Könyvtáros, 31.(2001) 1. sz. 26–33.

Adalékok a soproni felső evangélikus egyházmegyéhez tartozó három gyülekezet [Sopronbánfalva, Balf és Harka] történetéhez. = SSz. 55. (2001), 180–183.

Adatok a 20. századi soproni temetkezési vállalkozók történetéhez. = SSz. 57. (2003), 247–262.

A kitelepítés Balf, Harka, Sopronbánfalva és Ágfalva községekben az evangélikus lelkészek feljegyzései alapján. = SSz. 58. (2004), 256–260.

Heimler Károly szerepe a Soproni Szemle életre hívásában. = SSz. 59. (2005), 345–348.

„...az oltárt, a híveket még életem veszélyeztetése során sem hagytam el...” Adatok a soproni és Sopron környéki evangélikus lelkészek 1944/45. évi leveleiből. = SSz. 60. (2006), 54–61.

A balfi kitelepítés 60. évfordulójára emlékeztek Uffenheimben. = SSz. 60. (2006), 426–428.

Emlékezés Tirnitz Józsefre. = SSz. 61. (2007), 123–124.

Szentgyörgyi (Amminger) Kálmánra emlékezve. = SSz. 62. (2008), 216–217.

Száz éve született Bérci Jenő (1910–1979). = SSz. 64. (2010), 199–200.

Ismertetés

Menneyeiné Várszegi Judit (szerk.): Ki kicsoda Győr-Moson-Sopron megye helytörténeti kutatásában? Győr, 2006. = SSz. 60. (2006), 470.

Adatgyűjtőként, forrásfeltáróként közreműködés publikált dokumentum kötetekben, adattárakban:

Válogatott dokumentumok a Győr-Sopron megyei munkásmozgalom történetéből 1929–1945. Szerk.: Pernes Gyula – Gecsényi Lajos. Győr. MSzMP Győr-Sopron Megyei Bizottsága. 1982. 11–467.

Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995). Bev. Szerk.: Horváth József. Győr. Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár. 2000. 7–912.

ÉVFORDULÓK NYOMÁBAN

TÖMÖRDI MÁTÉ | A Petőházi Cukorgyár 130 éve

A 130 éve alapított, 2008-ban bezárt petőházi cukorgyár története Sopron és környéke ipartörténetének egyik legfontosabb fejezete. A soproni cukorfinomító a fiumei után a második magyar cukorfinomítóként létesült 1794-ben. Az európai finomítók ebben az időben még Amerikában és a különböző európai országok gyarmatain termelt cukornádból kinyert barna színű nyerscukor további feldolgozásával állították elő a fehér cukrot. Ez ma is így történik. A napóleoni háborúk idején a kontinentális zárlat hatására nehezen elérhető lett a nyersanyag, ezért Európa szerte a fehér répából kinyert cukor előállítására kezdett teret hódítani, s ez a folyamat hazánkat sem kerülte el. Így nem előzmények nélküli a gyár alapításkor a répatermesztési kultúra környékbeli megléte sem. A reformkori 63 manufakturális cukorgyártó üzem (így az Eszterházán működő is), a szabadságharc kirombanásáig nagyjából nem bizonyult gazdaságosnak és tönkrement, bezárt. A manufakturális kereteken túllépő, a mai gyári értelemben vett termelő cukorgyártó nagyüzemek kialakulása a régióban 1850-től kezdődött a félszerfalvi (Hirm, Ausztria), majd a czinfalvi (Siegendorf, Ausztria) (1852) gyár létesítésével, és a köhidai, nagycenki, sajtoskáli gyárak alapításával (1854) folytatódott. Majd egy rövid felfutási idő után bonyolult tőke-összefonódások révén tovább fejlődött a büki és csepregi gyár belépésével (1867), s a petőházi gyár 1880-as beüzemelésével fejeződött be.¹

A gyáralapítás és az első évtizedek

A petőházi gyáralapítást a Sopron melletti köhídnál (azaz Sopronköhidánál) Carstanjen G. és társa, Liedenfrost Károly által létesített jogelőd köhidai cukorgyár (1854–1879) répacukorgyártó tevékenysége alapozta meg. Ehhez a gyárhoz azonban a laza, vizenyős talajviszonyok miatt a korabeli vasútépítési konjunktúra ellenére sem sikerült vasúti csatlakozást kiépíteni, a monokultúras gazdálkodás viszonyai között a talajok kimerültek, távolabbi répaterületek bekapcsolása szállítási nehézségek miatt lehetetlenné vált. A tulajdonosok, Offerman Theodor és társa a már meglévő gyárak szorító gyűrűjéből kitorve új, gyáráépítésre ideális területet kerestek.

Petőháza sok szempontból ideális hely volt egy cukorgyár létesítésére. A Győr-Sopron vasútvonal a község mellett haladt el, csak 3 km-re volt az eszterházai vasútállomás. A munkaerő a sűrű településszerkezetnek köszönhetően bőven biztosított volt, az Ikva patak az Arany patakkal

¹ Hadarits Géza – Lovas Gyula (szerk.): A Petőházi Cukorgyár száz éve. Petőháza, 1981.

megtáplálva elegendő vizet szállított a répa tisztításához, a környező terület – a nagykiterjedésű Esterházy hitbizomány területébe épülve – répatermesztésre kiválóan alkalmasnak bizonyult. Jelentős termelési körzetben a Hanság, a Fertőmellék, később a Rábaköz és a megszűnő Moson megyei gyárak répatermesztésre kiemelkedően jó termőterülete adott nagyon jó gazdasági lehetőséget az új létesítmény számára.

A leendő gyár területén lévő kisparcellák (1878-ig részben titokban) történt felvásárlása után 1879 őszén elkészült a vasútvonalból a gyárba vezető iparvágány, és a 37. őrháznál „Eszterháza Gyár”, majd „Petőháza Gyár” néven megállóhely létesült. Itt kezdte meg az Offermann Theodor és társai cég a cukorgyár építését, melyet Schneider Márton fiatal építőmester 1879 októberére fejezett be. A vállalat közkereseti társaságként kezdte meg működését, de még 1880-ban 700 000 forint törzstőkével betéti társasággá (Petőházer-Rübenzuckerfabrik Th. Offermann & Co.) alakult. A részvényesek között egyetlen magyar név, a nagylózsi földbirtokos Solymossy László (majd fia Ödön) szerepelt.²

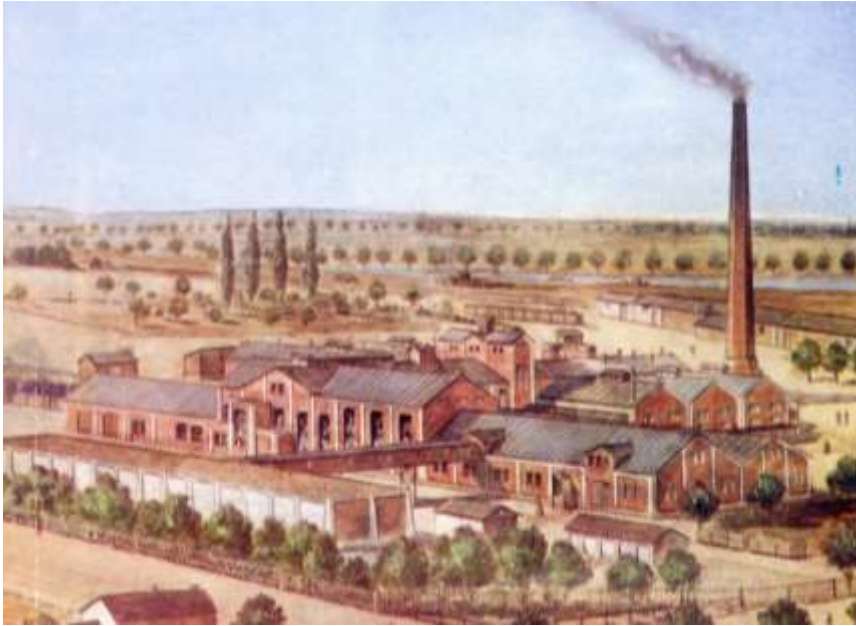
A petőházi nyerscukorgyárat és finomítót a bezárt köhidi gyár gépeivel rendezték be. Az új, modern gyár üzembevétele korszerű beruházásokat és a köhidi gyárhoz képest üzemnagyobbítást is jelentett. Wiener Moskó az új gyárüzem indítását így mutatta be: „A petőházi nyerscukorgyárat és finomítót (...) a beszüntetett köhidi gyár gépeivel rendezték be. Az átköltözéssel kiterjedt új beruházásokat és üzemnagyobbításokat kötöttek össze. Az új berendezési tárgyakat a prágai Márky, Bromowski és Schultz cég szállította. A gőzerőt 9 gőzkazán szolgáltatta, 1125 m² fűtőfelülettel, és 9 gőzgép 167 lóerővel. A gyár mindjárt eleinte lúgzással,³ háromszoros telítéssel és osmose⁴ mellett dolgozott. A lúgzási telepek űrmértéke 90,15 hl volt...”⁵

² Petőházi gyári irattár, jelzet nélkül.

³ Ellenáramú extrakciós, vagy közismerten diffúziós, cukorkinyerő eljárás.

⁴ A gyártás végi cukortartalmú szörpből történő fehércukor-kinyerési eljárás.

⁵ Wiener Moskó: A magyar cukoripar fejlődése. 1–2 kötet. Adalék a mezőgazdasági ipar múltja, jelene és jövőjéhez. Budapest, 1902.

1. kép: A petőházi cukorgyár 1896-ban

A petőházi gyár első üzemében a feldolgozott répa mennyisége háromszorosan haladta meg a köhidai gyár legmagasabb teljesítményét. 1880-ban 300 000 mázsa répát dolgozott fel. Az 1883–84-es idényben a feldolgozott répa 325 265,5 mázsa volt. Ebben az évben erőtejes volt Ausztriában, Németországban a túltermelés, ezáltal leestek az árak. Összehasonlításképpen, ugyanebben az évben a csepregi gyárban 205 000 mázsa, a nagycenki gyárban 94 056 mázsa, a büki gyárban 102 596,94 mázsa, a sajtoskáli gyárban 63 817,15 mázsa volt a feldolgozott nyersanyag mennyisége. 1893-ig a gyárban centrifugák segítségével I. osztályos darabos pilécukrot, azaz fogyasztási cukrot, szabálytalan alakú töredék fehérarut gyártottak. A 25–27 000 mázsa külföldön is elismert minőségű termék mellett 8–10 000 mázsa nyerscukor előállítására is sor került.

A kezdetekkor az üzemi időszakban 450–480 férfi, 250–350 nő és 80–150 gyermek kapott munkát, nyáron 50–150 férfi, 5–15 nő és 3–20 gyermek dolgozott. A vezetést hat hivatalnok látta el, 480–3000 forint évi fizetéssel.

Hamarosan 14 darab 45 hl-es lugzótartállyal, Rillieux-Lexa lepárló készülékekkel fejlesztették a technológiát, bevezették a villamos világítást. A mintegy 206 000 forint értékű felújítás után (1893-tól csontszûrés nélkül dolgoztak) a termék mennyisége 4000 mázsa pilé és 74 000 mázsa fehércukor lett. 1899-ben a régi gőzkazánokat a brünni gyárból származó hat új Fairbairn kazánnal váltották ki, de üzemelt mellette Dupuy kazán, összességében 1388,6 m² fűtőfelülettel. Egy mosódob, 3 répavágó, egy 14 edényes lúgzótelep (910 hl), 6

tisztító kazán, 10 telítő készülék szolgálta a termelést, a bepárló állomáson Wellner-Jelinek- és Róbert-féle bepárlók üzemeltek (1409 m² fűtőfelülettel). Kristályosításra két, egyenként 140 m²-es vákuumkészülék szolgált, a cukorkimerítést osmose-telep végezte. 1900-ra a feldolgozott répa mennyisége több mint kétszeresére, 250 000-ről 600 000 mázsara emelkedett, a gyárba szállított répaért 2,16 koronát fizettek mázsánként. Ehhez a répamennyiséghez közel 70 000 mázsa köszénre 6000 mázsa pirszénre volt szükség.

A raktárakat a cukortermelés növekedése miatt két emelettel bővítették. A cukortermék főképp Angliában kelt el, a mintegy 20 000 mázsa adómentes szörpöt szeszgyáraknak értékesítették.⁶ Kampányban 350 férfi 30 női napszámos dolgozott, a férfiak napi bére 180, a nőké 90 fillér volt, egész éven át pedig 9 segédmunkás 13 főmunkás és 11 tisztviselő volt alkalmazva. Alkalmaztak még 21 kézművest és 4 szolgát. A gyárnak önálló betegsegélyző pénztára volt, amelybe a munkások keresetük 1 %-át tartoztak befizetni. A cukorfőző szakemberek kezdetben – magasabb fizetésért – csehek voltak, akik féltékenyen őrizték tudományukat, a szemzési munkát hosszú ideig függönnyel eltakarva végezték. A gyár szolgálati lakásokat biztosított nekik, de lakások épültek a gyári tisztviselők és a dolgozók, valamint a fináncok részére is. A gyári szakmunkások kifizethető kölcsönre családi házakat építettek. A gyár a többi cukorgyárhoz hasonlóan korszerű gazdaságot működtetett, ahol állattartás és tejtermelés folyt.

A Kiscell-Nezsider vasútvonal építésekor a cukorgyár állásfoglalása döntötte el, a birtokában lévő részvények alapján, hogy a Győr-soproni vasútvonallal történő keresztezés helye Eszterháza állomás legyen.⁷ Ez a vasúti díjszabás befolyásolásán túlmenően lehetővé tette a Fertőzúg, majd folyamatosan a Celldömölk-Eszterháza vasútvonal melletti területek és a Rábaköz bekapcsolását a répatermesztésbe.

A tőkeerős környékbeli cukorgyárosok csoportja (Patzenhofer Konrád cinfalvi, Rothermann Rudolf félszerfalvi, Carstanjen Gusztáv köhidai, Lenck Sámuel és a Nagycenki Cukorgyár Rt.) már 1881-ben megvásárolta az addigi tulajdonos Drasche családtól a brennbergi szénbányát, és Brennbergi Kőszénbánya Rt. néven társaságot alapítottak. A bánya az ő kezükben volt 1928-ig. (1912-től a részvények többségét az Urikány-Zsilvölgyi Kőszénbánya Rt. szerezte meg.)⁸

Az ismétlődő gazdasági válságok a túltermelés és az adórendszer miatt leginkább veszélyeztetett iparágon belül a tőkeerős petőházi gyárat kevésbé érintették, a gazdasági hátteret a bécsi Schoeller bankház biztosította. A válság éveit alatt a termelés növekedett. Annak ellenére, hogy a Sopron megyei gyárak fizették a legmagasabb répaárat és munkabért, elkerülték a válság okozta

⁶ A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara Statisztikai jelentései Sopron, 1893, 108.1, 1894, 100.1. 1896, 89.1.

⁷ Lovas Gyula: A Fertővidéki hév. SSz. 52. (1998), 30–43.

⁸ Faller Jenő: Sopron szénjogi szerződésai 1791–1946-ig, szénbányászatunk államosításáig. SSz. 9 (1955), 49–67.

termeléscsökkenést. Ez részben annak volt köszönhető, hogy gépi, technikai felszereltségük országosan is a legkorszerűbb volt, másrészt a körzetben termelt répa cukortartalma messze felülmúlta más körzetekből származó répáét.

Az 1911-es ún. rayon-megállapodás (répatermesztési körzet elosztás) 10 évre tisztázta a dunántúli cukorgyárak termeltetési területeit, valójában a petőházi érdekeket nem érintette. Saját körzetében a Hanság-csatorna környezetében folyó csatornaépítések, mocsaras területek lecsapolása után, mintegy 30 km-es szakaszon új területeket vonhatott be a répatermesztésbe. A hanyi répa beszállításában döntő szerep jutott az egyre bővülő gazdasági vasúthálózatnak, melynek jó példáját adta az Esterházy-hitbizomány gazdasági vasútja, amely közel egyidős volt a cukorgyárral. 1914-ben üzembe helyezték a petőházi gyárba vezető kisvasúti vonalat, amely 1925-ig csak lóvontatással közlekedett, majd gőzerőre illetve motorüzemre is engedélyezték. A gazdaságosabb, egyben biztonságosabb répaellátás érdekében a répa beszállítása mindinkább a vasút felé tolódott, a megye útjai jelentős igénybevételtől szabadultak meg.

1912. július 27-én a gyárat üzemeltető közkereseti társaság Petőházi Cukorgyár Rt. néven részvénytársasággá alakult. A 3 000 000 korona alaptőke 7500 db, egyenként 400 korona névleges értékű részvényből állt, melyből már 5506 db (73,3 %) a Schoeller érdekeltség kezébe került. A gyáralapító 13 tagú tulajdonosi kör négy tagra zsugorodott.

Átmeneti visszaesés után az 1912–13 üzemév ismét rekordot hozott. A világháború évei visszatükröződnek a petőházi gyár termelési adataiban is. A hiányzó munkaerőt nőekkel, majd orosz és szerb hadifoglyokkal pótolták, ez azonban nem jelentett egyenértékű munkaerőt a frontra vitt dolgozókkal.

Az 1920-as és 1930-as évek

A termelés még 1927-ben is csak a fele volt a háború előttinek, amiben szerepet játszott a megugrott az infláció is, ám a gyár nehézségeit leginkább a trianoni határvonalak meghúzása okozta. Jelentős répaárterületek kerültek Ausztriához, különösen a boldogasszonyi bérgazdaság elcsatolása okozott érzékeny veszteséget. Félszerfalva és Cinfalva gyárainak Ausztriához kerülésével répaártermelő területeik jelentős része Magyarországon maradt. Mivel a répa határon át történő szállítására nem volt mód, 1922-ben a vitás kérdések tisztázása érdekében csereszerződés jött létre a határon túlra eső tételek kicserélésére, amit a következő évben megismételtek, ill. további öt évre meghosszabbítottak. 1930-ban megtörtént a területek végleges cseréje, ezzel megszűnt a nehézkes kölcsönös elszámolás.

1920. október 11-én alaptőke emeléssel a részvények száma 17 500-ra emelkedett, ezzel új tőkecsoportok szereztek érdekeltséget Petőházán. Lassan

beindultak a korszerűsítések, 1920-tól homokcukor-⁹ 1922-től kockacukor-gyártás indult, majd megkezdődött a gyár villamosítása. 1929-től jelentős korszerűsítésekre került sor (nyomás alatti bepárlás, turbina, diffúziós edények beépítése, szeletszáritás, gőzkazánok, nyerscukor kavarók). A gazdasági világválság csak 1932–33-ben okozott visszaesést. 1935-ben újabb alaptőke emelésként 8000 részvénnyel emelkedett a részvények száma azért, hogy a Nagycenki Cukorgyárak Rt. részvénytöbbsége megszerezhető legyen. 1936. augusztus 8-án megtörtént a részvénytársaságok egyesülése, az új részvénytársaság a Petőházi és Nagycenki Cukorgyárak Részvénytársasága (Aktiengesellschaft der Petőhazer und Grosszinkendorfer Zuckerfabriken) nevet kapta. 1937-ben a tőketartalék terhére újabb alaptőke emelés történt, úgy hogy a 200 pengő névértékű részvények ezentúl 300 pengőt értek. Ez a 6 600 000 pengős alaptőke maradt a világháborúig, illetve egészen az állami tulajdonba vételig.

2. kép. A petőházi cukorgyár részvénye, 5000 P

Időközben a jobb, gazdaságosabb cukorkinyerés irányában történtek próbálkozások. 1929. december 6-án budapesti székhellyel, 1 000 000 pengő alaptőkével megalakult a Petőházi Melasz Értékesítő Rt. Az alapítók között Ács, Ercsi, Nagycenk, Hatvan, Sárvár, Sarkad, Georgia (Kaposvár, Mezőhegyes),

⁹ Centrifugált, ömlesztett (fehér) kristálycukor.

Szerencs, Selyp, Sarkad szerepelt. A részvénytársaság melasz¹⁰ Ca-szacharátos cukortalanító technológiát létesített Petőhá-zán, de fennállásának ideje alatt az alacsony cukorár lehetetlenné tette üzemeltetését. Az illetékek, kamatok, leírás költségei, a szabadalmi jogok az évek során felélték a társaság vagyonát, 1935-ben részvényeit Petőháza megvásárolta, majd 1937-ben a vállalkozás a berendezések használatba vétele nélkül felszámolásra került, értékesítését a Szovjetunióval folytatott tárgyalásoktól remélték.¹¹

Nagy lépést jelentett a nagyecenki berendezések felhasználásával az 1936–1937. évi nyersgyári, majd az 1937–1938. évi finomítói rekonstrukció, az új melegítők és a Láng turbina beszerelése. A közeli versenytárs nélkül maradt cukorgyárat a világháborúig egyenletes teljesítmény jellemezte, a legmagasabb átlagot 1943–1944-ben, 1995 tonna napi átlaggal érte el. Mivel az egyes gyárak által feldolgozható répamennyiség a világháborúk közötti időszakban meghatározott volt, a gyár a termelőivel, főleg a kisterme-lőkkel nem a termőterület nagyságára, hanem a répamennyiségre kötött szerződést, többlettermés esetén az át nem vett répát az állatokkal etették fel. Az azonos répamennyiségeket a napi répafeldolgozás növelésével rövidebb kampányokban dolgozták fel, így október közepén technológiaiailag is érett répával kezdődtek a feldolgozási időszakok.

Magyarország háborúba lépésével a gyár termelését is katonai ellenőrzés alá vonták. Élére katonai parancsnokot neveztek ki, akinek a termelés folyamatosságának biztosítása volt a feladata. A behívásokkal meggyérült létszámot kiegészítő munkaerő-ként a közeli Bregenz-majorban lévő lengyel menekülttáborban élő férfiakkal pótolták. 1944 októberében szállítási problémák miatt nem érkezett elegendő répa és szükséges mennyiségű szén, az üzemet le kellett állítani. 1944 decemberében légítámadás érte a gyárat, de nagyobb kár nem történt, a sérült részeket a dolgozók gyorsan kijavították. A maradék nyersanyag feldolgozására a rendkívüli módon megromlott répából, nagyon rossz kihozattal, 1945. február 6-tól március 8-ig került sor. A front közeledtével a német katonák a gyár felrobbantására és a turbina leszerelésére tettek előkészületeket, de a gyors visszavonulás miatt erre nem került sor.

Változások 1945 után

1945. május 30-ától június végéig a gyárban szovjet ellenőrző tiszték tartózkodtak. Megindult az újjáépítés, a széthordott eszközök pótlása. A gyár vastelepén válogatott anyagból megjavították a gyár mellett felrobbantott Ikva-hidat. A karbantartáshoz hiányoztak a szükséges anyagok, nagy szükség volt a leleményességre.

¹⁰ A cukorkinyerési technológia végén maradó cukortartalmú szörp, amiből fehércukor mennyiség csak további különleges eljárással nyerhető.

¹¹ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára Sopron Város Levéltára 269. Cukorgyári iratok.

1945. június 30-án megválasztották az első Üzemi Bizottságot. Két szakszervezetbe (Vasas Szakszervezet és Vegyi Szakszervezet) szerveződtek a dolgozók. 1945. augusztus 7-én az Elhagyott Javak Kormánybiztossága vizsgálta felül a gyár helyzetét, de intézkedésre nem látott okot. Arra való tekintettel, hogy a gyár osztrák tőkés csoport tulajdona volt, nem vonták az elhagyott javak körébe. A tulajdonviszonyok és a szervezeti formák változatlanok maradtak. A gyár a dolgozók bérét még tudta fizetni, de a pénz egyre gyorsabban értéktelenedett.

Nagy feladatot jelentett a földosztás után a mezőgazdasági szerkezetváltás közepette a répatermesztés újrászervezése, hiszen a gyár saját birtokai is felosztásra kerültek. A gyár munkásai, tisztviselői ökrös fogatokon indultak szerződés kötésre, s vitték magukkal a szükséges répamagot, így sikerült 2500 kh répa elvetésére szerződnie. A megtermelt répa feldolgozásához a szükséges szén biztosítása is korlátokba ütközött, amit végül a bányászok cukorért vasárnapi munkával termeltek ki. Végül az 5490 tonna répából (ide számolva a kevés répa miatt nem induló Ácsi Cukorgyár répakészletét is) hét napon át tartó kampány alatt megtermelt cukorkészletet az állam vásárolta fel, majd központilag osztotta le.

1946-ban az *Új Sopron* híradása szerint már 15 000 termelője volt a cukorgyárnak, az átlagtermés holdanként 150 mázsa. A munkáslétszám 1200 fő körül volt. 1947–48-ra már biztosították a szénellátást, s a termelők is kataszteri holdanként 6 kilogramm cukorelőleget kaptak természetben. A kampány jól sikerült. Ez volt a gyár utolsó éve a Schoeller érdekeltség tulajdonában.

A több éves vita során a Schoeller és társa cég a Magyar Cukoripari Bizottsággal csereszerződési megállapodást kötött, melynek aláírására 1949. augusztus 18-án került sor. Ennek értelmében az osztrák fél átadta a magyar államnak a birtokában lévő petőházi részvényeket, összesen 20 513 darabot, ezen felül magára vállalt kisebb nyugdíjterheket és külföldi hitelezőkkel szembeni tartozásokat, a Magyar Állam pedig 3500 tonna homokcukrot szállított bruttó 50 kilogrammos zsákokban, átadta az 1 775 200 schilling névértékű Leipnik-Ludenburgi Cukorgyárak részvényeit, valamint a Petőházi és Nagycenki Cukorgyárak Rt. deutschkreuzi leányvállalatánál lévő 900 000 schilling névértékű részvényét. A csereszerződés megkötésével a cukorgyár véglegesen a magyar állam kezébe került, de továbbra is a Petőházi és Nagycenki Cukorgyárak Rt. nevet viselte. A könnyűipari miniszter később az 1950. évi 32. tvr. 16. §-a alapján a gyár elnevezését 4819/I./1950 sz. ügyiratával Petőházi Cukorgyárra változtatta.

A tulajdoni változások ellenére a gyár élete normális mederben folyt tovább. A túlélés érdekében rövid életű vállalkozások indultak. Ilyen volt például az alkohol-előállítás céljából a gyári melasz felhasználása. Megvalósult a Meggyespusztai Kiszgazdák Szövetkezete tulajdonában lévő tormáspusztai szeszleparló petőházi gyártelepen történt üzembe helyezése. Működése a győri szeszgyár 1953. évi helyreállítása után szűnt meg. A másik nagyobb jelentőségű

tevékenység az országos cellulózhiányhoz kapcsolódott. A gyáriak a felhasználatlan fertői nád bázisán a gyári berendezésekben lúgos feltárással kartonlemezt gyártottak, amely 1951-ben 332,6 tonna 2–5 mm vastag kartonlemez termeléssel indult, s évente emelkedve komoly szerepet kapott az igények kielégítésében. A tevékenység 1958-ban fejeződött be, ekkorra tudta a papíripar kielégíteni az igényeket. Petőháza technológiai berendezéseiben 1953–54-ben illóolaj is készült fodormentából, cicfarokból a gyógyszeripar, illatszer- és kozmetika ipar számára, összesen 1428 kilogramm mennyiségben.

Valamennyi kitérő a háború utáni hiányokat próbálta pótolni a lehetőségek határáig, a cukorgyári berendezések felhasználásával, sok találékonyssággal, mindaddig folytatva, míg a fő profilú iparágak szűk kapacitásai ezt szükségessé tették. Az újonnan indult kezdeményezések közül a furfurool¹² fertői nádból való előállítás jelentett csupán kudarcot 1956-ban, miután az eljárás megvalósíthatóságát megkérdőjelezték, s az elképzelés kidolgozója a dokumentációval nyugatra távozott. A félig elkészült, majd központilag leállított hidrolízis üzem épületébe később a gyár a munkalehetőségek bővítése érdekében modern kockacukor-gyártó gépsort telepített.

A répatermesztés terén is jelentős változásokra volt szükség. Az államosítások után a répaellátás arányos elosztása érdekében rayon átrendezések történtek. Így került 1950-ben a gyár körzetéhez a pápai, györi, zirci járások területe, majd a mosoni járás a Szigetközzel. Petőháza körzetében korábban is jellemző volt a nagy számú kistermelő, sőt a cukorrépa nagyobb részét is kisbirtokosok termelték. A növekvő cukorigénynek megfelelően bővíteni kellett a répatermelők körét. A sikeres tevékenységet igazolja, hogy az 1946-os év 5507 ha termőterülete 1958-ra folyamatosan 8353 ha-ra emelkedett, a termelők száma 15 020-ról 28 337-re nőtt, az átlagtermés 104,4 q/ha-ról 231,9 q/ha-ra több, mint kétszeresére nőtt, a hektáronkénti cukorhozam 18,6 q/ha-ról 34,8 q/ha-ra javult. Az ilyen nagyszámú kistermelő azonban komoly szervezőmunkát is igényelt, hiszen nem mindenki rendelkezett termelő eszközökkel. A gyár ebben az időszakban közel 90 vetőgéppel, 130 háti porozóval, 100 permetezőgéppel segítette a termelést. 1956-ban a répatérület 27 %-án termeltek termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok. Ez a kistermelői időszak 1959-ig tartott.

A háború utáni évek fejlesztését a forráshiány jellemezte. 1951-ig beruházás nem volt, az első jelentősebb beruházások 1955-ben kezdődtek. 1956/57-ben kísérleti jelleggel beépült a magyar fejlesztésű folyamatos J-diffúzió¹³, a már majdnem cukor-mentes szelet kipróbálására szolgáló szeletprésekkel, s ezzel hosszabb időre beindult a lassú technikai fejlődés.

1959-től új korszak következett. A termelőszövetkezetek megalakulásával leszűkült a termelői kör, megteremtődtek a nagyüzemi répatermelés feltételei. Ele-

¹² Szerves vegyipari alapanyag.

¹³ Magyar szabadalom, az első magyar tervezésű folyamatos ellenáramú cukorkinyerő berendezés.

inte növekedett a szerződött terület, majd az állami ráhatás ellenére 1970–71-re mélypontra jutott a cukorrépa termesztés, a gyár összes területe 6268 ha-ra zsugorodott. Ennek legfőbb okát az elmaradott termesztési technológia jelentette. A faluról való elvándorlással csökkent a kézi munkaerő, a helyrevetéstől,¹⁴ a drázsírozott¹⁵ magoktól még idegenkedtek a termelők, a répatermesztés költségmutatói romlottak, a vegyszeres kezelés pedig még nem állt a kívánt színvonalon. A romló tendenciát Petőházán a társgyáraktól átvett répa s a termésátlag emelkedése még valamelyest kompenzálta, így 1960–61 és 1969–70 között viszonylag egyenletes mennyiség került évente feldolgozásra. A cukortartalom viszonylag változatlanul az európai elvárások alatt, átlagban 16,5 % körül mozgott. Az új nemesített fajták ellenére romlott a répa minősége, folyamatosan csökkent a nyerslé tisztasági hányados, emelkedett a melaszcukor veszteség, míg az egyéb gyártási veszteségek a fejlesztések hatására folyamatos csökkenést mutattak. A fentiek következményeként a gyártott cukor 1970-ben és 1971-ben közel a felére csökkent. Mindezek ellenére céltudatosan folyt a gyár legszűkebb keresztmetszeteinek feloldása, az energia-felhasználás csökkentése, a berendezések hatékonyságának növelése, a fizikai munka mind hatékonyabb gépesítése.

A Petőházi Cukorgyár vállalati önállósága 1964-ig tartott, amikor is létrejött a Magyar Cukoripar nagyvállalat, melynek egyik gyáregysége lett a Petőházi Cukorgyár. 1971. január 1-től új viszonyok között bővült a vállalat önállósága, a „Cukoripari Vállalatok Trösztje keretein belül gazdálkodó vállalati egység” lett a Petőházi Cukorgyár.

1968–1969-től több lehetőség nyílt fejlesztésekre: új bepárló és cukorfőző készülékekkel, előmelegítőkkel gazdagodott a gyár, gépesítésre került a mészkő- és kokszbeszállítás, Bates cukorzásoló mérlegek, gőztárolók, automata centrifugák, artézi kút, ipari vízmű, zagysűrítők, 500 kilogrammos félautomata centrifugák követték a sort. 1971-ben folyamatos lengyel, teknős DC diffúzió váltotta ki a már korszerűtlen cukorkinyerő berendezéseket, s ezzel az üzem a 3000 tonnás napi répafeldolgozás fölé emelkedett.

Petőházán már az 50-es évek végén megszűnt a hagyományos módon működő kockacukor-gyártó üzemrész, a kockacukor iránti kereslet növekedése viszont együtt nőtt a növekvő cukorigényekkel. Cukoripari döntés született egy modern kockacukor-gyártó üzem létesítésére és a furfúrol gyártásra megépített épület átalakításával biztosított volt a gépsor elhelyezése. 1967-ben a holland kockacukor-gépsor beépülésével megkezdte hosszú szolgálatát a korszerű „Hókrisztály” üzem, amely 1973-ban zsugorfóliás csomagolóval egészült ki. Terméke külföldön CARO néven futott, belföldön „Hókrisztály” néven vált

¹⁴ A répamag többcsírájú tulajdonsága miatt a fiatal növénysoportot fáradtságos kézi munkával egyelni (egy kis növény meghagyásával ritkítani) kellett. Ennek kiváltására vezették be a mag mechanikai egycsírájusítását.

¹⁵ A magot burokszerűen védő- és tápanyagokkal vették körül, így már lehetett szemenként a helyére vetni, s szükségtelenné vált a nehéz egyelési munka.

ismertté. 1972-től hosszú évekig a KÁF (Kiváló Áruk Fóruma) embléma viselésére jogosult magyar termékként nyert országos minőségi elismerést. A 60-as évek végétől az áruházak terjedésével erősödött a csomagolt cukor iránti igény, megindult Petőházán is az egy kilogrammos kiszerelés, amely többszöri bővítés, áthelyezés után önálló, európai szintű, korszerű csomagolóüzemmé fejlődött.

A vállalat gazdálkodását mindig is a „megfontolt”, „célra törő”, „eredményes” kulcsszavak jellemezték. 1951-hez képest a gyár termelési értéke 1971-re mintegy négyszeresére nőtt. 1959-től 1971-ig minden évet nyereséggel zárt, még a kritikus 1971-et is. (Az 1963–1971 közötti években is pozitívak voltak a vállalati eredmények, de ezek csak az országos nagyvállalat együttes kimutatásaiban jelentek meg.)

1972-től 1979-ig magas szintű innovációs műszaki fejlesztések folytak (turbógenerátor, szeletprések, diesel mozdonyok, nyomás alatti mészkemence, csomagológépek, szűrő berendezések, cukorfőző készülékek). 1977-től beindult a répamechanizáció, 1978-tól megkezdődött a cukortartalom szerinti átvétel az új Venema laboratóriumban. Bővült a melasztárolás, szárított szelet-raktár épült. A nyolc év átlagában folyó áron évi 36 205 000 forint volt a beruházásokra fordított összeg. A napi répafeldolgozás a századik kampányra elérte a 3215 t/nap teljesítményt, a központi intézkedések és az árak emelkedésének hatására 1978–1979-re a feldolgozott répa éves mennyisége is meghaladta a 395 000 tonnát. A termelt cukor mennyisége ezzel arányosan folyamatosan emelkedett, egyre nagyobb gondot jelentett elhelyezése, egyre gyakrabban, néha erősen kritizálható tárolási körülményekkel, külső, idegen raktárakat kellett igénybe venni.

Az eredmények ebben az időszakban sem maradtak el, az 1972-es évhez viszonyítva a vállalati eredmény évente egyre jobban emelkedve 1979-re több, mint kilencszeresére nőtt, ez pedig számos magas szintű országos elismerést hozott.

A gazdasági önállóság növekedése

A Petőházi Cukorgyár 1980. július 1-jén keltezett alapító oklevele a gazdasági önállóság mérföldkövét jelentette. Az iparág felügyeleti feladatait a rövid élettartamú Cukoripari Iroda látta el, a feladatok más, közös iparági koordinációt igénylő részét a Cukoripari Szolgáltató Vállalt vette át. Az 1980-as években a répamennyiség stabilizálására, a hektáronkénti cukortermés fokozására, a gépesítettség növelésére, a technológia fejlesztésére koncentráltak az erőforrások. A vállalatnál keletkezett eredmény tudatos és hatékony visszaforgatásával a többi magyarországi gyárhoz képest tovább nyílt a technikai színvonalbeli olló és a nőtt a gazdasági eredmények közötti különbség.

Az 1980-as évek első fele (1982–1984) a Vállalati Gazdasági Munkaközösségek (VGMK) alapításának, működésének időszaka volt. Az extenzív munkaidőalap burkolt növelése egyben számos új lehetőséget is teremtett a gyár és környezete intenzívebb fejlesztése számára. Az iparágon belül kiemelkedő megtermelt

adózott eredmény biztos gazdasági alapot teremtett új berendezések vásárlására. Persze a pénz mindig véges mennyiségű, ezért, hogy több mindenre jusson, a vállalat tervezői, a vállalat beruházó csoportja dolgozott együtt a beszállítók vezető szerelőivel. A megvásárolt, vagy saját készítésű berendezésrajzokat saját kivitelezésben készítették el a VGMK csoportok. A beruházásokat, fejlesztéseket ily módon lehetett a piaci ajánlatoknál lényegesen olcsóbbá tenni. A többletmunkaidő ugyanazon anyagi eszközök mellett az átlagnál nagyobb léptékű fejlesztést – a többi cukorgyár közül jelentősebb kiugrást – tett lehetővé. A VGMK működésének másik előnye volt, hogy a jól képzett szakemberek kvalifikált szakmunkát végezve tudtak életszínvonaluk javítása érdekében – ellentétben a korszakra jellemző mindenféle munkaidő utáni mezőgazdasági munkákkal – jelentős többletkeresethez jutni. Minőségi szempontból pedig már az is ösztönző volt a hibamentes kivitelezésre, hogy a feldolgozási időszakban (kampány alatt) az általuk készített, vagy installált berendezésekkel, fejlesztésekkel ugyanezen dolgozóknak kellett a termelésben a feladataikat ellátni.

A MT. 33/1984. (X. 31.) számú rendelete alapján a Petőházi Cukorgyár 1985-től a „dolgozók küldöttgyűlése általános irányításával működő vállalat” lett. Az 1985. március 6-i első küldöttgyűlés a vállalati kollektíva 77 küldöttjével elfogadta a vállalat Szervezeti és Működési Szabályzatát. Megválasztotta a 13 tagú Választott Vezetőséget, újraválasztással, egyhangúan megerősítette funkciójában a vállalat igazgatóját, aki automatikusan a vezetőség 14. tagja lett. A MÉM (Magyar Élelmiszeripari Minisztérium) képviselője küldöttgyűlésen adta át a vállalat új alapító okiratát.

A gyár szakmai kollektívája az éves eredmények tükrében képes volt a teljes körű önálló, felelős gazdálkodásra. A dolgozók tudatában erősödött a tulajdonosi szemlélet és a tenni akarás. Nőtt a vállalati hatékonyság, ami látványosan az éves eredmények, a technikai színvonal és a szociális ráfordítások emelkedésében jelent meg. A gyár ismét a több lábbon állás gazdasági stratégiai biztonságát választotta. A társaság igyekezett a kevésbé hasznosított építményeinek kihasználtságát is növelni, ugyanakkor törekedett új munkahelyek teremtésére is. A kihasználatlan 600 m²-es göngyölegraktár átépítésével leányvállalatként a Petőházi Cukorgyár és a Sefra Farben- und Tapeten-vertrieb GmbH 1990. augusztus 1-i alapítással létrehozta a Sefra Hungaria Festékgyártó és Forgalmazó Kft-t, de így került sor később a „szárazszelet-raktárnak” készült cukortároló átalakítására, ahol Instantina Kft. néven az Agrana érdekeltségű osztrák Instantina 100 százalékos tulajdonú, petőházi székhelyű céget alapított.

A cukorra pa mint nyersanyag termesztésben a Petőházi Cukorgyár gesztorságával jött létre és működött a Petőházi Integrált Cukortermelési Rendszer (PICR). Feladata volt a termőterület stabilizálása mellett a partnerkapcsolatok fejlesztésével, támogatással, hitelezéssel, a répatermesztés teljes vertikumában a legkorszerűbb anyagokkal, eljárásokkal a nyersanyag

minőségét és a termelés gazdaságosságát javítani. 1982-től az PICR 46 taggazdasága (egyben a gazdaságok répatermő területe és táblanagysága) a 80-as évek végéig közel azonos szinten stabilizálódott. 1986–1988-ig a tagok száma 43-ra csökkent. Nagy, negatív változást a termelők számában az 1990-es esztendő hozott.

A megtermelt cukorrépát a rendelkezésre álló kapacitások miatt tartós prizmákban kellett tárolni, ami nem kevés beszáradási, tárolási cukorvesztéssel járt. Jelentős erőfeszítések történtek a répa tárolási veszteségeinek csökkentésére, a szilárd burkolatú szellőztetett tárolóterek építésével. A rendelkezésre álló szilárd rakterület 1980-ban 117 940 m², 1987-ben 207 000 m² volt. Tevékeny kapcsolat alakult ki a Cukortermelési Kutató Intézet Sopronhorpácsi Kutatóállomásával a nemzetközi kooperációban kifejlesztett új, magasabb cukortartalmú, nagyobb termést, majd később a betegségek elleni rezisztenciát is biztosító fajták elterjesztésében. A cukorgyár ezekben az években gyakran hitelezte meg a termelőknek a vetőmagot, árkedvezményrel is segítve a termelési kedvet.

A Megyei Növényvédelmi és Agrokémiai Állomás mosonmagyaróvári laboratóriumával kötött megállapodás szerint a talajminták és levélanalízis eredményei alapján adott tanácsadással megkezdődött az okszerű tápanyag visszafeltöltés. Eredményességét sajnálatos módon bizonytalanná tette az esetenként későn megérkező értékelés, valamint a mezőgazdaságban ekkor alkalmazott nehezen feltáródó és az előző évi búzatermesztés után talajban maradó jelentős mennyiségű nitrogén. A préselt szelet¹⁶ jobb takarmányhasznosulása céljából 1981-től 1983-ig vinasz¹⁷ adagolással folytak üzemi próbálkozások. A szerves trágyázott terület aránya a gépesítettség teljessé válásával, az állatállomány folyamatos csökkenésével 1987-től folyamatosan csökkent.

1983-tól megkezdődött 12 taggazdaságnál az osztrák, EUF talajvizsgálatokon alapuló szaktanácsadás előkészítése, 500 hektáron pedig a szántóföldi kísérletek. 1982-ben egy kónyi répatáblán jelent meg területünkön először a rizománia betegség. E miatt 1983-tól megkezdődött a rizománia-toleráns fajták kísérleti vizsgálata, majd 1990-től a rizománia-toleráns fajták szaporítása.

A növényvédelem terén nőtt a megelőző védekezés fontossága, terjedt a helikopteres kezelés aránya. A védekezés költségeit gyakran a cukorgyár előlegezte meg. Talajfertőtlenítés helyett 1988-tól bevezették a Promettel kezelt vetőmagot. Bővült a rendszer területén lévő savanyú talajok cukorgyári mészszappal való mésztrágyázása, aminek a gyári fejlesztések eredményeként

¹⁶ A diffúziós rendszerből kikerülő és már csak kevés cukrot tartalmazó répaszeletet a technológia következő lépésében kipréselik, és az így nyert levét (présvíz) visszavezetik a diffúziós folyamatba. Ezáltal csökken a gyártási cukorvesztés, csökken a frissvíz-felhasználás, csökken a tisztítandó szennyvíz mennyisége.

¹⁷ A szeszgyárban leeresztett melasz nagy tápanyagtartalmú alkoholmentesített maradéka.

megjelenő földszáraz mészszipa újabb lendületet adott. A termésbiztonságot a mindenkori csapadék mennyiségének és eloszlásának megfelelően öntöző berendezések segítették. Míg az öntözött terület 1981-ben 66,8 % volt, a későbbi évek előregedő rendszerei, a vízügyi politika, majd a privatizáció és az azt követő időszakban elhanyagolt csatornarendszer a cukorrépa termésbiztonságát a körzetben teljesen az éves csapadékviszonyoktól tették függővé.

Tovább szélesedett a gépesítettség a vetés, betakarítás, rakodásgépesítés terén. Míg 1982-ben 84 vetőgép üzemelt, ezek száma 1989-re elérte a 104-et. 1980-ban 64 betakarítógép állt munkában a PICR területén, ebből a legtöbb, az akkor legkorszerűbb-nek mondható francia Herriau típus. Hat szovjet gyártású BUM és 15 komplex jármű buktató szolgálta ki a tárolótereket. A petőházi termést adó területen az összes betakarító gép száma 1988-ig 65–70 körül mozgott, a jármű buktatók száma 24–25 géppel stabilizálódott. A gépi betakarítás óriási előrelépés volt a kézi munka kiküszöbölésében, de sok gondot és nagy szedési veszteséget okoztak az egyenetlen tőállományok, a rosszul kezelt egyéni ösztönzés, s a gyakran gazos táblák. Megnőtt a beszállított répa föld- és növényi szennyezettsége. Az 1980-as évek végére az integrációval megcélzott 7–7,5 t/ha cukortermést sajnálatosan nem sikerült elérni, a felhalmozódott tudományos ismeretek a gyakorlatban nem hasznosultak kielégítően.

A cukorgyár irányításával 1980-ban tervezett közös fejlesztési alap létrehozása a termelőszövetkezetek ellenállása miatt nem valósult meg, így tökehiány miatt a korábban beszerzett gépek elhasználódtak, egyre nagyobb költségráfordítást igényeltek. Folyamatosan csökkent az első osztályúnak minősített termőterületek aránya. Növekedtek a termelés üzemelési és anyagköltségei, erőteljesen csökkent a cukorrépa jövedelmezősége.

Az importlehetőségek liberalizálódásával megnyílt a lehetőség használt nyugati berendezések vásárlására, a gyár technikai színvonalának és kapacitásának emelésére. 1986-tól a magyar élelmiszeriparban elsőként teljes körűen bevezetett Siemens folyamatirányító rendszer a cukorgyári modern folyamatirányítás mérföldkövévé vált. Az energiafelhasználás terén is óriási lépések történtek. Míg 1933-ban a magyarországi szénbányák hatalmas szénporhegyeinek gazdaságos felhasználása céljából Petőháza svájci szabadalom alapján az országban elsőként szénportüzelést vezettek be, az új lehetőségeknek megfelelően a szénportüzelés olaj póttüzeléssel egészült ki, de kellemetlen velejárójaként megjelent az erőteljes salakosodás. 1986-ban befejeződött a harmincas évek elején hazánkban elsőként bevezetett szénportüzelés, nem került több hamu, hidraulikusan kiszállított salak a környezetbe. Megszűntek a kedvezőtlen kazánházi munkakörülmények. 1987-től csak olajtüzeléssel folyt a cukorgyártás.

Később az olajtüzelés alternatívájaként lehetőség nyílt a földgáztüzelés bevezetésére. A felhasználás előkészítése céljából a feltöltött hűtő helyén megépült a gázfogadó állomás. Megkezdődött a fűtőolaj-földgáz alternatív

tüzelés, ezzel jelentősen megnőtt a kazánok üzembiztonsága. A földgáz cukorgyári bekötésével és az energiafelhasználás földgázra történt átállításával megnyílt a lehetőség a környékbeli falvak lakosai számára is a földgáz bevezetésére. Az olajfelhasználás folyamatosan visszaszorult, 1999-ben gyakorlatilag megszűnt a tüzelőolaj felhasználása. A széntüzeléssel felhagyva megszűnt a környezet hamuszennyezése, az olajtüzelés befejeztével pedig a kéndioxid-szennyezése.

A petőházi gyár energiafelhasználása a volt szocialista országok között a rendszerváltás előtt is a legalacsonyabb volt, a gyár a kezdetektől fogva élen járt az alacsonyabb értékű gőzfelhasználásban. Természetesen a párányomások kialakítása mellett ebben igen nagy szerepe volt a főzőkészülékek modernizálásának. A kristálycukor-főzésnél a kavarószerkezetek megvalósításával, a folyamatos főzés bevezetésével pedig középterméken (12 kamrás fekvő, folyamatos német-dél-afrikai cukorfőző), utóterméken pedig helyi kialakítású folytonos kaszkád rendszerrel is elfogadottá vált az alacsonyabb nyomású párák használata, de a teljes automatizáltság a minőség magas fokú biztosítása mellett is ezt a célt szolgálta.

Az átalakítás bizonyította, az 1993–94-es kampány az országos cukorhiányt megelőző import sűrűlé folyamatos feldolgozásával a napi cukorberaktározás tartósan 1000 t/nap fölé emelkedett. Az összes energia-előállító folyamatot (turbinák, kazánok) már első generációs, a technológiai folyamatokat pedig már korszerűsített számítógépes folyamatirányítási rendszerek vezették. 1990-ben a gyár nyersoldali technológiai részének bővítési koncepciója miatt egy 250 m³-es mézskemence építésére, beüzemelésére került sor, az akkor még e területen Európában is nagyon ritkán alkalmazott folyamatszabályozási rendszerrel. Ez már saját szoftverrel a gyári rendszerbe integráltan üzemelt. A modernizálások évről-évre folytatódtak. A Cukoripari Kutató Intézet ebben az időszakban is aktív résztvevője a korszerűsítéseknek. A privatizáció után természetesen az osztrák, német tulajdonosok saját specialistái is megjelentek és tanácsaikkal segítették a fejlődés felgyorsítását.

1994-ben a bezárt siegendorfi cukorgyárból a néhány évig üzemelő, nagyon jó állapotú kazán, turbogenerátor, tápvíz előkészítő vonal Petőháza-ra került. A kazán és a tápvíz előkészítés szabályozását az erőműveknél alkalmazott kivittel Siemens automatika biztosította. A petőházi energia felhasználás folyamatosan csökkenő tendenciájával az ezredfordulóig jelentősen az iparági átlag alatt volt. A gyár normál tüzelőanyag-felhasználása 25 év alatt több mint 50 százalékkal csökkent.

A minőségbiztosítás terén a gyár sikeresen auditált és 1996-tól kezdve működtette az ISO 9002 minőségbiztosítási rendszerét. A cukorminőség mindig is kiemelt szerepet kapott a gyár életében, a rendszer működése a gyári termékeket az összes minőségi mutató mellett mikrobiológiailag is a legjobbak közé emelte.

Később ez is megújult, és bevezetésre került a HACCP, és a termék nyomon követési rendszer is.

A finomító folyamatos fejlesztése során automata cukoroldat szűrő blokk létesült, elindult a késztermékkel érintkező berendezésekben a rozsdamentes anyagok alkalmazása, álló hűtőkavarak készültek, a késztermékre szakaszos, a többi termékekre folyamatos-, affinációs- oldós centrifugák, lemezes melegítők, a késztermék elszámolásra nagy pontosságú cukormérlegek kerültek. Megvalósult a termelői és a fuvarozói chip-pel való répaátvétel, a vasúton is beépült egy Rüpro típusú mintavevő. A közúti szállítmányokból a mintavételt a répalaboratóriumban a már korábban vásárolt ugyanilyen típusú mintavevő végezte. Az automata Venema vizsgálósor kiegészült a folyamatos termelői viták kizárása céljából bruttó és nettó mérlegrendszerrel és a minták „utánfejelésével”.

Az udvari technológia területén a gyár alkalmazkodott a megnövekedett szállítási méretekhez és a nagyobb földszennyeződéshez, a lényeres 7000t/nap névleges kapacitású ellenáramú szeletforrázóval bővült, beépültek az első vízszintes, nagy teljesítményű szeletprések, korszerű, a fékezés energiáját hasznosító igényes gépek kerültek a centrifuga állomásra. Nagy lépés volt a frissvíz felhasználás csökkentésében a hűtőt helyett egy három cellás modern hűtőtorony üzembe helyezése.

A fentiekkel párhuzamosan tovább szélesedtek a szociális intézkedések és javult az épület állaga is. A gyárépület tetőcseréjével, magasítással, kopolit világító felületek kialakításával, szigeteléssel ellátott kétsoros palatetővel a nyersgyárban, a finomítóban, a kazánházban új tetőzet készült. Nyitható kettős üvegezésű ablakok nyíltak az üzemépületből, végre megoldódott a gyár szellőztetése és kampány utáni fűtése. Az üzembrészenként korszerűsített új műhelyek, étkezők mellett modernizálódott a központi ebédlő és az üzemi konyha. A felújított üzemi öltöző-fürdőket éven át a gyár a strand gyógyhatású termálvizével üzemeltette. A régi lakótelep lebontásával 22 lakásos sorház épült, a gyár korszerűsítette a Kinizsi u. 47, a József Attila utcai és a Gyár utcai lakásait, a két „villát”, ezekben az épületekben már a technológiai hulladék hővel üzemelt a központi fűtés, de kedvező kölcsönökkel folyamatos támogatást biztosított a fészekrakó fiatal dolgozóinak is. A távolabb lévő régi gyári lakásokat eladták. A változó létszámgigényű idegen munkák, kampánymunkások elhelyezésére új munkásszálló épült, a gyár vendégeinek kiszolgálására vendégszobák és tiszszobás sportszálló állt rendelkezésre. A dolgozók egészségügyi ellátását folyamatosan korszerűsített orvosi rendelő biztosította.

A gyári szabadidő-központ területén korszerű alagsóvezetett pálya szolgálta a futballrajongókat, edzőpályák, automata tekepálya, tenispályák várták a sportolni vágyókat, a víztorony termálvizes túlfolyó vizéből horgászto létesült, mellette számos növényfajt felsorakoztató arborétumban sétálhatott a pihenni vágyó, de az uszoda korszerűsítése, a fertői csónakház létesítése is a

kikapcsolódást, a feltöltődést szolgálta. A gyári és környékbeli dolgozók vidéki életkörülményeit javította a megépített Shell üzemanyag töltő-állomás.

A gyár humán stratégiájában egész tevékenysége alatt kiemelt szerepet játszott a nehéz fizikai munkák kiváltása gépesítéssel, a szakmai tudásszint emelése továbbképzésekkel, a munkahelyi higiénia és a munkakörülmények javítása, a korszerű gépi eszközök beszerzésével a baleseti lehetőségek maximális kizárása.

Stratégiai befektetők megjelenése

Az 1989-es rendszerváltás, az állami privatizáció a cukorgyárat is új feladatok elé állította. Az általános tökehiány, a répatermesztés növekvő problémái, a drága hitel, a cukorértékesítés kritikus piaci helyzete, az erős konkurensként megjelenő izocukor (kukoricából előállított folyékony cukor), az összeomló keleti piac és annak a cukorágazatra gyakorolt hatása kívánatosá tette a külföldi tőke bevonását. 1990-ben indult az előkészítés, az Ostzucker AG. Szindikátusi Szerződésben vállalta a cukorrépa termesztési-, a technológiai-, az energetikai know-how átadások mellett, hogy a Petőházi Cukorgyárban az aláírás időpontjáig biztosított szociális, kulturális és jóléti juttatások a részvénytársaság keretei között is fennmaradnak.¹⁸ Létrejött a Petőházi Cukoripari Részvénytársaság (rövid nevén Petőházi Cukoripari Rt., német nyelven Petőhazaer Zuckerindustrie Aktiengesellschaft)¹⁹.

Ezzel egy időben a répamag-üzem apportált vagyonával és létszámával, a németországi KWS és az osztrák Agrana Internationale tőkerészvételével megalakult a Bétamag Vetőmag Kft. A cukorgyártástól eltérő tevékenységek leválasztása a gyár által kiépített Shell üzemanyag-töltő létesítmény bérbe adásával vette kezdetét, a 15 fős létszámot a Shell-Interag Kft. vette át. 1994. július 1-i tevékenységkezdéssel a vállalat szállítási részlegéből 46 fővel, felmért tényleges vagyonnal megalakult a Petőagro Szállítási és Mezőgazdasági Szolgáltató Kft. 1995-től egyértelművé vált, hogy az Agrana érdekeltségű gyárak közül a „konzumtermékek” köre, azaz a csomagolási tevékenység Petőházára összpontosul. Folyamatosan ide került az 50 kilogrammos papír- vagy műanyag zsákok mellett a Big-bag, az egy kilogrammos kiszerezés, a porcukorgyártás (örlés után kondicio-nált cukorral), a kockacukorgyártás, de készült 5 grammos kiszerezés is.

1996 júniusától egységes, „Koronás” márkanéven, új csomagolásban jelentek meg a gyár termékei a piacon. Az értékesítés már az Agrana Internationale 100 százalékos tulajdonával megalakított Agrana Magyarország Értékesítési (AMÉ) Kft-n keresztül történt. Ez a szervezet rövid ideig Petőházán működött, majd véglegesen Budapestre költözött, ami egyben azt is jelentette, hogy az addigi cukorértékesítéssel foglalkozó petőházi szervezeti egység is átszervezésre került.

¹⁸ Petőházi Cukorgyár. Közgyűlési iratok.

¹⁹ Zevékenysége megkezdésének időpontja 1991. január 1.

Tovább folytatódott 1997-ben a vállalat karcsúsítása, ebben az évben az iroda- és gyári takarítók váltak le, majd az építőipari részleg került megszüntetésre. Az építőipari szakmákból megszerveződött az Ikva-97 Kft. Ezekben a szervezetekben már vállalati tulajdonhányad nem volt. A működési feltételek megteremtéséhez a gépeket, anyagokat, szerszámokat átvették, az alakuláshoz kivitt vagyron elszámolása vagyoneértékelés alapján történt. Áprilisban a Közgyűlés hozzájárult a Petőagro Kft. 100 % tulajdoni hányadának eladásához az Unitranscoop Kft. részére. Az 1994-ben alakult Kft-t végül a vevő a fennálló tartozásainak átvállalásával megvásárolta. Közgyűlési Határozat szerint a Sefra Hungaria Kft. a tőzrstőke leszállításával kizárólag osztrák tulajdonú lett és Sefra Austria Kft. néven folytatta tevékenységét. A telek és az épület visszakerült a részvénytársaság tulajdonába.

Decemberre felgyorsultak az események. A december elsejei közgyűlésen már nem vett részt az állam mint tulajdonos, viszont megjelent a részvénytulajdonosok között a vállalat menedzsmntjéből és a termelőkből alakult Bétacukor 96. Kft. (9769 db részvény tulajdonosaként), valamint a dolgozói részvényesek (megemelt, 42 110, szavazatra nem jogosító részvénycsomaggal).

A részvénytársaságok egyesülésének időszaka

A szervezeti átalakítás 1997-től az Agrana osztrák mintájára formálódott. Az előkészítő munkák, vagyoneértékelések befejeződésével konkrétta vált a Petőházi Cukoripari Rt. és a Magyar Cukor Rt. egyesülése. A TND Kft. szakvéleményében a két részvénytársaság részvényeinek cserearányát 62 % - 38 % arányban állapította meg. Előzetes felmérés alapján a dolgozók 96,8 %-a nem kívánt az új társaságban tagként részt venni, kérésük volt, hogy velük a PC Rt. számoljon el, és névértéken vegye vissza a dolgozói részvényeket, ami meg is történt. Elfogadásra került az Egyesülési Szerződés és az új Alapszabály. A fentiek alapján alakult új Társaság tevékenységének kezdési időpontja 1998. január 1. Ettől az időponttól az egyesült szervezetek elnevezése: Magyar Cukorgyártó és Forgalmazó Részvénytársaság, rövid nevén Magyar Cukor Rt., a petőházi gyár pedig a Magyar Cukor Rt. Petőházi Cukorgyára. Az új társaság részvényeinek fajtája és részvényeseinek köre szerteágazóbb, igazgatósága és felügyelő bizottsága nagyobb létszámú, mint a petőházi részvénystruktúra volt, az új részvények tulajdonosi körében változatlanul megtalálható a petőházi Bétacukor 96. Befektetési Kft. Az osztrák érdekeltségen belül időközben megkezdődött a Kaposvári Cukoripari Rt. fúziójának a petőházi beolvadáshoz hasonló előkészítése. 1998 novemberében rendkívüli közgyűlés tárgyalta a Magyar Cukor Rt. és a Kaposcukor Rt. fúzióját. Az egyesülés által elérni kívánt célok a következők voltak: gazdasági-, szervezeti előnyök, hatékonyabb kapacitás-kihasználás, termékskála-bővítés, a gyárak közti rugalmasabb együttműködés a termelési és értékesítési vonalon, hatékonyabb logisztika, beszerzési előnyök, pénzügyi műveleteknél finanszírozási előnyök,

összességében egy modern, centralizált vállalati rendszer alapjainak megteremtése. A két társaság vagyona, eszközei, részvényei ismételtén értékelésre kerültek. A beolvadás a törvényi előírásoknak megfelelően történt. A tulajdonosok a cégek tényleges piaci értéke alapján rögzítették az üzletértékelésen alapuló cserearányokat (71,8:28,2), meghatározták a meglévő és várható dolgozói részvények sorsát.

Az összevont gyárak gazdasági életében 1999. január 1-től új indulási helyzet alakult ki. A beolvadásig keletkezett korábbi Magyar Cukor Rt. veszteségeinek, negatív eredmény tartalékainak a petőházi és kaposvári tőke- és eredménytartalékok terhére történő elszámolásával megteremtődtek a „tisztá lappal” való indulás feltételei. Kialakult az egységes nagyvállalati szervezet, az Agrana érdekeltség valamennyi répacukor gyártó kapacitása egy társaságban tömörült. A tulajdoni viszonyokban bekövetkezett változások a cukorrépa-szektorba is továbbgyűrűztek. A termelők száma a korábban leírtak szerint ugrásszerűen növekedett, az új termelőket a tőkehiány, az elfogadható hitelek hiánya, a gépesítettség alacsony színvonala, a szakmai tudás hiánya jellemezte, a terület egy részén visszatért a kézi művelés, tovább csökkent a répatermelés színvonala. Ezekben az években a hektáronkénti alacsony cukortermelés, a vegyszerek megtakarításával az erős elgyomosodás jellemző. A közúti beszállítás aránya a vasúti szállításhoz viszonyítva növekedett. A külső átvevő helyeken történő átvétel áttolódott a gyártelepi átvétel felé, a tárolási veszteségek felelősségét, egyben kockázatát a termelők vették át.

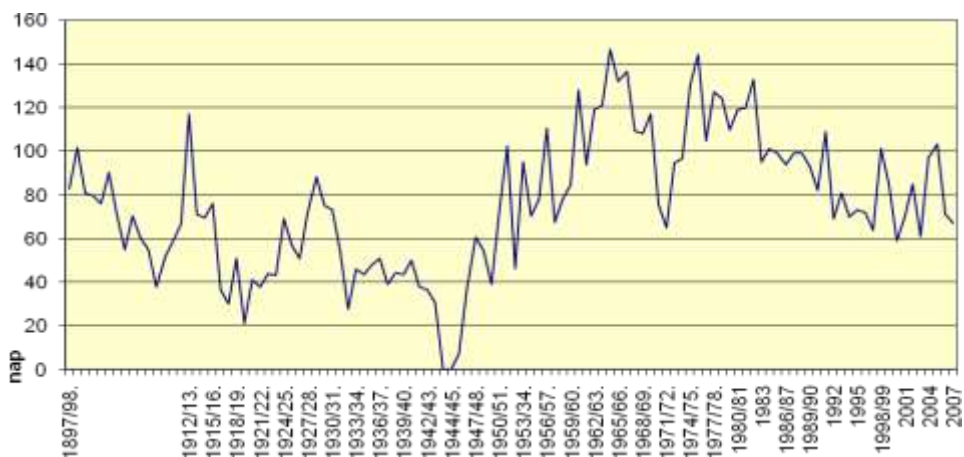
Az ezredforduló utáni időszak, csatlakozás az Európai Unióhoz

A petőházi gyár létszámát a növekvő teljesítmények, korszerűsödő technológia mellett a lassú csökkenés jellemezte. A privatizáció kezdetétől átszervezésekkel, kedvezményes nyugdíjba menetellel egyenletes csökkenés volt jellemző, a létszámleépítések területén továbbra is előnyben részesítették a korengedményes nyugdíjazást. A társaság valamennyi tevékenységi területén megkezdődött az Európai Unióhoz csatlakozás elvárásainak megvalósítása. A minőség változatlanul kiemelt fontossága mellett több figyelmet kaptak az energiafelhasználás és a környezetvédelem kérdései. A répatermesztők között kiosztásra került a termesztési jog. A piaci igények változása miatt megszűnt a fino-mítvány-gyártás, a gyár átállt a háromtermékes gyártási sémára. 2002-től a részvénytársaság az ISO 9001:2000 szabvány szerinti minőségbiztosítási rendszer működtetésére tért át.

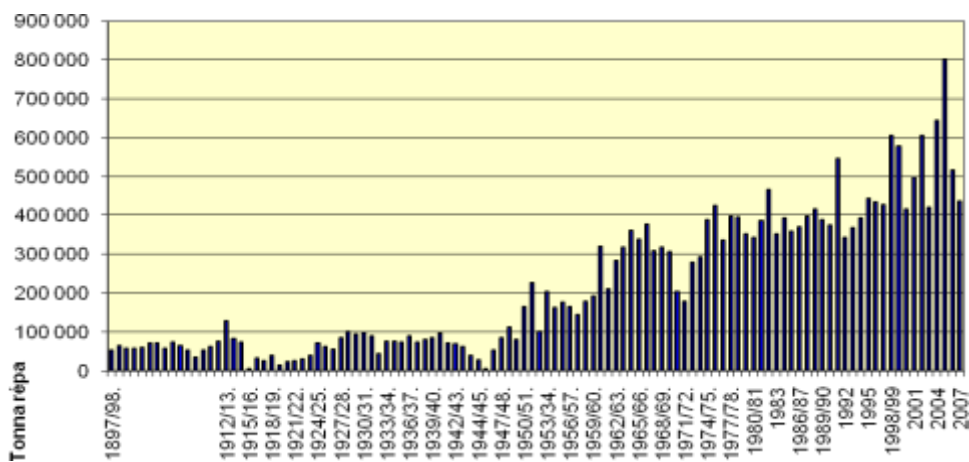

3. kép. A 125 éves gyár udvari látványa

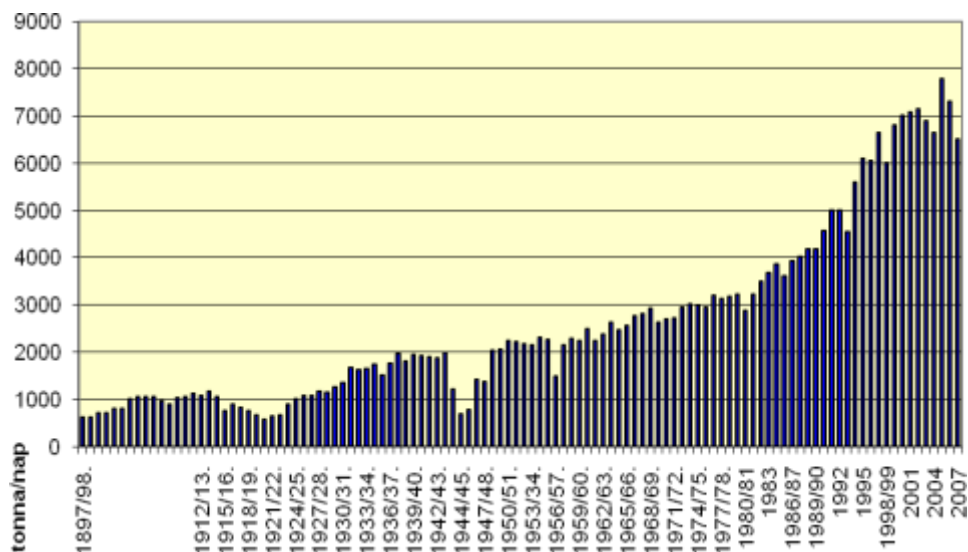
A gyár fejlesztése a bezárásról időközönként felröppenő hírek ellenére sem állt le, továbbra is a magas szintű minőség és a ráfordítások csökkentése volt a kiemelt cél, 2006-ban elérte a napi 1362 t/nap cukortermelést és a 1187 kWth/tonna cukorfajlagos energiafelhasználást, a késztermék minőségében vetekedett a nyugati gyárakéval. Napi répafeldolgozása meghaladta a 8000 t/nap teljesítményt. A folyamatirányítás korszerűsített szintjén kampány alatt a gyárban alig találkozott a látogató dolgozóval, a termelés önköltségi szintje az országban változatlanul a legalacsonyabb, de európai összehasonlításban is megállta a helyét.

1. diagram. A kampánynapok száma a 128 év alatt

2. diagram. A feldolgozott cukorrépa mennyisége a 128 év alatt

3. diagram. A napi répafieldolgozás a 128 év alatt

Önálló termelési egységet képezett a gyár életében a korábbi secunder termelés, az 1980-as évek második felében megépített 30.000 tonnás, majd tíz évvel később a 40 000 tonnás cukorsilóval és a közbeeső időszakban megépített és berendezett európai színvonalú csomagoló üzemmel. Ma már csak ez áll az egykori cukorgyár termelő részéből. Környezetvédelem terén az uniós csatlakozás időpontjáig a rendelkezésre álló rövid időn belül a gyár valamennyi elvárását teljesítette, félüzemi kísérletek után az Ikva-patak túloldalán 2004-re megépült és beüzemelt a gyár sok millióba került, folyamatirányított, kétlépcsős, aerob ipari szennyvíztisztító telepe.

Az Unió agrárpolitikája viszont már mást akart. Az uniós cukorreformot még túlélte a társaság petőházi gyára, de a „reform reformja” alapjaiban döntötte romokba a reményeket. Ez a sokak által hibásnak tartott döntés hosszú távon gazdaságilag egyértelműen a nyugati országok cukortermelőinek kedvez. A dán, francia, német, osztrák gondos gazdák jóvoltából, vagy a tengerentúli szállításokból a jövőben is lesz cukor a magyar piacon, csak a világpiaci árra nem lesz garancia. Feladni egy alapvetően stratégiaiilag fontos élelmiszertermelést abban az Európában, ahol a mezőgazdasági termelés a világon a kedvező élelmiszertermelő övezetek közé tartozik, akkor, amikor a folyamatot elindító fölös cukorral rendelkező államok már a bioetanol programjaik révén csökkenő készletekkel néznek szembe, s mindezt azért, hogy a gazdasági válság felé zuhanó világban a multinacionális vállalatok a fejlődő országok felé könnyebben

értékesíthessék technikájukat, a legenyhébb kifejezéssel is az uniós bürokraták politikai, élelmiszerpolitikai felelőtlensége.

4. kép. A petőházi gyár a bezárás évében

A petőházi termelési körzet – korábban a gyár által sokszor kedvezményezett – répatermelőinek túlnyomó többsége az óriási pillanatnyi előnyök mérlegelésével, személyeskedő viták során, de többségi egyetértésben, bízva a búza és a repce konjunktúrában a cukorrépa-termelés feladása mellett döntött. A szerződött répamennyiség e döntés által nem volt elegendő két gyár üzemeltetéséhez, ezért a Magyar Cukor Zrt. vezetése a körülmények mérlegelése után az egyébként végig sikeresebb, eredményesebb petőházi gyár bezárását választotta.

A császári és királyi gyalogezred története 150 évvel ezelőtt kezdődött.¹ A gyalogezredet 1860. február 1-jén alapították meg. A hadfogadó állomás, a hadkiegészítő parancsnokság, a kiképző állomány, az ezredkancellária, a tartalék raktárak, majd fél év elteltével a III. zászlóalj Sopronban nyert elhelyezést. A bevonuló állományt Sopron város, Sopron, Moson, és Vas vármegye biztosította. Az ezred már ott volt a custozzai ütközetben (1866), részt vett a boszniai okkupáció harcaiban (1878). Az első világháború során, 1914–1918. között, a Sopronból indult alakulat Galícia mezőin, a Kárpátok hófedte csúcsain, a moldvai mocsarakban, Doberdó szikláin, a Karsztokon Görznel, és a megáradt Piave folyónál, harcolt. A háborúk során elesett tisztek és katonák emlékét őrzi a Szent Mihály-templom falán elhelyezett tábla, a Deák téren felállított oroszlanos szobor.

Alapítás és a tüzkeresztség

A solferinói vesztett ütközet (1859. június 24.) után, a haderőreform keretében Ferenc József osztrák császár már 1859. december 27-én aláírta az új gyalogezredek létesítéséről szóló legfelsőbb utasítást. A hadseregben addig 62 gyalogezred állt hadrendben. Ezt a számot a meglévő ezredek átalakításával, a határőrezredek átszervezésével 80-ra emelték fel. A császári és királyi 76. gyalogezredet a császári és királyi 49. „Hess” gyalogezred II. és III. zászlóaljaiból, valamint a császári és királyi „báró Alemann” gyalogezred II. zászlóaljából állították fel.²

Az új ezred csukaszürke hajtókát, arany (sárga) gombokat kapott. Testvérezrede a székesfehérvári császári, királyi 69. „gróf Jellačić Georg” nevét viselő gyalogezred, amelynek katonái viszont fehér gombokat viseltek. A legénység kétsoros gombos fehér „Waffenrock”-ot, (zubbony) a magyar sorozású ezredekre jellemző macskakörömmel, fekete-sárga vitézkötéssel ellátott, búzavirágkék, szűkített (magyaros) nadrágot hordott. A csákó színe fekete, a császári sassal és fekete-sárga kokárdával volt ellátva. Fegyverzete az 1855 M. Lorenz Wilkinson-típusú gyalogsági puska, bajonettel.

¹ Azon magyar sorozású ezredet nevezték 1882-től háziezrednek, amelyik köthető volt egy adott városhoz. Az ezred más helyőrségbe történő áthelyezés után is egy sorzászlóalj, a hadkiegészítő parancsnokság, valamint a tartalék zászlóalj a nevezett városban maradt.

² Lásd részletesen: Geschichte des K. u. K. Infanterieregiments Freiherr von Salis-Soglio Nr. 76. Sopron, 1910.

A sorállományt Sopron város valamint Sopron, Moson és Vas vármegye biztosította 1882-ig.³ Az ezred első tulajdonosa báró Franz Paumgarten⁴ (1811–1866) altábornagy, valóságos belső titkos tanácsos, a hadidíszítményes Katonai Érdemkereszt tulajdonosa. Báró Franz Paumgarten altábornagyi rendfokozatát 1859. január 5-én kapta, résztvevője volt a solferinói ütközetnek, hadosztályparancsnoki beosztásban. Több külföldi kitüntetéssel rendelkezett, így a porosz Vörös Sas Renddel, a hesseni Lajos Renddel, a páрмаi Konstantin Renddel, a Toszán Nagyhercegség József Rendjével és a pápától kapott Krisztus Renddel.

Az ezred első kinevezett parancsnoka báró Anton Kleudgen⁵ (1824–1890) ezredes lett. Báró Anton Kleudgen ezredes a custozzai ütközet után került át dandárparancsnoki beosztásba. 1867. november 9-én előlépett tábornokká, majd 1873. november 1-jén altábornaggyá. Nyugdíjazása után, 1878. március 1-jétől, Grazban telepedett le. A Lipót-rend lovagkereszt; a III. osztályú Vaskorona Rend kitüntetésekkel rendelkezett. Mindkettőt hadidíszítménnyel kapta. Az ezredtörzs Triesztben; az I. zászlóalj (parancsnok: Butta von Eichwert Franz alezredes) osztályonként Triesztben (ma Olaszország), Krainburgban (ma Szlovénia), Capodistrián (ma mindkettő Szlovénia); a II. zászlóalj (parancsnok: Naračić Péter őrnagy) Triesztben és Radmansdorfbán (ma Szlovénia) állomásozott. A III. zászlóalj (parancsnok: Biedemayer Vilmos őrnagy) Judenburgba (ma Ausztria) került, de rövid időn belül – félév múlva – Sopronban nyert elhelyezést.⁶ Ferenc József császár 1860. augusztus 18-i születésnapján rendezett ünnepségen már új típusú egyenruhában vonultak. A kétsorgombos ún. „Waffenrock”-ot egyszorgombos, fekvő nyakú változatra cserélték ki.

Az 1861. október 1-jén kiadott 6846. számú parancs alapján az ezrednél – a többi ezredhez hasonlóan – egy új zászlóaljat szerveztek. A IV. zászlóalj Sopronban települt le.⁷ Az 1864. évi porosz-osztrák–dán háború idején az ezred nem került be az elvonuló hadtestbe, maradt tartalékban, a korábban már megjelölt objektumokban. Az 1866-ban kialakult háborús helyzetben az ezredet is mozgósították és a déli hadsereg VII. hadtestébe osztották be.

Hadtestparancsnok: madonna del montei báró Joseph Maročić tábornagy

Vezérkari főnök: Franz Ritter von Litrow ezredes

Tüzérfőnök: Franz Ritter von Hübl ezredes

³ Dorombay József – Reé László (szerk.): A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. Budapest. 1942.

⁴ Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1865. K. K. Hof- und Staats-Druckerey, Wien, 1865.

⁵ Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1885. K. K. Hof- und Staats-Druckerey, Wien, 1885.

⁶ Geschichte des K. u. K. Infanterieregiments Freiherr von Salis-Soglio Nr. 76. Sopron, 1910.

⁷ Uo.

1. dandár: (parancsnok: Johann Töply ezredes)
 - császári, királyi 7. vadász zászlóalj;
 - császári, királyi 43. „báró Alemann” gyalogezred;
 - császári, királyi 65. „Viktor főherceg” gyalogezred;
 - 1/VII. gyalogsági üteg.
2. dandár: (parancsnok: báró Anton Scudiner tábornok)
 - császári, királyi 10. vadász zászlóalj;
 - császári, királyi 19. „Rudolf” gyalogezred;
 - császári, királyi 48. „Ernö” gyalogezred;
 - 2/VII. gyalogsági üteg.
3. dandár: (parancsnok: gróf Otto Welserheimb ezredes)
 - császári, királyi 3. vadász zászlóalj;
 - császári, királyi 31. „Mechlenburg nagyherceg” gyalogezred;
 - császári, királyi 76. „Paumgarten” gyalogezred;
 - 3/VII. gyalogsági üteg.

Az ezred IV. zászlóalját a tartalék hadosztályba osztották be.

Hadosztályparancsnok: virtsologi Rupprecht Heinrich altábornagy

Vezérkari főnök: lovag Ferdinand Franz ezredes.

1. dandár: (parancsnok: Gustav Prinz von Sachsen-Weimar ezredes)
 - császári, királyi 36. vadász zászlóalj;
 - császári, királyi 36. „Degenfeld” gyalogezred;
 - császári, királyi 7. „Maročić” gyalogezred IV. zászlóalj;
 - császári, királyi 76. „Paumgarten” gyalogezred IV. zászlóalj;
 - 6/V. gyalogsági üteg.
2. dandár: (parancsnok: bojnoki báró Benkő Antal ezredes)
 - császári, királyi 37. vadász zászlóalj;
 - császári, királyi 17. „Hohenlohe” gyalogezred;
 - császári, királyi 12. Német-bánáti határőrezred;
 - 9/V. gyalogsági üteg.

Az itáliai háborúban Albrecht főherceg tábornagy által vezényelt déli hadsereg győzelmet aratott az olasz alakulatok felett. Az ezred a custozzai ütközet során átesett a tűzkeresztségen, a Monte-Belvedere elfoglalásával letette a névjegyét. Az 1866. július 24-én végrehajtott roham a teljes ütközetre is hatást gyakorolt. A nap az ezred ünnepévé, emléknapjává vált.⁸ A megnyert ütközet után Bécs védelmére csoportosították át az ezredet, majd a fegyverszünet után Klagenfurtba helyezték át. A IV/76. zászlóalj visszatért Sopronba. Az ütközet során két tiszt és 22 gyalogos halt meg; megsebesült 14 tiszt, 146 közlegény; eltűnt (fogságba esett) egy tiszt és 48 közlegény. A custozzai győztes ütközet után a Lipót-rend lovagkeresztjét egy tiszt, Vaskorona Rend III. osztályát hat tiszt;

⁸ Pilch Jenő: A magyar katona vitézségének ezer éve. Budapest. 1933.

Katonai Érdemkeresztet 13 tiszt kapott. A legénységi állományból Arany Vitézségi Érmét három, I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét 29, II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét 99 katonának adtak át.

Báró Franz Paumgartten altábornagy halála után az uralkodó báró Franz von John altábornagyot (1815–1876) nevezte ki az ezredtulajdonosi beosztásba, aki a custozzai győzelem után a Katonai Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjét⁹ kapta meg. Az ezred törzse, az I., II., III. zászlóalja Klagenfurtban, majd Bécsben állomásozott. Négy éven át a császárváros helyőrségének egyik alakulataként szerepelt. A Burg, a császári kastélyok őrszemélyzetét adták. Az ezred IV., majd V. zászlóaljai Sopronba települtek. A két zászlóaljból önálló tartalékezredet alakítottak ki. A parancsnoki beosztást ezredesi rendfokozatot viselő, vagy arra várományos alezredes töltötte be.

Az ezred az 1878-as balkáni háborúban

Az ezredtulajdonosi tisztségbe 1876-ban *treuenschwerti* báró Albert Knabel¹⁰ altábornagyot iktatták be. A Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét 1866. június 27-én kapta meg a trautenauai ütközetben tanúsított tevékenységéért. A hadsereg X. hadtestének egyik dandárparancsnokaként teljesített szolgálatot. A sereg a 36. hadosztály kötelékében (parancsnok: Georg Stubenrauck von Taunenburg altábornagy); az 1. dandárjában kapott beosztást. A tartalék ezrede a 14. hadosztály, 28. dandárjához (parancsnok: báró Reinländer Vilmos tábornok, 1829–1910) került. A boszniai háborúba mindkét ezredet beosztották.

Sopronban 1878. június 1-jén fejeződött be a korábban leszerelt tartalékosok átkepzése, és elbúcsúztatták őket. Augusztus 17-én, a mozgósítás során azonban nagy többségükkel már újra találkoztak. Felkészültek a háborúba történő elvonulásra. A tartalék ezred Eltz Gyula alezredes vezetésével indult el 1878. szeptember 1-jén a városból. A soproni hölgyek zászlóikat szalagcsokrokkal díszítették fel. A hadszíntérré történő kivonulás során, a Száva folyón való átkelés idején, az ezred első halottja, az Ivánból bevonult Pál Sándor gyalogos volt, aki a folyóba esett és belefulladt. Szeptember 15-én Bihácsnál (ma Horvátország) ütközetbe is kerültek, ahol Hönig Károly százados és Nemes László tartalékos hadnagy súlyosan sebesült. A legénységből hárman elesetek, negyvenketten megsebesültek, nyolcan eltűntek. Nemes László tartalékos hadnagy szeptember 19-én a fiumei hadikórházban meghalt. A Csepregről származó tisztet a város katonai temetőjében helyezték örök nyugalomba. Hönig Károly¹¹ százados felépült, de csapatszolgálatra alkalmatlanná vált. Áthelyezték a K. u. K. Erste Arcièren Leibgarde (Ijász Testőrség) állományába. Rendelkezett a Katonai Érdemkereszt kítüntetéssel, hadidíszítménnyel.

⁹ Lukeš J.: *Militarischer Maria-Theresien Orden (1850–1890)*. Wien 1890.

¹⁰ Uo..

¹¹ K. u. K. Erste Arcièren Leibgarde 1880.

Október 6-án Pecinél (ma Bosznia-Hercegovina), a tartalék ezred parancsnoka, Eltz Gyula alezredes esett el az ütközet során. A parancsnokságot egyik zászlóaljparancsnoka vette át. *Eltz Gyula*¹² alezredes holttestét Sopronba szállították, ahol 1878. október 19-én katonai tiszteletadással temették el. A szertartás alatt a díszszázadot Claricini őrnagy, a seregzred I. zászlóalj parancsnoka vezényelte. Eltz alezredesnek, halála után az uralkodó a *hadidíszítményes III. osztályú Vaskorona Rend kitüntetését* adományozta. Rajta kívül még három tiszt kapta meg ugyanezt az érdemrendet. Katonai Érdemkeresztet nyolc tiszt kapott, köztük posztumusz a Fiumében eltemetett Nemes László hadnagy. Legfelsőbb elismerésben hét tiszt részesült. Arany Érdemkeresztet adományoztak a soproni származású Dr. Cavallar Vilmos¹³ ezredorvosnak.

Itt kell megemlíteni, hogy *Reinländer Vilmos tábornok*,¹⁴ a császári és királyi 28. dandár parancsnoka, a császár és királytól a *hadidíszítményes II. osztályú Vaskorona Rendet* kapta meg. Sopronban 1879 novemberéig teljesített szolgálatot, tábornagyi rendfokozattal került nyugdíjba. A *Lipót-rend nagykeresztjét*, és az 1859-ben kapott *Katonai Érdemkereszt*hez 1898-ban a *brilliánsokat is elnyerte*. Az uralkodó bárói és valóságos titkos tanácsosi címet adományozott részére (1885), valamint a császári és királyi 24. gyalogezred tulajdonosává nevezték ki. A legénységi állományból heten I. osztályú, húszan, pedig II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem kitüntetésben részesültek. A tartalékezred parancsnokának Lippa János alezredest nevezték ki, a császári és királyi 2. vadász-zászlóaljtól.

A tartalékezred a háborús területéről 1878. november 11-én tért vissza Sopronba. Fogadására megjelentek a helyőrség tisztjei, herceg Windischgrätz József tábornok vezetésével. A papréti tornacsarnokban ünnepség keretében búcsúztak el a leszerelő katonáktól. November 30-án újra 300 katona érkezett vissza, ugyanakkor Clausnitz Ottó százados vezetésével 380 fő indult Banja Lukába, hogy az ott szolgálatot teljesítő tartalékos gyalogosokat le tudják váltani. A boszniai háborúból való visszatérés után a seregzred és a tartalékezred öt zászlóalja Sopronban nyert elhelyezést, a Szélmalom,¹⁵ a Halász¹⁶ és a Homokverem¹⁷ laktanyákban. Parancsnoknak Albin Kuttig ezredest nevezték ki.

¹² Verordnungsblatt für das k.k. Heer. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1878 (a továbbiakban Verordnungsblatt).

¹³ Dr. Cavallar Vilmos tartalékos cs. és kir. törzsorvos (1846–1906), a Ferenc József-rend lovagkereszt tulajdonosa. (A család gyászjelentéséből)

¹⁴ Antonio Schmidt-Bretano: Die K. K. bzw. K. u. K. Generalität. 1816–1918. Wien, 2007.

¹⁵ A város tulajdona volt, a Kuruc dombon lévő régi malmot alakították át laktanyának. Az épület ma is áll, 1919-től lakásokká alakították át.

¹⁶ A mai Halász utcai iskola helyén – Fischer Kaserne – állt. A város tulajdona volt, a hadsereg bérelte ki a laktanya céljára. A város, miután visszakapta, lebontották és felépítették a ma is működő iskolát.

¹⁷ Rupprecht József soproni földbirtokostól 1832-ben vásárolták meg a cs. és kir. 48. gyalogezred fiú nevelőintézete részére. Az intézet Rusztra telepítése után laktanyaként használták tovább. A város 1895. után átvette a cs. és kir. Hadügyminisztériumtól. Átépítették és a Siket-néma Intézet kapott helyet az épületegyházban.

Az ezred tisztjei elhatározták, hogy a custozzai és a boszniai ütközetekben elesett bajtársaknak emlékhelyet létesítenek. A Szent Mihály-templomban 1881. október 6-án ünnepség keretében avatták fel az emléktáblát, melyet Mechle József, soproni kőfaragó mester készített. Az avatáson részt vett treuenschwerti báró Knabel Albert altábornagy, az ezred névadó tulajdonosa, a vármegye és a város vezetői. Az avatás előtti misét Póda Endre városi apátplébános celebrálta. A díszszázadot Schwörer őrnagy – a szerezred II. zászlóalj parancsnokának – vezényelte. Az emléktáblán nyolc tiszt valamint 57 altiszt és gyalogos neve szerepel.

A békeévek

Az újabb hadseregszervezés során, 1882-ben, az V. zászlóalj más ezredhez került át, és megszűnt a tartalékezred. *Albin Kuttig ezredes*,¹⁸ 1883. november 1-jén tábornokká lépett elő. Dandárparancsnoki beosztást kapott, megkapta a *II. osztályú Vaskorona Rendet, a Lipót-rend lovagkeresztjét, a Katonai Érdemkeresztet*. Új ezredparancsnoknak báró Ripp Károly¹⁹ ezredest nevezték ki, aki egy évig volt Sopronban. Utódja lovag Kosak Lajos ezredes lett. Sopronban szinte mindenki ismerte, de az 1889. évi nyári gyakorlatok előtt már Eszékre került dandárparancsnoknak.

Ferenc József császár és király 1884. május 31. és június 1. között lezajlott soproni látogatása során az ezred az állomáson és a Magyar Király szállodánál (ma: Várkerület 73.) egy-egy díszszázadot adott. Részt vett a hadúr szállásának külső őrzésében. A helyőrség szemlájén és a június 1-i dísz-hadgyakorlaton mindhárom zászlóalj szerepelt. A császár és király elégedett volt a gyakorlattal és az ezred felkészítésével.

Az 1889. évi gyakorlatokra az ezred augusztus 20-án indult Győrbe, ahol dandár, majd hadosztály-kötélékben folytattak harci tevékenységet. A pozsonyi V. hadtest Kisbér és térségben, szeptember közepéig tartotta gyakorlatait. Sopronba szeptember 21-én érkezett vissza az ezredtörzs és az I. zászlóalj, már Oscar Parmann ezredes irányításával. A gyakorlatról visszatérve, 1889. szeptember végén, az ezred az újonnan épült laktanyába költözött be. A város felépítette a mai Táncsics Mihály utcában a Ferenc Józsefről elnevezett objektumot. (A köztudatban „48-as” laktanya, vagy határőr laktanya.)

¹⁸ Verordnungsblatt 1883. november és Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes 1885.

¹⁹ Verordnungsblatt 1883. november és 1889. június.

1. kép. A Ferenc József gyalogos laktanya
(Képeslap, Bognár Béla gyűjteményéből)

A Kaszinó éttermében Simon Ödön alispán üdvözölte az építőket, a város vezetőit, a városban állomásozó ezredek parancsnokait. Az ünnepi ebédre a császári és királyi 76. gyalogezred teljes tisztikarát meghívták. Az ünnep a laktanya előtt folytatódott, az érkező zászlóalj fogadására megjelentek a város vezetői, üdvözölték a katonákat, átadták a kulcsokat. A zászlóalj rövid ima után bevonult a laktanyába, elfoglalták helyeiket, berendezkedtek. Ez időtől kezdve jobb körülmények között teljesíthették szolgálatukat.

Az ezred már 1880-tól évente ünnepelte a custozzai csata napját. Az emléknapon, a tábori mise után beszéltek a legénységi állománynak az elődökről, az általuk végrehajtott tettekről, az ütközet jelentőségéről. Az első évben az ezred Szarajevóban állomásozott, ott tartották az ünnepséget. Sopronban a tisztii állomány az Iby vendéglőben (ma Várkerület 67.) társas összejövetelt rendezett, ahol a város vezetői is jelen voltak. Az 1900. június 26-i ünnepen az Angeron tartották a tábori misét. A tisztii étkezdében a banketten budahegyi Pauer Ferenc ezredes köszöntötte a résztvevőket. Éder Pál őrnagy az ütközetben részt vett Wrchovszky Heinrich²⁰ nyugállományú alezredest üdvözölte, aki II. osztályú

²⁰ Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1880. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1880.

Ezüst Vitézségi Érem kitüntetésben részesült. Wrchovszky Heinrich nyugdíjazása után Sopronban telepedett le, sírja az evangélikus temetőben található. A Sopronban állomásozó I. zászlóalj 1909. július 24-i ünnepségén ott volt Baán Endre főispán és Hajas Antal alispán is. Az ünnepi ebéden a custozzai ütközetben részt vett katonák közül a Harkán élő Buchhaus Mátyás tiszthelyettes mondott pohárköszöntőt.

2. kép. Báró Salis-Soglio Dániel tábornagy
Ezred-névadó tulajdonos, 1891–1919 között

1890. november 25-én Bécsben meghalt treuenschwertti báró Albert Knabel tábornagy, ezredtulajdonos. A bécsi temetésre Oscar Parmann ezredes vezetésével, nagy létszámú küldöttség utazott el. Az uralkodó, 1891. márciusban nevezte ki báró *Daniel Salis-Soglio tábornagyot* új ezredtulajdonosnak, aki a beiktatására április 22-én Sopronba érkezett. A svájci eredetű, katonacsaládból származó tábornok önéletrajza szerint a negyvenedik volt a családjában, aki elérte ezt a magas katonai rendfokozatot.²¹ Sopronban megismerkedett az ezreddel, tiszteletére gyakorlatokat mutattak be. A tisztikar díszében találkozott vele. Sopronban 1891. december 1-jén járt újra, amikor Oscar Parmann ezredes búcsúzott az ezredtől, mivel dandárparancsnoki kinevezést kapott a Landwehnrnél. Ugyanekkor a császári és királyi 71-es gyalogezredtől érkező Emil Haymerle ezredes (1846–1901) vette át az ezredparancsnoki tisztséget. Báró Daniel Salis-Soglio tábornagy 1859-ben, Itáliában, 1866-ban, az északi hadseregben a poroszok

²¹ Daniel Salis-Soglio: *Mein Leben und was ich davon erzählen will, kann, und darf.* Wien, 1926.

ellen harcolt. Rendelkezett a *Lipót-rend nagykeresztje, a Vaskorona Rend I. és III. osztályú, a Katonai Érdemkereszt hadidíszítményes* kitüntetésekkel.²² Bécsben és Churiban (ma Coira, Svájc) élt. Környezetében nagy népszerűségnek örvendett. Foglalkozott zenével, festéssel, írásai jelentek meg a katonai életről, szolgálati idejéről.

80. születésnapját 1906. február 18-án ünnepelte. A császári és királyi 76. gyalogezred tiszti küldöttsége Rudolf Hess ezredes ezredparancsnok vezetésével köszöntötte fel a névadó tulajdonost. A táborszernagy feleségének rózsacsokrot nyújtottak át, melynek szalagja az ezred színeiből állt. Rudolf Hess ezredes átadott egy sokfiókos, az ezred tisztjeinek fényképét rejtő kis szekrénykét, melyet a Salis-Soglio család ezüsből készült címere díszített. Salis-Soglio táborszernagy a küldöttséget ebéden látta vendégül, megköszönte az ajándékot, üdvözölte a tisztikart, a legénységet, sok sikert kívánt további szolgálati tevékenységükhöz. Emil Haymerle ezredes távozásakor (1896. június) búcsúvacsorát rendezett a tisztikar. Feleségét és leányát virágcsokorral üdvözölték, az ezredzenekar szerenádot adott tiszteletükre. Utódának, virtsologi Rupprecht Heinrich (1854–1928) Sopron megyei származású ezredest nevezték ki, aki 1901. májusig töltötte be a tisztséget.

Az ezred diszlokációjában 1898-ban történt változás. A hadügyminisztérium utasítása alapján több gyalogos ezred cserélt helyőrséget. A császári és királyi 76. gyalogezred törzse, II. és IV. zászlóalj Esztergomba, a III. zászlóalj Komáromba menetelt. A III. zászlóalj 1909-ben újabb parancsot kapott, Trebinjébe (ma Bosznia-Hercegovina) történő áthelyezésre. Az I. zászlóalj maradt Sopronban.

Az 1900-as évben az ezred parancsnoka: *virtsologi Rupprecht Heinrich ezredes*.²³

Ezredtörzstiszt: *budahegyi Pauer Ferenc ezredes*

I. zászlóalj Sopron, parancsnok: *Hradeczky Artur őrnagy*

II. zászlóalj Esztergom, parancsnok: *Vogel Simon alezredes*

III. zászlóalj Komárom, parancsnok: *Pessiák Viktor őrnagy*

IV. zászlóalj Esztergom, parancsnok: *Wurm Vencel alezredes*

Tartalék-zászlóalj Sopron, parancsnok: *Éder Pál őrnagy*

Ezredsegédtiszt: *Bugsch Aladár főhadnagy*

Az ezredparancsnok fényes katonai karriert ért el, 1901. november 1-jén tábornokká léptették elő és a 83. gyalogdandár parancsnokává nevezték ki. 1906. május 1-jén altábornaggyá, 1911. november 1-jén lovassági tábornokká léptették elő, várományosa volt a magyar királyi honvédség parancsnoki tisztének is. A IV. zászlóalj parancsnoka, Wurm Vencel,²⁴ 1906 novemberében lett tábornok, a „Nagy Haborúba” táborszernagyként, a császári és királyi XVI. hadtest parancsnokaként indult. 1917. augusztusban megkapta a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét. Rupprecht Heinrich ezredestől Ballentovics János ezredes vette át az ezred vezetését, azonban hamarosan bekövetkezett (1902. február 1.)

²² Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1908, K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1908.

²³ Dislokation und Einteilung des K. u. K. Heeres. Wien 1900.

²⁴ Schmidt-Bretano: i.m.

halála miatt csupán egy évig. Utána August Edler von Schönefeldt ezredest nevezték ki parancsnoknak, ám betegsége miatt már a következő évben nyugdíjazták. Rudolf Hess ezredes kinevezése 1903. október 15-én történt meg, tőle 1909. októberben Maximilian Hauser ezredes vette át a tiszteket. 1912. május 1-től Boeriu János ezredest nevezték ki parancsnoknak.²⁵

Az ezrednél jó néhány soproni születésű tiszt is szolgált. Közéjük tartozott Závár János százados (1870–1914), Jobb József alezredes (1874–1954). Utóbbi az első világháborúban zászlóaljparancsnokként teljesített szolgálatot. Rendelkezett a III. osztályú Katonai Érdemkereszttel, hadidíszítménnyel, kardokkal. Az ezred tisztjei közül többen nősültek be soproni családokba, így például Szebeny (Wolf) Miksa, aki tábornokként került nyugdíjba. Felesége Schármár Alojzia, Schármár Károly soproni építész leánya.²⁶ A Nagy Háborúban a III. osztályú Vaskorona Rend és a III. osztályú Katonai Érdemkereszt kitüntetésekkel kapta meg.

A császári és királyi 76. gyalogezred – soproni tartózkodása idején – kora tavasztól késő őszig szinte minden vasárnap térzenét adott a Széchenyi téren, a Kaszinó előtt. A térzenén kívül a városban színházi előadásokon, tiszti bálokon, a Kaszinóban zenés estélyeken és különböző ünnepségeken működött közre. A nyilvános térzenén változatos programokkal szerepeltek. Indulók, opera-, operett-, dalmű-részletek egyaránt műsoron voltak, melyeket a soproni közönség nagy érdeklődéssel hallgatott.

Az ezredalapítás 50. évfordulója

A császári és királyi 76. gyalogezred 1910. február 22-én ünnepelte meg alapításának 50 éves évfordulóját. A fő ünnepség Esztergomban volt, ahol az ezredtörzs, valamint a II. és IV. zászlóalj állomásozott. Sopronban az I. zászlóalj; Trebinjében a III. zászlóalj ünnepelt. A soproni ünnepen az I. zászlóalj és a pótkeret tisztjei, katonái vettek részt. Természetesen ott voltak a város és a vármegye vezetői, a Sopronban állomásozó alakulatok parancsnokai, tisztjei. A Domonkos templomban a misét Krepler tábori káplán celebrálta, népes polgári közönség előtt. A megemlékező beszéd után – melyet Kissling Gyula őrnagy, a hadkiegészítő, hadfogadó parancsnok mondott – a tisztek és a vendégek részére a laktanya tiszti étkezdéjében díszebédet rendeztek. A város az ünnep alkalmával 200 koronát adományozott az ezred altiszti könyvtárának. A legénység bőséges ebédet, bort és szivart is kapott, egész napos szolgálatmentességet biztosítottak részükre. Este zártkörű altiszti bált rendeztek, ahol a tisztek családtagjaikkal együtt jelentek meg.

Az esztergomi ünnepségen Maximilian Hauser ezredes tartott német nyelvű beszédet az alakulatról, annak addigi szerepéről. Az ezredes megemlékezését Bohn von Blumenstern Gusztáv őrnagy ismételte meg magyar nyelven. Az ünnep előestéjén és az ünnep napján a laktanyát kivilágították, a homlokzatra villanyégősort szereltek, mely az 1860–1910 évszámokat rajzolta ki. Sopronból Rohm Alfréd tábornok, a császári és királyi 28. dandár parancsnoka, dr. Krétschy

²⁵ Verordnungsblatt 1912. május.

²⁶ A katolikus és evangélikus egyház házasságkötési anyakönyvei..

Sándor polgármester-helyettes, lovag Arlow Viktor őrnagy, lédensbrucki Redlich Ernő százados és Lacchini Alfréd főhadnagy részvételével küldöttség utazott Esztergomba.²⁷ Az ottani ünnepi misét alaposan megzavarta, hogy a „Gotterhalte” felhangzása után Esztergom város vezetése kivonult a templomból. Az ünnepi ebédet a Magyar Király szálloda éttermében adta az ezred vezetése. Este társas vacsora, majd bál volt. Az évforduló alkalmával, az ezred eddigi történetéről könyv jelent meg: „Geschichte des K. u. K. Infanterieregiments Freiherr von Salis-Soglio Nr. 76.” címmel.

A „Nagy Háború”

Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása (1914. június 28.) ürügyet adott a háború megindítására. A háború előtt az ezred békehadrendje 1914. július 1-jén a következő volt. Az ezredtörzs Esztergomban állomásozott, a II. és IV. zászlóaljakkal. Az I. zászlóalj Sopronba települt, a tartalék kerettel, hadkiegészítő parancsnoksággal, kiképző részlegekkel és a gazdasági hivatallal együtt. A III. zászlóalj kikülönítve Trebinjében teljesített szolgálatot.

Ezredparancsnok: *Boeriu János ezredes*²⁸

I. zászlóaljparancsnok: *Emanuel Dimmerl őrnagy*

II. zászlóaljparancsnok: *Ruttrich Ferenc alezredes*

III. zászlóaljparancsnok: *Maximilian Naredi őrnagy*

IV. zászlóaljparancsnok: *Dominik Marcinkiewicz alezredes*

Tartalék zászlóaljparancsnok: *Artner János őrnagy*

Hadkiegészítő parancsnok: *Petri Viktor alezredes*

Ezredsegédtiszt: *Condrea Sándor százados*

Sopronban, a császári és királyi 76. ezred I. és tartalék zászlóalja a Ferenc József laktanyában kapott elhelyezést 1913 végétől, előtte a Szélmalom laktanyában voltak. A mozgósítás, a hadüzenet az ezred nagyobb részét Esztergomban érte. A törzs, a II. és IV. zászlóalj fokozatosan visszatelepült Sopronba. A zászlóaljakat a Ferenc József laktanyában összpontosították. A laktanyát az elvonuló császári és királyi 48. „Rohr” gyalogezredtől a tartalék zászlóalj vette át. A hadkiegészítő augusztus 2-ától fogadta a mozgósított katonákat, és folyamatosan osztották be őket a harctérre induló zászlóaljakba. A császári és királyi 76. gyalogezred a pozsonyi császári és királyi V. hadtest (parancsnok: brlogi báró Puhalló Pál tábornagy), a pozsonyi császári és királyi 14. hadosztály (parancsnok: Martiny Hugó altábornagy) és a soproni császári és királyi 28. dandár (parancsnok: lovag Willerding Rezső tábornok) állományába tartozott.

A felkészülés során, augusztus 8-án a harkai dombon a magyar királyi 18. honvéd gyalogezreddel és a cs. és kir. 13. tüzérezreddel együtt a vármegye és a város vezetői, valamint a hozzátartozók előtt ünnepélyes esküt tettek a császárra

²⁷ Soproni Hírlap, 1910. február 23.

²⁸ Dislokation und Einteilung des K. u. K. Heeres. Wien, 1914.

és királyra, a zászlóra. Az ezred zászlóját Koloszár József tartalékos hadapród vitte az esküre. A tábori mise után Boeriu János ezredes mondott ünnepi beszédet. Miután elbúcsúzott a várostól, biztosította a résztvevőket, hogy ezrede teljesíteni fogja az esküjében vállaltakat, a harcok során mindent elkövet a győzelem érdekében. A város nevében a polgármester búcsúzott a két ezredtől. A zászlókra új szalag került, ami tartalmazta a jókívánásokat.

Az ezred több lépcsőben, zászlóaljanként indult augusztus 12-étől Galíciába, a felvonulási körzetbe. Az utazás négy napot vett igénybe. Az utolsó lépcsőben érkező zászlóalj augusztus 17-én kezdte meg a kirakodást Rzeszowban (ma Lengyelország). Innen gyalogmenetben vonultak a célterületre, ahol még kisebb, századszintű gyakorlatokat tartottak. Az élelmezést részben saját szállításból, részben rekvirálás útján biztosították. Zászlóaljanként beszerző különítményeket állítottak fel, a kenyeret a csapat-pékség sütötte.

Az ezred frontra indulása után a tartalék és kiképzőzászlóalj is hamarosan vonatra szállt, Bécsben helyezték el őket. A Hadkiegészítő Parancsnokság Petri Viktor alezredes vezetésével Sopronban maradt. A III. zászlóalj a császári és királyi 2. hegyi dandár állományába került. A zászlóaljba 10 tiszt és 952 altiszt és gyalogos tartozott, akik a szerb, majd az olasz fronton kerültek bevetésre. Az 1917. évi átszervezéskor a császári és királyi 106. gyalogezred állományába sorolták át, Lehár Antal ezredes parancsnoksága alá.²⁹ A zászlóalj teljes fegyverzettel érkezett vissza a háború befejezése után Sopronba. Ez a zászlóalj alkotta a magját a soproni ezrednek, amely a szombathelyi katonai körlethez tartozott 1920–1921-ben.

Az ezred 1914. augusztus 20-án kezdte meg az előrenyomulást,³⁰ és augusztus 23-án a krasznik-polichnai³¹ ütközetben olyan tettet hajtott végre, melyet a háborúk során kevés alakulat tudott felmutatni. Közel hét órán át tartó küzdelemben, többszörös túlerő ellen, nem egy alkalommal közelharcban akadályozták meg az orosz alakulatok térnyerését. Az ezred állásait nem tudták áttörni. A kitartás eredményezte, hogy a császári és királyi 28. dandár másik ezrede, a császári és királyi 48. gyalogezred, és a császári és királyi 19. vadászzászlóalj, tűzerekekkel megerősítve, a támadókat meg tudta kerülni. A beérkező császári és királyi 27. dandár (parancsnok: báró Scharitzer György tábornok) alakulataival, majd a császári és királyi 33. hadosztály (parancsnok: Rebracha Károly altábornagy) ezredeivel együttesen kiharcolták a győzelmet. A győzelemnek azonban nagy ára volt: 10 tiszt elesett, 24 tiszt és hadapród megsebesült, a légénység véres vesztesége kb. 1100 fő volt.

Az ütközetről megemlékező Súlyomvári Mihály³² gyalogos 10 órán át tartó küzdelemről számolt be, sok-sok halottal és sebesülttel. Az ezredkürtös a Krasznik felé vezető útról fújta a gyülekezőt, az ütközet után. A sötétedés

²⁹ Vitéz Dorombay József: A cs. és kir. 83. és 106. gyalogezredek története. Budapest, k.n., é.n.

³⁰ Kő József ny. tábornok: A császári és királyi 76. gyalogezred háborús eseménynaplója. Soproni Levéltár, Házi hagyaték, 4. tétel.

³¹ Krasznik: ma város, Lengyelország Lublin kormányzóságban. Polichna: falu, Lengyelország, Lublin kormányzóságban.

³² Súlyomvári Mihály naplóját a Soproni Hírlap említi, és néhány részletet is közöl belőle. Soproni Hírlap, 1931. augusztus 23.

beálltával csak az őrszemek maradtak ébren. Boeriu ezredes másnap kora reggel tiszt gyülekezőt rendelt el. Az országot mellett összesen 27 tiszt és hadapród jelent meg, többségében könnyebben sérülve. A megjelenő dandárparancsnok, lovag Willerding Rezső tábornok „Hoch Sechsunsielbzigiger, Bravo, Hoch!” felkiáltással üdvözölte őket. Puhalló Pál tábornok a császári és királyi V. hadtest parancsnoka levelet írt Sopronba Töpler Kálmán polgármesternek, melyet később a soproni újságok is közöltek. A levél a császári és királyi 76. ezredet dicsérte: „(...) Amíg csak van a 76-os gyalogezred, örökké arany betűkkel lesz Polichna bejegyezve a hadsereg könyveibe, mert fényesebb diadalt sereg nem arathat, mint a mi ezredünk ott. Túlragyogja Custozzát. A szomszéd ezredek és csapatok, és minden vezető generális legnagyobb bámulatát és elismerését érdemelte ki egyszerre az ezred.” A győztes ütközet után a résztvevőket kitüntették, lovag Willerding Rezső tábornok és Boeriu János ezredes kérhette felvételét a Katonai Mária Terézia-rendbe, melyet 1917-ben mindketten megkaptak.³³ Az ezredhez megérkeztek az új zászlóaljok, feltöltötték a századokat, és indultak Lublin irányába. Lublin alól azonban vissza kellett vonulni. Ezt követően Ivangorod felé meneteltek, ahol az ütközet során Boeriu János ezredes megsebesült.

Az 1914-es évet a Nida folyónál zárták. A Sopronból való elindulástól számítva de-cember 6-ig elesett 21 tiszt, 441 gyalogos. Megsebesült 52 tiszt, eltűnt 7 tiszt. A legénységi állományból a sebesültek száma 2176 volt, az eltűnteké pedig 1146. A kórházba került beteg katonák (kb. 650-700 fő) még tovább növelték a veszteséget. 1915 márciusában, felsőbb parancs alapján mentek át a Kárpátokba. Az egymás után induló vonatok szerelvényeiből felhangzott az ének:³⁴

*„Fújja a szél, fújja, hazafelé fújja,
Hetvenhatos öreg baka megy a Kárpátokba.”*

Az ezred parancsnoka, Boeriu János, tábornokká lépett elő. Utóda Walterich Albert ezredes lett. Az ezred Szurmay tábornok csoportjához került. Ekkor 2950 fő ütközet-létszámmal rendelkeztek. Ez a szám egy hónap alatt 900 főre fogyott le, a tartós, nehéz harcok során. 1915. május 8-án megindult az előrenyomulás. Az oroszok sok esetben bocsátkoztak nagy veszteségeket okozó utóvédharcokba. Nowi Burczicze (ma Ukrajna) közelében május 24-én, egy nap alatt, az ezred 900 fő veszteséget szenvedett el. A teljes megmaradt létszám három századot is alig tett ki. Az elesettek, sebesültek helyére újabb és újabb zászlóaljok érkeztek, akik elődeikhez hasonlóan tették kötelességüket.

Az előremenetel lassan folytatódott. Augusztus 27-én 16 tiszt és 600 gyalogos volt az ezred újabb vesztesége, de Wiszvieczkinél (ma Ukrajna) áttörték az orosz frontot, majd 1916 februárjáig tartották állásaikat. Az állások előtt volt a Luth patak mocsaras területe, ahová lövészárkot, fedezéket nem lehetett építeni. Kis híd ívelt át a patakon. A II. zászlóalj 8. századának altisztjei táblát helyeztek el rajta, a következő felirattal: „Ez császári és királyi terület, orosz részről az átjárás itt tilos!” A területet, a hidat és a táblát, a századhoz vezényelt géppuskás osztag biztosította.

³³ Hoffman, Oscar von – Hubka, Gusztáv von: Der Militär Maria-Theresien Orden. Die Auszeichnungen im Weltkriege 1914–1918. Wien 1943.

³⁴ Gere Zsigmond: A 76-os baka megy a háborúba. Budapest, 1917.

A hosszú frontszolgálatot front mögötti pihenés követte, ahol az állományt rendezték, feltöltötték, kiképezték az új harcászati eljárásokra. A pihenőből Brody (ma Ukrajna) környékére kerültek 1916 tavaszán, ahol ismét erős orosz ellenállásba ütköztek. Itt 14 tiszt és 419 gyalogos vesztette életét. 1916. júniusban, a custozzai ütközet emléknapiján, Walterich ezredes, ezredparancsnok levelet írt Sopron polgármesterének: *„Custoza emlékünnepe a háziezred, a harctérről üdvözlését küldi hozzátartozóinak és ma is, mint mindig, arra törekszik, hogy vitézségben és hősiességben, szeretett hazájának oltalmára, hasonlatos legyen apáihoz, a custozzai hősökhez.”*³⁵

1916. október 28-án indultak a császári és királyi 14. hadosztály kötelékében az olasz frontra. A Karsztoknál, Görz közvetlen közelében résztvevői voltak valamennyi ütközetnek, de állásaikat mindenkor megtartották. A tolmeini áttörés után (1917. október 27.) egész a Piave folyóig nyomulnak előre, és állásaikat 1918 júniusáig tartották. Ekkor részt vettek az új offenzívában. Kő őrnagy vezetésével átkeltek a Piave folyón. A hídfőtől parancsra vonultak vissza. A meddő támadás során az ezred nagy veszteséget szenvedett el. Elesett öt tiszt, 113 közlegény; megsebesült 17 tiszt, 542 közlegény. Egy tiszt és 71 közlegény eltűnt. A csatamezőn elszenvedett veszteségek után – viszonylagos fegyvernyugalom idején – malária tört ki a táborban, nagy pusztítást okozva a katonák soraiban. 1918 júliusában 218; augusztusban 535; szeptemberben 682; októberben 597 megbetegedés fordult elő. Október 1-jén az ezred létszáma 500 főre esett vissza.

Az ezred október 30-án kezdte meg a visszavonulást Olaszországból. Rendezetten, tiszti vezetéssel, fegyvereiket megtartva, vasúti szállítással érkeztek 1918. november 12-én Sopronba. A Bécsből időközben visszatért tartalék-zászlóalj tisztjei fogadták a harcosokat. A laktanyába bevonult állomány döntő többsége leszerelt. A tartalékos tiszték, miután megkapták okmányaikat, hazaindultak. Az objektumban csak a hivatásos tiszték és altiszték maradtak, nagyon kevés katonával. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után nem sokkal, 1919. január 1-jén a cs. és kir. 76. gyalogezred is megszűnt. A felszámolás után a tiszték és a legénység a soproni gyalogezredbe, majd a magyar királyi 5. honvéd gyalogezred állományába kerültek át.

Az első világháború után

A háború végével a katonák hazatértek. Az elesettekre, a küzdelmes évekre emlékezni kellett. A volt császári és királyi 76. gyalogezred tisztjei és katonái előtt példaként szerepelt a volt császári és királyi 9. huszárezred, amelynek Sopronban már állt 1924. decemberétől az emlékszobra és működött a bajtársi körük is. A polichnai csata emléknapiját az ezred volt tisztjei és katonái minden évben megünnepelték, misét hallgattak, közös ebéden vagy vacsorán vettek részt. Azt is elhatározták, hogy megszervezik a Bajtársi Kört. Erre több előkészítő ülés után,

³⁵ Megjelent a „Sopron” c. napilapban, 1916. június 24.

1929. június 9-én került sor. A Bajtársi Kör elnöke Kő József nyugállományú tábornok lett.³⁶ A Kör tisztikara a következőkből állt:

elnökhelyettes: Perkovácz Félix;

alelnök: Jobb József ny.áll. alezredes,

ügyvezető elnök: Stánitz Mihály;

I. titkár: Gárdonyi Károly;

II. titkár: Tóbiás József;

pénztáros: Eisner Vilmos;

ellenőrök: Fridrich Viktor ny. áll. őrnagy; Tarnay Ferenc; Posch Ferenc.

A vezetés első ülését 1929. június 21-én tartotta, a Pannónia szálló üvegtermében. Kimondták, hogy a Bajtársi Körnek tagja lehet mindenki, aki a császári és királyi 76. gyalogezred katonája volt, valamint azok is, akik más császári és királyi gyalogezred kötelékében szolgáltak, de nincs bajtársi körük, illetve a volt alakulat állomáshelye nem Magyarországon volt található. Tagdíjat nem állapítottak meg. Az összjövedeleket a vezetés szervezte. A Kör fő célja: emlékmű állítása a gyalogezrednek és elesett katonáinak. Jelentkezni az Eisner vegyeskereskedésben (Városház u. 2.) és a Perkovácz vendéglőben lehetett. Kő József nyugállományú tábornok szervezőkészsége meghozta a kellő eredményt. Megalakult a szoborbizottság, a fővédnökséget herceg Esterházy Pál vállalta. Az ezred volt tartalékos főhadnagya, Bödy Kálmán³⁷ (a Vas megyei Pecölön született 1885. július 25-én) budapesti szobrászművész tervei alapján készült el az emlékmű. Bödy Kálmán a császári és királyi 76/IV. zászlóaljhoz került, az orosz frontra. 1914. november 22-én megsebesült. Felgyógyulása után, 1915 júliusától folyamatosan a fronton volt. Háborús kitüntetései: Ezüst Katonai Érdemérem, Bronz Katonai Érdemérem, Bronz Vitézségi Érem, Károly csapatkereszt. Megkapta a magyar Háborús Emlékérmet, kardokkal, sisakkal, az osztrák Háborús Emlékérmet, sisakkal.

A város a Deák téren biztosított helyet a szobornak, melynek avatását a Krasznik-polichnai ütközet évfordulóján tartották.³⁸ A Hadtörténeti Múzeum 1931. augusztus 22-én az alakulat háborús zászlóját tiszti kísérettel Sopronba küldte. Az állomáson Kő József nyugállományú tábornok, Szébeny (Wolf) Miksa nyugállományú tábornok, Görög (Gorsic) Guido nyugállományú ezredes és az alakulat volt tisztjei, katonái fogadták. A téren 1931. augusztus 23-án felsorakozott az ünneplő közönség.³⁹ A vármegye vezetői, élen vitéz Simon

³⁶ Kő József (1874–1951) tábornok. A cs. és kir. 76. gyalogezredhez 1910-ben helyezték át. A polichnai ütközetben a II/8. század parancsnoka. Tábornok 1926. július 20.; nyugállományba 1927. január 1-jén került. Országgyűlési képviselő 1935-től. Kitüntetései: Lipót-rend lovagkereszt; III. osztályú Vaskorona Rend; III. osztályú Katonai Érdemkereszt; mindhárom hadidíszítménnyel, kardokkal; III. osztályú Magyar Érdemkereszt.

³⁷ Bödy Kálmán tartalékos főhadnagy 1917-ben elkészítette a cs. és kir. 76. gyalogezred bronz plakettjét. A Soproni Múzeumban egy példánya látható.

³⁸ Az emlékmű avatásáról lásd: Tóth Imre: A hűség és emlékezés jelei Sopronban. In: Bedécs Gyula – Trukáné Katona Zsuzsanna (szerk.): Az első világháború emlékeztetői Pozsony vármegyétől a Mura vidékig. Universitas-Győr Nonprofit Kft. Győr, 2010. 265–274.

³⁹ Soproni Hírlap 1931. augusztus 25.

Elemér főispán; a polgármester Thurner Mihály; a városban állomásozó alakulatok díszszázadai Lichtneckert András vezérkari ezredes vezetésével; a városban élő nyugállományú tisztek és volt katonák, Szepessy (Bugsch) Aladár nyugállományú tábornok vezetésével. A volt 76-osok önálló egységet képezve sorakoztak fel a zászló mögött, mely ütközetekben lobogott előttük. Kissé tépett, rojtos, löporfüstös, de mégis az övék, a volt ezred becses ereklyéje. Rajta felirattal: „Semper et ubique fidelis” („Mindig és mindenhol hűség”).

Az avatáson a misét Sáring Károly, az ezred volt káplánja tartotta, majd Kő József nyugállományú tábornok mondott ünnepi beszédet, melynek befejezéseként a zászlóra tekintve a következőket mondta: „A babérral koszorúzott szent ereklye alatt fogadjuk, hogy a mi ezredünk tradíciójához híven, a messze földön nyugvók emlékét kegyelettel megőrizzük.” A zászlót a volt 76-os tisz, Bartholomäus Ballabene őrnagy tartotta, akit az ütközetek során III. osztályú Vaskorona Renddel, Katonai Érdemkereszttel, Ezüst Katonai Érdeméremmel, kardokkal tüntettek ki. A szoborra két felirat került: „A volt császári és királyi 76. gyalogezred elesett 8625 hősének dicsőséges emlékezetére” és „Emelték a vértanúk bajtársai, Sopron sz. kir. város, továbbá Sopron és Moson vármegyék közössége”.⁴⁰

3. kép. A cs. és kir. 76. gyalogezred emlékműve. Tervezte: Bódy Kálmán
Képeslap, Bognár Béla gyűjteményéből

⁴⁰ Az elesettek számát az 1950-es évek végén levették a szoborról, mely a Hagyományörzők javaslatára került vissza, 1995. után.

A szobor avatását követően, minden év augusztus 23-án tartottak megemlékezést, és koszorúkat helyeztek el a talapzaton. Az ünnepségeket a volt ezred Bajtársi Köre szervezte. A Bajtársi Kör vezetése az éves közgyűlések során rendszeresen módosult. 1944-ben az utolsó elnök, Wayán Ferenc, a Siketnémák Intézetének igazgatója volt. A koszorúzás hagyományát elevenítette fel egy alkalommal az ausztriai Halbturnban (Féltorony) működő, 2007. áprilisban alakult, volt K. u. K. 76-os Hagyományörző Egyesület, akik 2008. április 13-án koszorút helyeztek el a szobornál, Sopron város vezetőivel és a magyar Hagyományörzők részvételével. A város katonai tradícióinak megőrzése érdekében, az egykori katonákra való emlékezést érdemes lenne feleleveníteni. A májusi Hősök Napján egy-egy koszorút, pár szál virágot elhelyezni a szobor talpazatán, és néhány szóval megemlékezni, hogy a 150 évvel ezelőtt alapított soproni háziezred megtette, amit esküjében vállalt, kiérdemelve az utókor megbecsülését.

A Soproni Szemle Szerkesztősége és Szerkesztőbizottsága ezúton köszönti őszinte tisztelettel 85. születésnapján Hárs Józsefet, a kutató szellemű és éles szemű helytörténészt, a Szerkesztőbizottság tagját és a Szemle korábbi olvasószerkesztőjét, technikai szerkesztőjét és alapítványi titkárát. Kívánjuk, hogy még sokáig nyújtson olvasóinak – ahogyan honlapján maga fogalmaz – „jó szórakozást és szellemi elmélyülést”!

* * * * *

HÁRS JÓZSEF | A testvérvárosok és Sopron, 1982–2002¹

¹ A testvérvárosok és Sopron c. pályamunkám felkérésre készült és a Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség 2003–2004. évi országos pályázatán első díjban részesült. Köszönetemet fejezem ki azoknak, akik az önkormányzatnál és a levéltárban a témára vonatkozó kutatásaimat segítették. Elsősorban Németh Éva szakreferensnek köszönöm nélkülözhetetlen segítségét. A jelen közlésnél részletesebb eredeti tanulmány teljes szövege megtalálható a Soproni Levéltárban.

Sopront életerejé és alkalmazkodó képessége átsegítette a második világháború megpróbáltatásain: a bombakárokon és a gazdasági életében fontos szerepet játszó zsidóságának elhurcolásán, s össze tudta szedni magát a német anyanyelvű gazdatársadalom kitelepítése (1946), megyesi birtokának felsőbb nyomással kikényszerített eladása (1948) majd erdővagyonának és megyeszékhelyi rangjának elvesztése (1950), a brennbergi szénbánya bezárása (1952) utáni sokkos állapotából. Csak a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút vonala kötötte össze a szabad világgal. A kocsik zárt ablakai mögül integettek a nyugatra menekültek a leeresztett sorompónál várakozó hozzátartozóiknak. A szögesdrót és a határsáv szorításának lélegzetvételenyi kiengedését élte meg 1963 nyarának ünnepi hetein, amikor egynapos vízummal több, mint 35 000 nyugati turista lepte el napok alatt az utcákat.² Kapaszkodót nyújtott fölfelé a műemlékvédelem, mivel Hamburgban 1975-ben az Európa-díj aranyérmét ítelték a városnak.³ Majd 1989-ben polgárai segítségével törték át a közelben megrendezett Páneurópai Pikniken a vasfüggönyt.⁴ Az előbbi eseményre csak az „*Ein Paradedor in eisernen Vorhang*” (Díszkapu a vasfüggönyön) címet kapta a Frankfurter Allgemeine Zeitungban, az utóbbi viszont világméretű hírverést jelentett, s meghozta többek között a japánok barátságát is. A hetvenes-nyolcvanas évek megélénkülő idegenforgalma azonban akkor még – az olcsóbb árak miatti bevásárló turizmuson kívül – az 1946-ban kitelepítettek és a külföldre távozottak hazalátogatásán, sőt segítőkészségén alapult.⁵

Az első lépések

A kezdődő nyitás folyamatába épült be a testvérvárosok intézménye. Helmuth Schmidt nyugatnémet kancellár 1982-ben megkérdezte a magyar állam vezetőit, hogy a jó államközi kapcsolatok ellenére miért nem kötnek szövetséget egymással a két ország városai. Német részről a Stuttgarti Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének Közép-, Délkelet- és Kelet európai Osztálya látott hozzá partnerek felkutatásához. Sopront ez ügyben Edith Zoffmann referens látogatta meg. Tübingen került szóba, sőt delegáció is érkezett onnan. A Minisztertanács Tanácsszervek Osztályától kaptunk zöld utat a tárgyalásokhoz. Sajnos azonban hiába: a tübingeni tanács nem járult hozzá a kapcsolatfelvételhez azzal az indokkal, hogy a már meglévő nyolchoz nem akarnak újabb testvérvárost. Egy

² Hárs József: A Soproni Ünnepi Hetek története 1932–1993. Sopron, 1994, 62–66.

³ Dercsényi Dezső: Sopron műemlékvédelmi Európa-díja. SSz. 30 (1976), 39–46. és Hárs József: Még néhány szó Sopron aranyérméről. SSz. 30 (1976), 176.

⁴ Áttérés. Páneurópai Piknik 1989. Budapest–Győr, 1999, 175.

⁵ Mivel a tanulmány megírásakor a személyiségi jogokat biztosító hatvan év még nem telt el, számomra hivatalos statisztika nem volt hozzáférhető. Ellenben családom, családi ismerősök, sőt számos rádió-, televízióműsor és újságcikk, visszaemlékezés jelzi ezt a tendenciát. Lásd még Schusteritsch, Eugen: Ein Sräublein Zyklamen. Bad Wimpfen, 1991; Hárs József: Fertőrákos. Budapest, 2001. Benne a kitelepítettek egyesületének látogatásai és támogatása; Hárs József: Fertőboz krónikája 1887–1946. Pályamunka 2001. Bevezetés. Benne a krónika megőrzőjének, Krizanits Józsefnek hazalátogatásai és a templomnak adott támogatása.

szavazaton múlt az elutasítás.⁶ Egy másik sikertelen kísérlet a Weimarral tervezett szövetség volt. 1987-ben az akkori Győr-Sopron megye és az NDK-beli Erfurt megye együttműködésén belül Weimar és Sopron barátsága kaphatott volna szervezett formát, mégpedig Liszt Ferenc nevében. A nyugatnémet Kempten szerette volna összehozni a három várost, de az NDK legfőbb illetékesei ettől mereven elzárkóztak.⁷

Sopron testvérvárosainak pontos névsorát a tanulmány végén található adattár tartalmazza. Ezeken kívül több formálódó kapcsolat is tarkítja a történetet.⁸ Melyik város kezdte a hivatalos kapcsolatteremtést? Nem tudtam megállapítani. Tény az, hogy a rendszerváltás után már mindkét oldalról kutattak újabb partnerek után. Hevesből írnak Sopronba 1993-ban, hogy ők Bregenzcel 1991-ben kezdték a tárgyalásokat, és a levél írásakor már pecséteket ütöttek az okiratra. Az Európai Unió budapesti delegációjától 2001-ben felhívják a soproniak (nyilván nem csak a soproniak) figyelmét arra, hogy Lecce olasz város magyar partnereket keres. (Itt nem volt erre fogadókészség.) Körülbelül ekkor ajánlja városát Skopje polgármestere. Nyíregyháza óvatos, előbb Soprontól érdeklődik, hogy vajon hogyan fogadná Eisenstadt (Kismarton), ha a testvérvárosi kapcsolat ötletével kopogtatna náluk. Mint az eljövendő legkeletibb EU-város, a jelenlegi legkeletibbel. Sopron mindenesetre továbbítja a kérdést.⁹

Nem minden kapcsolódni vágyóval szemben voltunk lelkesek. A francia La Valette du Var kilencfős küldöttsége érkezett Sopronba 1991-ben, de innen nem vizonozták a látogatást. Maradt bőven válasz nélkül hagyott ajánlkozás a dossziékban. Igen sok a gazdasági ajánlat, előadásokra, szimpóziumokra való meghívás. Viszont dicséretet kaptak a Bad Wimpfenben élő harkai Andreas Schindlertől a *Vendégváró Sopron – Lokalführer '93* című, bizonyára nem filléres kiadványért. Vezetőink érdekes megokolással maradtak otthon a Pécssett megrendezett II. Magyar Baden-Württembergi polgármesteri konferenciáról. Azért nem mennek – írták –, mert rendszeres kapcsolatban állnak testvérvárosaikkal.

Ekkor már Győr-Moson-Sopron megyében Sopronon kívül Győrnek is voltak testvérvárosai (Braşou/Brassó, Colmar, Erfurt, Kuopio, Nazaret-Illit, Sindelfingen, Vuhan). Mosonmagyaróvár testvérvárosai: a lengyel Piotrków Trybunalski, a szlovák Senec (Szenc) és Samorin (Somorja), a dán Hadsten, az olasz Arese, az osztrák Stockerau és a német Hattersheim am Main. Csorna a holland Heumennel létesített kapcsolatot, Kapuvár pedig az osztrák Andauval és Mattersburggal (Nagymarton). Pannonhalma a német Engennel, Fertőd a holland Millingennel állt kapcsolatban. Sőt még Fertőszentmiklósnak is volt testvérvárosi kapcsolata (Lipótvár 2003-tól, Pleidelsheim 2004-től). A Sopronhoz aránylag közel fekvő Szombathely – elsősorban Testvérvárosi Egyesületén keresztül (1992) – 12

⁶ Markó József akkori tanácselnök írásos közlése 2005. január 28.

⁷ Markó József akkori tanácselnök írásos közlése 2005. január 28.

⁸ A panelházakból álló Jereván városrésze neve (1977) is kialakulóban volt, de elfelejtett testvérvárosi kapcsolatot sejtet. Markó József és Gollnhofer Sándor visszaemlékezése szerint a felülről szorgalmazott együttműködés inkább csak Bagdaszárján Örök Barátság c. szobrának megalkotásával volt összefüggésben, s maradt abba, mikor az örmények fővárosát földrengés sújtotta.

⁹ Taschner Tamás, a téma soproni referense írja meg a kismartoni illetékesnek 1999. szeptember 23-án.

településsel tartotta a kapcsolatot (Kaufbeuren, Lappeenranta, Maribor, Oberwart, Trnava/Nagyszombat, Hunedoara/Vajdahunyad, Ferrara, Kolding, Lecco, Nömmе, Ramat-Gan, Uzhgorod/Ungvár).¹⁰

Az eddig egyedül próbálkozók szövetkeztek. Heves városa Magyar–Olasz Szövetséget ajánlott azoknak, akik Itáliából szeretnének társat találni. 1996-ban egy koncertiroda érdeklődött, hogy Sopron bekapcsolódna-e a finn-magyar zenei rendezvényekbe, arra hivatkozva, hogy a várossal együtt már 42 magyar önkormányzat épített ki kapcsolatokat északi rokonainkkal.

Az ÖN-KOR-KÉP című közlöny 1999. áprilisi száma „Egyedül nem megy” címmel érdekes képet ad a mozgalom eddigi eredményeiről. Eleinte az ÖSZT (Önkormányzati Szövetségek Tanácsa) segítette az önkormányzatokat abban, hogy tisztviselőik elmelessenek nemzetközi szervezetek konferenciáira és tanulmányutakra. Felméréséből 1999-re kiderült, hogy az önkormányzatok 12%-a tagja volt valamilyen nemzetközi szervezetnek: főként az Európai Városok Szövetségének, a Fenntartható Európai Városok Mozgalmának, az Európai Középvárosok Együttműködési Hálózatának. Kevésbé volt gyakori a Testvérvárosok Szövetségében, vagy esetleg az Egészségügyi Világszervezetben (WHO) való részvétel. Kevesen voltak tagjai a Club Pannoniának¹¹ vagy hasonló határ menti szervezetnek. (Sopron viszont már korán fizette a Club tagdíját.)

Valamennyi megyénk jelen volt az Európai Régiók Gyűlésében. A Duna Menti Tartományok Munkaközösségében és a Club Pannoniában csak 6-6, az Alpok-Adria Munkaközösségben mindössze 5 volt található a fent megjelölt forrás szerint. A megyéknek átlag három testvérvárosi kapcsolatuk volt. Főként Németországból, illetve Romániából választottak partnert.

A magyarországi településeknek 2002-ben már 45 országban volt testvérvárosuk. Majdnem minden európai országban, de az USA-ban, Izraelben, Japánban is találtak velük együttműködőkre. Részletezve, a Miniszterelnöki Hivatal 2002. februári összeállítására (adatai a 2002. decemberi ÖN-KOR-KÉP-számban jelentek meg): Románia (480 tétel), Németország (357), Szlovákia (231), Ausztria (163), Lengyelország (78), Franciaország (78), Olaszország (72), Horvátország (68), Finnország (52), Jugoszlávia [!] (49). Minden évben két – polgármesterekből és jegyzőkből álló – csoport vett részt tanulmányúton. Különleges helyzetet foglalt el a mozgalomban a főváros, már csak méreténél fogva is. Több mint 50 nagyvárossal működött együtt 1999-ben (2002-ben viszont csak 42-vel!), s kapott az EU-csatlakozáshoz felkészülési támogatást. 1996 óta tagja az Eurocities nevű, a 2000-es évek elején 91 tagot számláló szervezetnek, amelynek 1999-ben Budapest volt az elnöke.

¹⁰ www.szombathely.hu:8080/nportal2/index?lap=8&mezo=99&adat=757.

¹¹ Club Pannonia. Gesellschaft zur Pflege der österreichisch-ungarischen Beziehungen. 7. közgyűlésének jegyzőkönyvét küldik Sopronnak 1999. ápr. 21-én. Ebben statisztika a tagságról. Rendes tagok Ausztriában 128-an, Magyarországon 72-en, jogi tagok 28 (69), pártoló tagok csak Ausztriában vannak, négyen. A tagság létszáma az előző évihez képest Ausztriában eggyel, Magyarországon hattal nőtt.

A német kapcsolatok

Amikor az 1946-ban lezajlott kitelepítésről beszélünk, általában megállunk ott, hogy a vonatok megindultak nyugati határainkon túlra.¹² A következő fejezet már az itthoni problémákat szokta tárgyalni. Témánk szempontjából azonban most azon van a hangsúly, hogy mi történt a romokban heverő Németország megszállási zónáiban. Óriási népmozgalom indult meg a háború után. Lengyelország „odébbhelyezése” következtében Kelet-Poroszországból és Sziléziából szállították el a németek túlnyomó többségét. Ugyancsak ez a sors jutott osztályrészéül a szudétanémeteknek, akiknek az ismét függetlenné vált Csehszlovákiát kellett elhagyniuk. Aztán a romániai és a magyarországi *volksdeutscho*kat kényszerítették hosszú utazásra. Egybevetve több mint nyolc millióan kerültek túlnyomórészt az amerikai zónába. Az 1950. évi népszámlálás szerint a lakosságnak átlag 16,6 %-a. De például Schleswig-Holsteinban a 33,1%-a! Eleinte lágerekben vegetáltak, csak nagy sokára kezdődhetett meg integrálódásuk az ottani eredeti társadalomba. Nem lehet állítani, hogy szívesen fogadták volna őket. Lenézték a lágerlakókat, s nem engedték lakni maguk közé. A munkában pedig a kizsákmányolás volt az általános. Az amerikai és brit megszállók viszont nem túrték a diszkriminációt, s nem engedték, hogy a menekültek és száműzöttek saját politikai pártokat szervezzenek.

Stuttgartban 1950. augusztus 5-én tömeggyűlésen fogadták el a hazájukból elüldözött németek alapokmányát. „Isten és ember előtti felelősségük tudatában, a keresztény Nyugat kultúrájához tartozás tudatában, a német néphez való tartozás tudatában és felismerve az európai népek közös feladatait, elhatározták az elüldözöttek millióinak választott képviselői, alapos meggondolás után, számot vetve lelkiismeretükkel, hogy a német nép és a világ nyilvánossága előtt olyan ünnepélyes nyilatkozatot tesznek, amely a kötelezettségeket és jogokat meghatározza. Ezeket a német elüldözöttek alaptörvényüknek és egy szabad és egyesült Európa bevezetése megkerülhetetlen előfeltételének tekintik. – 1. Mi, a hazánkból elüldözöttek nem állunk bosszút és tartózkodunk a megtorlástól. Ez komoly és szent elhatározás, gondolva arra a végtelen szenvedésre, amelyet különösen az utóbbi évtized hozott az emberiségre. – 2. Teljes erővel támogatunk minden kezdeményezést, amely egy olyan egyesült Európát céloz meg, melyben a népek félelem és kényszer nélkül élhetnek. – 3. Kemény és fáradságot nem ismerő munkával veszünk részt Németország és Európa újjáépítésében...” Cserében elvárják, hogy az őket befogadókkal egyenrangúnak kezel-jék őket minden téren.¹³

A német és német közötti feszültségek akkor oldódtak, amikor megalakult az önálló nyugatnémet állam (Német Szövetségi Köztársaság), s lehetővé vált a kitelepítettek szervezeteinek megalakítása, valamint az is, hogy délnyugatra költöztetésekkel segítsenek keleti tartományaik zsúfoltságán. Ez már a hidegháború időszaka, amely ahogy élesedett, úgy hozta közelebb egymáshoz a

¹² Hiller István: Adatok a soproni németek kitelepítéséhez. SSz. 43 (1989), 149–159.

¹³ Charta der deutschen Heimatvertriebenen... www.lpb.bwue.de/aktuell/duer/2_01_02/integration.htm 5. o.

hazájukban élőket a hazájukat veszettekkel, legalábbis ami a szovjetellenességet illeti. Most már – hála a Marshall-tervnek is – gazdaságilag kezdték összeszedni magukat. A honvágy a terméketlen nosztalgiából a lehetőségek megnyíltával átfordult a segíteni akarásba. Segíteni azokon, akik otthon maradtak, de aztán segíteni általában is. A volt magyarországi németek addigra erősödtek meg gazdaságilag, mire nálunk a politikai viszonyok annyira javultak, hogy a kapcsolatok megteremtése, majd kiszélesítése lehetségessé vált.

A kiszélesítésre két jó példa kínálkozik 1994-ből. A testvérvárosi labdarúgó tornára június 24–25-én került sor, s azon részt vettek (a végül győztes) Kempten, Bozen, Bad Wimpfen, Rorschach testvérvárosok ifjúsági csapatain kívül Bécsújhely (Wiener Neustadt) és Kismarton (Eisenstadt) együttese. A másik nagy rendezvény a polgármesterek találkozója volt – megfelelő „körítéssel” – néhány nappal később (június 30–július 2.).

A fejlődés földrajzilag is érzékelhető, ha végigtekintünk Sopron (Ödenburg) német nyelvű testvérvárosainak időrendjén. A Károly-magaslatról jól látható Kismarton, Sopron testvérvárosainak sorában, hivatalosan csak a hatodik. Miért? Mert a több száz km-re lévő **Bad Wimpfen**be és környékére szakadt a soproni poncichterek és németajkú polgárok többsége. (Kismarton akkor orosz megszállási zóna volt.) Mikor vált második otthonukká az a környék? 1951-ben, amikor, az oda telepített soproniak kérésére, őket Bad Wimpfen oltalmába fogadta.¹⁴

Sopron németjei nagyrészt evangélikusok voltak. A két egyházközség közötti kapcsolat szorosabbá és hivatalossá tétele érdeke volt mindkét félnek. Nem csodálható, hogy innen először Szimon János evangélikus lelkészt küldték az ottani presbitériumhoz puhatolódzó tárgyalásokra már 1985-ben.¹⁵ 1989-ben, a bad wimpfeni egyházi vezetők soproni látogatásakor, a testvérgyülekezetté válást hivatalosan megerősítették. A városi vezetőségek közötti kapcsolat megszervezésére tehát megvolt a készség odaát.

Sopronnak azonban előbb még jóvá kellett hagyatnia ezt a lépést a Belügyminisztériummal.¹⁶ Kórusaink addig is összejártak (Innen a Soproni Liszt Ferenc Pedagógus Kórus, onnan a Concordia énekkar ifjúsági és felnőtt kórusa.) Bár a soproni pártok megegyeztek a testvérvárosi szerződés megkötésében,¹⁷ a képlékeny politikai helyzet miatt azonban erre csak 1991-ben kerülhetett sor. Az ünnepélyes aláírás Bad Wimpfenben június 15-én zajlott le, többek között a németországi magyar követ jelenlétében. Sopronban pedig szeptemberre halasztották.

¹⁴ Patenschaft. Brechter polgármester hivatkozik rá 1995. augusztus 30-án fogalmazott levelében. Egyébként a múzeumi honlapon is olvasható volt. Fünfundzwanzig Jahre Treue zu Ödenburg címen a Kulturverein für Ödenburg und Umgebung e. V. 250 oldalas könyvet adott ki, számos képpel 1996-ban. Andreas Schindlerrel az élen szerzőgárda írta.

¹⁵ Ő maga írja a Sopron és környéke. Korrajz és családi lexikon. Budapest, 1992, 107. oldalán.

¹⁶ 1988. június 6-án keltezett megyei irat szerint a Belügyminisztérium jóváhagyta Sopron nemzetközi kapcsolatfelvételeit. A Markó József tanácselnöknek szóló közlés csak Kemptent, Seinäjokit, a meg nem valósult weimari kapcsolatot és Bolzanot említi küldöttségjárás szintjén.

¹⁷ Gollnhöfer úgy emlékszik (2003), hogy ő ezt a hozzájárulást már a vacsorán jelentette be.

Eugen Schusteritsch, a Heimatmuseum Ödenburg vezetője nem először járt itthon. Most észrevette, hogy a Széchenyi tér és Templom utca sarkán frissen felújított házról lehagyták a régi – még gót betűs – névtáblát. Szóvá tette Hirschler Rezső polgármesternek, aki elnézését kérte, s egyben intézkedett, hogy tegyék vissza az eredeti táblát.¹⁸

A keretszerződés kultúráról szóló részében megfogalmazták a zenészek és a kórusok, táncsoportok cseréjének, szerepléseinek támogatását. Erre már a következő évtől sor került. 1992. augusztus 28-án a soproni Szent Mihály-templomban adta elő a Volkschor Bad Wimpfen, az argentin NAHUAL-kórusral együtt, az argentin parasztmisést (*Missa Criolla*).

A német város polgármestere egy iskolaigazgatóval november végén Sopronba látogatott, hogy egy itteni gimnáziummal kapcsolatra lépjenek. A következő évek soproniak számára nyújtott újdonsága a részvétel lehetősége az 1989 óta (maig) évenként megrendezett Kézműves vásáron (*Zunftmarkt*). A szállást és az oda-vissza utat Bad Wimpfen fizeti. A feltétel: az árut a helyszínen kell előállítani. Természetesen ott el is adhatják. Augusztus 28-án és 29-én kerül sor rá. A soproni kézművesek ezentúl törzsvendégek a megmozduláson. A város javasolja a soproni bor bemutatását.

Az 1994. év elején szomorú hír érkezett Sopronba. Meghalt a lelkes szervező: Schusteritsch Jenő (Eugen). A lendület azonban nem tört meg. A sportolók ide- és odautaztatása elég rendszeresnek látszik. Mennek tekézők, jön kézilabdacsapat, de megy is innét. Nem az első nosztalgiaút indult 1994-ben a volt hazába. A tiznapos társasutazás programjában három „egykori német község” (Harka, Balf és Ágfalva) meglátogatása is szerepelt. Közben otthon, a fürdővárosban, megtartják az évi nagy találkozót, az Ödenburger Heimattreffent (a Sopron környéki Német Kultúrklub részvételével), amelyre meghívják a soproni polgármestert. A polgármesterek között szívélyes a viszony, ami a levelezésből is kitűnik.

Bad Wimpfenben rendszeresen megjelenik az Ödenburger Rundbrief (Soproni Körlevél). A kis formátumú közlöny történésze, Andreas Schindler¹⁹ meglehetősen tárgyilagosan ír a magyar történelem nagy eseményeiről, így a 40. számban (1998. április) a 48-as szabadságharcról, benne Petőfi szerepéről. A Nemzeti dalt közli magyarul és német fordításban. Harkáról is olvashatunk benne. Három németajkú család maradt a faluban a kitelepítés után. Közülük az utolsó családtag 1979-ben halt meg. A falu katolikus templomát az állam restauráltatta, de az evangélikusokéra a kitelepítettek adtak nagyobb pénzeket. Köztük éppen a történész is. A nagy évfordulóra – öt éve áll fenn a partnerség a két város között és 45 éve a Patenschaft a kitelepítettek felett – küldöttség megy Bad Wimpfenbe az Ödenburger Heimattreffenre, amelyet a Staufertalhallen rendeznek 1996. június 8-án. A társasutak évi rendszerességgel veszik célba Sopront, s azon belül is a polgármesteri hivatalt fogadásra, a Sportcentrumnak mondott épületet pedig baráti este. Kölcsönösen érkeznek meghívók a különböző vásárokra, de a Zunftmessén kívül mintha nem lenne érdeklődés.

¹⁸ Válasz Schusteritschnek 1991. szeptember 30.

¹⁹ Harkau mein Heimatdorf c. könyvéről lásd SSz. 42. (1988), 184–186.

A soproni közgyűlésben elhangzott 1999. évi tájékoztató szerint „Német testvérvárosunk továbbra is jelentős pénzügyi nehézségekkel küzd, és ez behatárolja a lehetőségeket is.” Jékely Zsolt főosztályvezető aláírásával tudatják Sopronnal, hogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatja mint testvérvárost abból az alkalomból, hogy Baden-Württemberg tartomány 2001-ben 50 éves. Ez az elvi hozzájárulás a Hungarofest Kht. közbejöttével ölt szerződéses formát 2002. január 24-én és jelent 200 000 Ft vissza nem térítendő pluszt a város kasszájában. A Baden-Württemberg Arcai c. program részeként 2002. május 9–12-én látják vendégül a bad wimpfeni polgármestert, a delegációt és a Kulturverein für Ödenburg egyre fogyó létszámban utazni tudó tagjait. Kovács Árpád referens kéri az adóhivatalt, hogy ez utóbbiaknak – akik mind öreg nyugdíjasok – ne kelljen idegenforgalmi hozzájárulást fizetniük. Elengedik nekik.

Ismét egy *Kulturreise*. Előkészítése véget 2004. április 29-től május 1-jéig tartózkodik Sopronban a Dries-házaspár. Akkor zajlik nálunk az EU-csatlakozás öröme rendezett ünnepség. A korábban szokásos Zunftmessére ezúttal nem sikerült időben standot biztosítani. Megbeszélés tárgya, hogy ilyen félreértés többet ne fordulhasson elő.

A szorosan vett bajor Allgäu a tartomány délnyugati sarkában, az Allgäui Alpok kétezres csúcsainak lábánál terül el. Központja a 61 600 lakost számláló **Kempten**, Sopronnak már 1987 óta testvérvárosa. Kambodounon (vár a folyó kanyarulatánál) a kelta neve, Cambodunum a római. Az óváros barokk és rokokó házai közül kiemelkedik a késő gótikus városháza. Előtte reneszánsz szökőkút, Ünnepélyes meghívó ment a kempteni városháza előtti felújított szobor avatására (1993). A bronzszlopon álló alkotás annak a Heinrich von Kemptennek állít emléket, aki I. Ottó császár védelmezője volt. Azé az uralkodóé, aki csúfos vereséget mért a kalandozó magyarokra Augsburg közelében. Ez volt a Lechmezei csata, amelyből csak a hét gyászmagyar menekült meg, s amely számunkra véget vetett a kalandozások korának. Lehet, hogy más volt az ok, de a felújított alkotás avatására a soproni küldöttség nem jelent meg. Ismét kísért a múlt: a legrégebbi templom, a St.-Mang-Kirche, kórusának a zenei műsorokban volt jelentősége, de a történelem másról is tud. Ez az egyház olyan kolostorra épült, amelyet a portyázó magyarok romboltak le.

Sopron és Kempten kapcsolatában eleinte és később is fontos szerep jutott az iskoláknak, gimnáziumnak és vendéglátó-ipari szakiskolának egyaránt. Például a széchenyisták németül tanuló és zömében diáktársakkal levelező 38 főnyi csoportja az 1990. április 1–12. közötti napokat tölthette Kemptenben, egyenként családokhoz bekvártélyozva. Josef Höss főpolgármester is fogadta őket. Az ottani Hildegardis Gimnáziummal előző évben kötött diákcsere-egyezmény folytatásául a németek jönnek majd szeptemberben Sopronba.²⁰ További cserelátogatások, táborozások, pedagógusok tanulmányúttjai jelzik az ismerkedés állomásait.²¹

²⁰ Soproni Hírlap 1990. május 4.

²¹ Anyagi háttér: az Europäische Kommission Generalsekretariat 1998. június 3-án értesíti Sopront, hogy a testvérvárosok május 21–24-i kempteni találkozójára – előírás szerint utólag – 1136 euró támogatást küld. Ez az 1996. évi szabályzat szerint max. 0,03 EU/km/fő lehet. A találkozók a hivatalos városvezetőknek is hasznosak. A Soproni Hírlap 1990. aug. 3-i cikkének címe: Az NSZK-ban hogy csinálják? Testvérvárosi önkormányzat.

Iskoláink két programban vállaltak részt. Itt most a Szokratész nevű program második fejezetéről van szó: *School Education (Comenius*²²) a címe. „A Szokratész-program az első európai kezdeményezés, mely minden korosztályban foglalkozik a neveléssel és körvonalazza az élethosszig tartó tanulás elvének szélesebb körű megközelítését.”

A kempteni városvezetőség 1994-ben örömmel szögezi le, hogy a testvérvárosi kapcsolatok ápolására alakult egyesület milyen lelkesen tevékenykedik. Helyben van a Radio Session Allgäu, s havonta jelenik meg a *Partnerschaftsnachrichten* c. lap. Minden hó 20-ig várják a híreket. A vezetők is kitesznek magukért, és ha küldöttséget hívnak Sopronból, nem feledkeznek el a szerződés aláírójáról, Markó József akkori tanácselnökről sem. Viszont legújabb honlapjukon a Sopront ismertető szövegben ez áll: „*Bevor Sopron Teil Ungarns wurde, gehörte es als »Ödenburg« zu Österreich.*” (Mielőtt Sopron Magyarország részévé vált, mint Ödenburg Ausztriához tartozott.)

A soproni önkormányzat közgyűlésének szánt 1999. évi tájékoztató elégedetten állapítja meg, hogy a programok számát tekintve továbbra is legelső a testvérvárosok között Kempten. Még januárban utcát neveztek el Sopronról Kemptenben. (Ellentétele: 2000-ben kapott utcát a német város a Pihenőkereszt környéki lakótelepen.) A Lions Klub májusban látogatta meg német megfelelőjét. Ott az 50. Kempteni Ünnepi hétre való, hónapokig tartó felkészülésről szólnak a források. Ennek egyik mozzanata volt a Hofgartenben Sopronnak kijelölt kertészlet beültetése. Augusztusban avatták föl, a soproni polgármester és jegyző jelenlétében. Ezen a héten a vásár vendégeként Sopron mutatkozhatott be 3 napig idegenforgalmi és kulturális értékeivel. Emelte ennek színvonalát az ifjú fűvósok és a Testvériség Néptáncegyüttes szereplése. Minden év egyhetes Jazz Fesztiválján vendég a soproni Birds együttes. Soproni lányokat fogadnak családhöz háztartási munkára és nyelvtanulásra (ún. au-pair rendszerben). Ez a következő évekre is érvényes. A tájékoztató megállapítja: „a nem önkormányzati szervezésű számtalan eseményről pedig szinte nem is lehet beszámolni”.

Az előző évek eseményeiből mégis ki kell emelni Gáspárdy Tibor 24 képének nagy sikerű kiállítását (1998 szeptemberében) Jól sikerült a kempteni mozgáskorlátozottak soproni látogatása, bár közlekedésükkel sok probléma adódott. Az 1998. május 21–24 között Kemptenben megrendezett diákolimpiára Sopron, Quiberon, Trient, Bad Dürkheim nevezett be, a házigazdákon kívül. A soproniak több számban is sikerrel szerepeltek.

Beszéljünk egy szakmai programról is: a kempteni mintaszerű szemétkelés bemutatásáról. A Zweckverband für Abfallwirtschaft Kempten (a hulladék-gazdálkodás kempteni szakszövetsége) meghívására 1994. október 3–6-ra soproni szakemberek mentek ki, hogy tanulmányozzák a város tökéletesnek mondható szennyvízelvezetését és megtisztítását. A hulladékhasznosító 300 000 lélekszámú területet lát el. A hálózat a hasznosítható anyagokat összegyűjtő telepekből, ún. szigetekből, komposztáló telepekből és egy hulladékégető hőerőműből áll. Eredmény: teljes ártalmatlanítás.

²² Comenius: Johann Amos Komenský (1592–1670) cseh teológus, filozófus és pedagógus.

Neudrossenfeld, a négyezer lakosú bajor kisváros része **Hornungsreuth**. Ott éltek Elke Schulte asszony és férje, akik, amint megismerkedtek Sopronnal, elhatározták, hogy segítenek a rászorulóin. 1991-ben kezdték. Igazán Antal Vilmos által ismerték meg Sopront (aki azonban 1997-ben meghalt) és a városon keresztül az országot, és meglátták a problémákat. A segílyt először saját autójukon szállították, aztán már kisebb teherautókon, évente kétszer is. A legnagyobb szállítmányt 1998. szeptember 15-én indították: 10 tonna súlyú segílyt (fogorvosi szék, tolószékek, ruházat, stb.).

1998-ban megalapították a Freundeskreis Sopron e. V.-t, és a kilencvenes évek végére már patronáltak egy gyermekotthont mintegy 45 gyerekkel, egy fogyatékos gyermekek otthonát kórházzrészleggel, 250 gyerekkel, fogyatékosok otthonát több mint 300 lakóval, több óvodát (egyik németnyelvű), különleges iskolát szellemileg visszamaradt gyermekek számára, műhellyel egybekötve, egy öregek otthonát és több rászoruló egyént. Az anyagiakat az Elke Kincse néven bejegyzett alapítvány biztosította. Ezt a soproni polgármester is támogatta.

A kapcsolat kulturális téren is élénk volt. 1999. július 28-án járt a Fidelissima Kórus náluk, s olyan templomi hangversenyt adott, amelyről elragadtatással ír a Bayerische Rundschau, megemlítve, hogy három ráadást is adtak, holott ez templomi hangversenyen nem szokásos. A soproni képzőművészek pedig a közeli Bambergben és Kulmbachban állítottak ki. Segítettek a borturizmusban is. Fölkértek olyan újságírókat, akik hajlandók voltak Magyarországon a „négy P-n” kívül mást is észrevenni (a négy P: Paprika, Piroska, Puszt, Plattensee [Balaton]). Elsőnek kapták meg a várostól a külföldieknek alapított Sopron-érmet.²³

További együttműködések Európában és azon túl

A Bodeni-tó svájci, déli partján, gyönyörű környezetben épült föl St. Gallen kanton kisvárosa, **Rorschach**. Már 947-ben piactartási, pénzverési és vámjogot kapott, tehát nagy múltú kereskedőváros. Ma alumínium-üzeméről is nevezetes. A két város közötti szerződés szorgalmazója a Svájcban élt Németh Lajos a St. Galleni Magyar Egyesület elnöke. (A városban sok magyar kitelepített él.) Több, mint egy évtizede szervezett már utakat Magyarországra. Ő ugyan hódmezővásárhelyi születésű, de annyira kiismerte magát a Civitas Fidelissimában, hogy csoportjait idegenvezetőként is eligazította. 1983-ban, egy küldöttség tagjaként ismerkedett meg a várossal. Innen Sopronból a szerződés előkészítője a helyi Gasztronómiai Társaság elnöke, Baranyai György volt.

Tanulságos lehet az alig tízezres városka vezetőségének 1993-ban rendezett kirándulása. A minden választási ciklusban egyszer a város pénzen feleségestől kiránduló vezetőség célja ezúttal egy kicsit Magyarországra. Július 9–11-én voltak Sopronban. A kapcsolatokat nagy lendülettel folytatják. A megbeszéléseken felvázolják a két város közötti kapcsolatok jövőjét. Szó esik a műemlékek helyreállításáról. A soproni kereskedelmi szakközépiskolába Németh Lajos 7 db számítógépet visz majd. Sopron 1994. február 22-én kinyilvánítja szándékát a

²³ Dr. Gimesi Szabolcs kiegészítése: a Bad Wimpfeni Edith Rappolddal együtt. Megkapta még Kósa Ferenc filmrendező japán felesége is, a kazunói kapcsolatokért, és Alois Schwarz korábbi kismartoni polgármester.

Rorschachhal való testvérvárosi kapcsolat felvételére. Nem dolgoztak hiába: a Kornhaus Galériában Sulyok Gabriella és Soltra E. Tamás 1994 tavaszán hét üveges vitrinbe rendezett kiállításának megnyitóján népes közönség tapsolt. A rorschachi művészek visszaadják a látogatást, és szívesen jönnek máskor is.

A testvérvárosi szerződés szövege másolata a bad wimpfeninek, elküldik Svájcba, ahonnan június 15-én kapják vissza – némiképpen átdolgozva. A rorschachi ratifikálást a magyar hetek megnyitójára – szeptember 17-re – időzítették, a soproni küldöttség kisbusszal megy. Két orvos pedig személyautóval utánuk. Az orvosok tárgyalásaira augusztus 30-án jön válasz. A Kantonale Spital Rorschach egyszerre egy-egy belgyógyászt és sebészt tudna egy hónapi gyakorlatra fogadni, elhelyezésük a személyzeti szobában, ellátással, ingyen, de bért nem tudnak adni. A soproniak delegációt várnak Svájcból. Ezek megnézik a kórház-rekonstrukciót, és számba veszik, milyen műszerekkel segíthetik azt. A tűzoltók is egymásra találtak. 1998 tavaszán felszerelésekről tárgyalnak. Létra nem kell, mert az van – írják Sopronból.

A kisváros magyar vonatkozású eseményeiről számol be a „Duna” című svájci-magyar hírlevél – Ungarischer Anzeiger. Évente nyolcszor jelenik meg, a szerződés kötésének idején már harmincöt éve. Alapító kiadója és felelős szerkesztője Gilde Barna.²⁴ A továbbiakból: soproni iskolaigazgatók tanulmányi kirándulása, zenekarok cseréje, cserkészek táborozása itt és ott. A soproniak 2003-ban hitet tesznek a kapcsolat folytatása mellett, ugyanezt vallják a rorschachiak, nemcsak a vezetők, de a polgárok is, annak ellenére, hogy a fő mozgató, a kettős állampolgárságú Németh Lajos 2003. augusztus 19-én, 86 évesen meghalt.

Dél-Tirol az első világháború után került a vesztes Ausztriától Olaszországhoz. Német lakossága nehezen viselte a kisebbségi sorsot, ezt a második világháború utáni időkre úgy kell érteni, hogy merényletek sorával próbálták elérni visszacsatolásukat, vagy legalább valamilyen autonómiát. Ez utóbbi mára megvalósult, s példaértékűként emlegetik Európa-szerte. A gyönyörű vidéken fekvő, műemlékekben gazdag Bozen, olaszul Bolzano, az autonómia közigazgatásának fővárosa. Fontos közlekedési, kulturális és kereskedelmi központ. Évente megrendezett vásárát mindenütt jegyzik. Ami a kerek százezer lakosú, már a rómaiak idején létezett város és Sopron viszonyát illeti, az időnként fel-fellángoló lelkesedés ellenére ez a testvérvárosi kapcsolat nem bizonyult igazán gyümölcsözőnek. Talán éppen a történelem miatt. Főleg egyes kórusok és iskolák szerepléseiről tudunk.²⁵

A 47. Nemzetközi árumintavásár Sonderschau „Neue Märkte Ost” címmel nyílik 1994. szeptember 10–18-án. Sopronnak előbb 16 m² területet, majd a kétszeresét biztosítják. Felszabadult ugyanis a szomszéd stand. Így ki vannak elégítve a soproni jelentkezők: a Sörgyár, a Csonka Glas, Schneider György fazekas, Csirmaz Gábor és felesége, divatékszer-készítők.

²⁴ A soproni írásos anyagban az 1992. júl./aug. szám van meg, benne pozitív beszámoló a világkiállítás magyar pavilonjáról.

²⁵ Markó József szerint a Magyar Hírlapkiadó Vállalat vezérigazgatója és a bolzanói Alto Adige újság direktora kezdeményezték 1987-beli itt jártukkor.

A Lippai János középiskola Kertészeti Szakképző Iskola és Kollégium három általános kertészhallgatója és három virágkötője két kísérő tanárral háromhetes gyakorlatra menne. A szervezésben kér segítséget a várostól, mert a pénzt pályázaton, a Leonardo da Vinci II.-programban²⁶, megnyerték hozzá. Ez a tevékenységi program az Európai Közösség szakmai képzési irányelve. Kulcsfeladata támogatni az eljárások és újító tevékenységek fejlesztését a tagállamokban, azáltal, hogy nemzetközi kapcsolatok révén létrejött kezdeményezéseket népszerűsít.

A Kisalföld 1998. április 29-én Szent Péter hegyéről hozták az üdvözlöt címmel írt kis borvárosról, **Montespertoliról**. Firenzétől 25 kilométerre épült egy hegyre, 11 000 lakossal. A Chianti előállításának központja. Hogyan került Sopronnal kapcsolatba? Polgármestere egyszer átutazott a városon, s annyira megtetszett neki, hogy delegációt hívott hozzájuk. Ez 1996-ban meg is történt. Még az év elején kértek 6 üveg bort Sopronból a 41. Chianti borszemlére. A levélre ráírta valaki: „Áprilisban úgyis jönnek”. Most vihették haza magukkal. Erre a soproni tartózkodásra a Locomotiv Tourist a város tudta nélkül állított össze és küldött az olaszoknak programot 1998. április 24–27-re. Nagy összeveszés azonban nemigen lehetett, mert az olaszok bevonulására már 1999 tavaszán megszületik a válasz: 16 tagú soproni zenész és táncos csoport vendégeskedik a borvárosban július 4–6-ig busszal, s bemutatja a soproni bort és gasztronómiát úgy, ahogy azt a montespertoliaiak tették a magukéval Sopronban, áprilisban. 1999. október 29–31-re pedig Sopron rendel szobákat a Pannóniában, 40 fő részére.²⁷ Ismét jönnek az olaszok.

Ilyen sűrű kapcsolat nem folytatható. Legközelebb 2002-ben hallunk a borvárosról. Gimesi Szabolcs polgármester és Mágel Ágost, a Kulturális és Idegenforgalmi Bizottság elnöke május 31–június 3. között látogatták meg őket, a Pendelyes táncgyűttes kíséretében. A 47. Chianti-ünnepet május 30–június 6. között tartották. Hat testvérváros (Neustadt, Falset, Sopron, Epernay, Caronia és S. Stefano) kapott meghívást. 4×4 m-es fedett standot biztosítanak mindegyiknek, az üzemeltetés azonban a meghívott városok gondja. Igaz, a bevétel is az övék. A néptáncosokat családoknál tudják elszállásolni.

A soproni Vendéglátóipari Szakközépiskola már az 1988/89. tanévtől folytat kulturális diákcsere-t a Vicenza tartomány **Recoaro Terme** nevű városának társintézményével. Szeretnének testvérvárosi kapcsolatot létesíteni Sopronnal. A Soproni Hírlap 1990. június 1-jei számában olasz verset találunk (Viaggio in Ungheria), mellette Kerék Imre költő műfordítását. Carla Cavallero költőnő Recoaróból a március 10–16-án Magyarországon vendégeskedett Aqua C[h]iara²⁸ férfikórus kísérőjeként járt Sopronban. A meghívó a Soproni Liszt Ferenc Pedagógus Kórus volt. „...il mio passo si posa gioioso / sulla terra ridente di Sopron” (lépteim vidáman visszhangzanak / a tündéri Sopron kövezetén) – írja. Ennyiben maradtak.

²⁶ Az Európai Unió által meghirdetett gyakorlati program.

²⁷ 1999. augusztus 27.

²⁸ Ha Aqua Chiara a helyes írásmód, az tiszta vizet jelent.

Sopron vezetősége meghívót kapott **Avasinisba**. A látogatást megköszönő levelében a polgármester meghívja az ottani Baráti társaság elnökét Sopronba. A két település között testvéri kapcsolat alakult ki, hangsúlyozzák az olasz újságok. Az 1871-ben kifestett Szent Miklós-templom ugyanis – még 1976-ban – földrengés következtében annyira megrongálódott, hogy freskóit újra kellett alkotni. Ezt vállalta el Mészáros György.²⁹ Az október elseji újrászentelésre utazott oda a soproni delegáció. Soproni énekkar és labdarúgó-csapat is részt vett az ünnepségen. Az esemény a falu mind a 300 lakóját mozgósította.

A 30 000 lakosú finn kisváros, **Seinäjoki** 300 km-re Helsinkitől északra található. Sopron testvérvárosai közül – mint település – egyike a legfiatalabbaknak (másika Kazuno). Fő, mondhatni egyetlen nevezetessége, de az világhírű, a kulturális és adminisztrációs központ épülete. Alvar Aalto a tervezője, s ezzel a hozzáértőknek mindent magyaráztunk. A kapcsolat története mégis meglepő: nem Sopronból indult ki, hanem Finnország magyarországi nagykövététől. A diplomatának – itt jártában – annyira megtetszett a város, hogy ő javasolta budapesti hivatalos helyen, köthessenek a soproniak Seinäjokival testvérvárosi szerződést. Akkor még így ment. És ment.³⁰

A testvérvárosi szerződés a későbbiekhez képest igen rövid. Tulajdonképpen keret-megállapodás azzal, hogy majd a következő látogatásokon töltsük meg részletes tartalommal. A megismerés és a barátság a két kulcsszó. A tárgyalás nyelve német, a vendéglátó gondoskodik tolmácsról. Aláírók finn részről a város képviselőinek elnöke és a polgármester, magyar részről Markó József tanácselnök. Időpontja: 1986. augusztus 24. Helye: Sopron. Ekkor már ismert volt, hogy az evangélikus templom tető-szerkezetének helyreállítása égetően szükséges. Az épület melletti, ma Bünkerről elnevezett átjárót omlásveszély miatt le kellett zárni. A munka megtervezése 1986. szeptember végére, majd kivitelezése 12 hónap alatt elkészült.³¹ A megbízó az Evangélikus Lelkészi Hivatal nem rendelkezett elegendő pénzzel. Nagy segítséget kapott azonban az újdonsült testvérnek, Seinäjokinak evangélikusaitól.³²

Ami még említésre méltó a névvel összefüggésben, az nem építmény, hanem egy kórus. A seinäjoki leánykarnak, alapítása, 1974 óta az 1996. december 9–10-i soproni vendégszerepléséig 14 külföldi turnéja volt, most is Bécsből jöttek. Az egész országban több finn–magyar zenei rendezvényre kerül sor. Sopron egyike annak a 42 magyar településnek, amely a finnekkel testvérvárosi kapcsolatban van, és ahol Finn–Magyar Társaság működik. A soproni Sonitus Kórus finnországi turnéján a testvérvárosban is szerepelt.³³ Néhány meghívó érkezik még a távoli országból, mire itt belátják, hogy anyagi okok miatt ez a kapcsolat aligha válhat szorosabbá. Drága a repülőjegy, azt pedig általában a meghívottnak

²⁹ Festőművész, a Soproni Egyetem Alkalmazott művészeti Intézetének vezetőjeként korán meghalt. Életrajzát ld. VÁRHely 1999/2. sz., Salamon Nándor: Vilonyától Sopronig. Soproni Füzetek 1996.

³⁰ Gollnhofer Sándor akkori tanácselnök-helyettes visszaemlékezése, 2003.

³¹ Mányoki János–Németh László: A soproni evangélikus templom fedélszerkezetének helyreállítási munkái. SSz. 43 (1989), 40–56.

³² Sopron és környéke. Korrajz és családi lexikon. Budapest, 1992, 107. A város evangélikus gyülekezetével 1989-ben kötöttek egységet.

³³ Soproni Hírlap 1990. augusztus 3.

kell fizetnie. A pesszimista hangulat nem volt jellemző a választásokon élre került vezetőségben. Ha nem is mindjárt, de 2004. június 6–13 között meglátogatták a finneket. A két polgármester mintha egy nyelven beszélt volna, annyira megértette egymást – szögezik le. Ennek ellenére nem sok minden következett ezután. Tényleg drága az út.

Nem mindennapi város a japán **Kazuno**. Nálunk a városok úgy terjeszkednek, hogy magukba olvasztják a környékbeli kisebb településeket, mire ezek elveszítik önálló arculatukat. Kazuno nem ilyen. A Soproni Testvérvárosi Egyesület leírását idézem: „Kazuno 1972-ben a szomszédos városokból – Hanawa, Towada, Hachimanta, Osarizawa – létrehozott Kazuno City-ből és Kosaka nagy városokból áll. A városrészek mindegyike őrzi saját karakterét és régi örökségét. [...] Kazuno mindenegyves városában különböző színes és mozgalmas fesztiválokat rendeznek évente, ez mintegy 80 éves múltra tekint vissza”. Angol nyelvű honlapján mint kisváros mutatkozik be 40 000 lakossal. Akita megye északkeleti sarkában. Ezeréves fesztivál, gyönyörű nemzeti park, melegvízforrások. 6000 éve lakott terület, mondja a honlap ma. Érdekes, hogy ez a terület a passauiak (Németország) érdeklődését is felkeltette.

Sugia Munegu, a japánok polgármestere 1998. március 10-én keltezett angol nyelvű levelében háláját fejezi ki a barátsági megállapodásért. Ebben a levélben az udvariassági formulán kívül más is van. A barátság további erősítése érdekében nyolcnapos japáni látogatásra invitálja a soproniakat. Az utazás költségéről nem esik szó, de az ott-tartózkodás teljes kiadását a japánok vállalják magukra. Hatan indulnak április 25-én. Többségük frakcióvezető az önkormányzati képviselőtestületben. Velük tart egy német [!] tolmács is. Május 2-ig tart a program, melyből 6 nap Kazunóban zajlik, de megnézik Tokiót is. Szintén fontos szerepet játszott az együttműködésben a Bányászati Múzeumban dolgozó Csokonai Tibor villamosmérnök is, aki hegedűket készít és a soproni szimfonikus zenekarban játszik. 1997-ben hosszú angol levelet írt Kazunóba. 2001-re várnak egy japán hangszerkészítőt, aki Csokonaival együtt készítené egy hegedűt, amelyet Sopronban, hangversenyen mutatnának be. 1999-ben „partnervárosunkkal” magas szintű találkozóra került sor Sopronban.³⁴ Újságírók, gazdasági szakemberek és a diákcsereben részt vevő gyerekek érkeztek ide. A „Hanawa Bayashi” előadása és az ételbemutató emlékezetes marad. A japán nyelv tanítására itt dolgozó japán tanárnö szerződése lejárt, más váltotta föl. A jövő évi terv: Sopron(i) Nap legyen Kazunóban.

A következő évről készült beszámolóban Kazunóval foglalkozó sorai nem tartalmazzák kifejezetten a Sopron(i) Nap meghatározást, arról azonban szólnak, hogy Tengerdi Antal alpolgármester vezetésével önkormányzati delegáció és a japán nyelvet tanuló diákok utaztak a japánokhoz. Az alpolgármester részletes ismertetőt mondott Sopronról. A befejező mondat: „A látogatás [...] hozzájárult a testvérvárosi szerződés aláírásának közeljövőbeni realizálásához.” Seki Tadaszi 2000. október 10-én keltezett levelében köszöni a fogadtatást. Legemlékezetesebb esemény a körútnak szerinte az 1989. évi Páneurópai Piknik helyszínének

³⁴ Július 26. és 31. között. A polgármester vezetésével 14 fő. A cél: a testvérvárosi szerződés megkötése.

megtekintése volt. Beszámolt erről Kazuno polgármesterének, aki szintén köszönte a kalauzólást.

Más japánok feltűnése a Civitas Fidelissimában éppen ezzel a Piknikkel kapcsolatos. Egy japán karmestert annyira megrendített az esemény, hogy évről-évre visszajárt ide. S mivel nem maradt közömbös a közeli Barlangszínház adottságaival szemben sem, javaslatára [?] az emléknep programjába iktatták Beethoven IX. szimfóniáját. A vezénylést és az egész rendezvény költségeit a japánok vállalták magukra, sőt még kórust is küldtek hozzá. Ennek kiegészítésére levelek mentek a testvérvárosokba és a környék burgenlandi településeire: küldjék el énekeseiket.³⁵ Az eredmény: hatalmas kórus zengte az Öröm-ódát³⁶ a Fertőrákosi Barlangszínpadról. A produkciót még néhány évig megismételték, aztán sajnálatosan abbamaradt. A következő évek programja delegációk látogatását és a soproni japán nyelvtanítást jelöli meg fő célként.

Amikor egy közelebbi, erdélyi várossal tervezte a város a kapcsolatok felvételét, először Székelyudvarhely került szóba, de aztán Jakab Elek medgyesi alpolgármester ötletére szavaztak, **Medgyesre** (Mediaș). Korábban Sopronban járt és bár gépészmérnök, mégis erősen érdeklődött a műemlékek helyreállítása és kezelése iránt. Hiszen a 75 000-es lélekszámú (közülük 10 000 magyar és még figyelemre méltó számban német), nagy történelmi múltú városban számos megőrzésre érdemes épület található. 1992-ben ünnepelték 725 éves fennállásukat. Kölcsönös látogatások és egyeztetések után a szerződést 1994. október 18-án írták alá Medgyesen. Sopronban a kapcsolat fő támogatói az Erdélyi Kör és az Orbán Balázs alapítvány voltak, de felvetődött az együttműködés a német kultúrklubbal is. 1995-ben a Máltai szeretetszolgálat adományokat küldött Medgyesre. A választás utáni új testület tovább folytatta a cserelátogatásokat. A Pedagógus Énekkar többször járt Erdélyben, 1995-ben a soproni polgármester és delegációja látogatta meg a távoli várost. Ennek viszonzására 1996 augusztusában, az 1100 éves ünnepek alkalmából került sor. Gyümölcsöző találkozások alakultak ki a képzőművészek között. Nagyon gyakorlati lépésre szánta el magát az ÉGÁZ (Észak-dunántúli gázszolgáltató vállalat) soproni vezetősége. Egyhetes tanfolyamot tartott romániai, ill. medgyesi gázszelők részére. A kapcsolat némiképpen lanyhult, mert az ottani választásokon 1996-ban Jakabot – az addigi „mozgató rugót” – nem erősítették meg tisztségében. Az erdélyi város új vezetősége pedig nem tudott magyarul. A továbbiakban kórus, főtűsok és képzőművészek látogatásai írhatók ennek a kapcsolatnak a pozitív oldalára. 2004. június 30-án új polgármester jelentkezik Medgyesről. Kérdezik tőle a soproniak, hogy mit vihetnének a fiataloknak. Könyvet, valami ajándékot, vagy anyagi támogatást?

Az **Eilattal** való párbeszéd kezdete homályba vész. Az iratanyagban már polgármesterek közötti levélváltásra találhatunk 2000-ből. Soproni delegáció látogat el az év végén az Izrael legdélibb csücskén lévő Vörös-tengeri üdülőhelyre,

³⁵ Sajnálatos módon Beethoven szimfóniája az egyenszövegben mindenütt a XI. sorszámot kapta. Vajon, aki leírta, a római számokkal nem volt-e tisztában, vagy a zeneszerző műveivel?

³⁶ A szimfónia keretében. Ma már külön is lehetne, mint az EU himnuszát (1972-ben fogadta el az Európa Tanács közgyűlése). Persze van Sopronnak saját városi himnusza is (zene: Soproni József, szöveg: Sarkady Sándor).

ahonnan 2001 tavaszára várják a polgármestert, gazdasági szakemberek és egy folklór-együttes társaságában. Itt már aztán nagy hangsúlyt kap a leromlott állapotban és tulajdonjogilag is zűrzavaros helyzetben lévő zsinagóga a Papréten. Az eilati vezetők segítenének, s egyúttal szeretnék aláírni a partnervárosi szerződést. A tervezetet egyeztetésre és jóváhagyásra már elküldték – tájékoztatják az önkormányzat közgyűlését 2001 februárjában.³⁷ „A két város közös célja a barátság, testvériség és a béke erősítése: diákok, művészek, tudósok és a gazdasági élet szereplőinek cserelátogatásaival” – írják a tervezetben.

2004. július 4-től 6-ig eilati delegáció járt Sopronban. Látogatásuk célja a testvérvárosi szerződés előkészítése volt, de egyúttal részt vettek a Papréten felállított Holocaust-emlékmű avatásán, s ott alkalmuk volt Hiller István miniszterrel szót váltani. Ennek a látogatásnak hatásaképpen Sopron megyei jogú város közgyűlése 2004 szeptemberében felhatalmazta Walter Dezső polgármestert a testvérvárosi szerződés megkötésére. Legújabban megérkezett Eliatból az ottani hasonló határozatról szóló értesítés. A szerződést a soproniak a maguk részéről 2005 áprilisában Eilatban aláírták.

Sopron, Kismarton, Bécsújhely évszázadok óta szoros kapcsolatban éltek a környék kisebb-nagyobb településeivel együtt. Ez a régió a politikai változásoknak megfelelően, vagy éppen szemben velük, mindig is „beszélő viszonyban” volt egymással. Kereskedők, iparosok rótták országútjait, s a kultúra, a sport, egyáltalán a társadalom számon tartotta a másik életének eseményeit, s részt vett azokon. Ez mára már annyira természetessé vált, hogy az illetékeseknek csak nagy sokára jutott eszükbe a testvérvárosi szerződések előkészítése vagy megkötése.

Gollnhofer Sándor visszaemlékezése szerint már az 1960-as évektől volt kapcsolat az ifjúsági szervezetek között. Az osztrák FDJ és a magyar KISZ között évente egy-két alkalommal busznyi létszámmal szerveztek cserelátogatásokat. Tovább fejlődött ez a nyolcvanas években Wiener Neustadt és Sopron között a sport és a kultúra terén egyaránt. Alulról jött kezdeményezésként értékelték az 1987. december 11-én megalakult Corvinus Magyar-Osztrák Baráti Kört. **Bécsújhelyen** (Wiener Neustadt) ugyanekkor szerveztek hasonló nevű társaságot. A két város közötti történelmi összeköttetés Mátyás király személye. Legjelentősebb lépésük volt a bécsújhelyi kórházzal történt kapcsolatfelvétel volt. Ezt igen jól kamatoztatták a soproni kórház-rekonstrukció megindulásakor.

Amikor felmerült Bécs és Budapest színhellyel világhiállítás rendezése (1995-re), kezdték hangsúlyozni a térség diplomatikusan találó elnevezését, a Pannon régiót. **Kismartonnal** ma már külön szervezés nélkül is természetes a kapcsolat. A helytörténet kedvéért írjuk le a testvérvárosi kötődések lényeges dátumait. A testvérvárosi szerződést közvetlenül megelőzte a barátsági oklevél 2002. január 7-én. Ezt akkor azért sürgették, hogy még a kapcsolatért annyit fáradozott kismartoni polgármester – Alois Schwarz – írhasa alá, mielőtt nyugdíjba megy. A végső okmány ünnepélyes aláírására 2002. június 22-én különvonat vitte Sopronból az érdeklődőket a tartományi székhelyre, ahol Soproni Napot

³⁷ Partnerségi Okirat Eilat és Sopron városok közötti oktatási, kulturális, gazdasági együttműködésről a címe ennek a tervezetnek. Az erdészet, művészet, oktatás, sport és turizmus területén kívánják fejleszteni és szorosabbra fűzni a kapcsolatokat.

tartottak. Sopronban június 29-én került sor az aláírások megerősítésére. Az akkori soproni polgármester különösen a bor körüli ceremóniákban jeleskedett. Meg is lett az eredménye: az Európai Borlovagrend nagy ünnepségén, 2002-ben, a Borlovagrend Keresztjével tüntették ki. A rendezvény egyik pontjaként kikialtották az Európai Születet. (Sopron az egyetlen EU-n kívüli tagja az Európai Borvárosok Szövetségének, a RECEVIN-nek – állapítják meg 2000-ben.) Jól sikerült eseménye volt a továbbiaknak a negyedik Diplomataszüret, 2004. szeptember 25-én Budapestről jött 110 résztvevővel.

Szlovákiából már jóval önállósulásuk előttről volt némi kapcsolat és érdeklődés Pozsony és Pöstyén részéről. Ez utóbbi küldöttsége akkor járt Sopronban 1968-ban, amikor már sejteni lehetett, készül valami Csehszlovákiában. A drámai események elsodorták a barátság apró megnyilvánulásait. Következő adatunk 1999-ből ered **Selmecbányáról** (Banská Štiavnica). Ötoldalas, szlovák nyelvű irat jelzi, hogy mindkét „primátor”, Gimesi Szabolcs és Marion Lichner elkötelezett az együttműködésre. Ezt csak egy levélváltás követi forrásaimban: Gimesi 2002. február 19-én ír a selmeci polgármesternek. Közli vele a honlap címét és prospektusokat küld. Ezt köszöni március 15-én a címzett és megjegyzi, hogy a Visegrádi Együttműködési Alap anyagi támogatására számít.

A kapcsolat a múlt miatt nem lehetett egészen felhőtlen. Hiszen a szlovák városban volt Nagy-Magyarország idején a Selmeci Akadémia, amely Trianon után Sopronba menekült, azzal a műemléknek nyilvánított könyvtárral, amelyet hosszú ideig visszakövetelt a Csehszlovák állam Selmecnek.³⁸ Akkoriban ennyit tudtam a két város közötti kapcsolatáról. Most, hogy eljutottak a testvérvárosi státuszig (2008. június 28.), a folyamatot megörökítette Molnár László, Sopron és Selmecbánya testvérvárosok címen (Soproni Füzetek 2008, 7–12. o.).

Jerzy Magner levele egy lengyel városból érkezett. **Sosnowiec** Katowice melletti jelentős település Több, mint 240 000 lakosa van, és szeretnének magyar szerződő félre találni. Tudják, hogy Sopron nyitott az ilyesmire, de arról is értesültek, hogy eddig még nem tett szert lengyel partnerre. Pedig Sopron környékén is voltak lengyel hadifogolytáborok a második világháborúban (1939–1941), ahonnét sorra segítették a németek elől ide menekült lengyel katonatisztek abban, hogy Jugoszlávián át a szövetségesekhez érhessenek el. Rövid majdnem-semlegességünk korszakának ezt az országos tevékenységét pozitívan értékelik mindenütt, ahol még emlékeznek rá.³⁹

Érdeklődő lengyel vajdasági székhely **Olsztyn** (Allenstein). Jelenleg 180 000 lakosa van, Számos iskolája révén inkább iskolaváros, mint ipari központ. A soproni magyar–lengyel baráti társaság (elnök: Kiss Danuta, titkár: Szabó Katalin) 2001-ben vette föl a kapcsolatot velük. 2004-ben soproni művészekkel jól sikerült kiállítást rendeztek ott.

Szófia és Várna között feleúton található Bulgária hajdani, műemlékekkel teli fővárosa, **Veliko Turnovo**. Az együttműködési megállapodást 2002. augusztus

³⁸ Hiller István: Hazánk első szakkönyvtárának kialakulása. Az Erdészeti és Faipari Egyetem könyvtárának története. Sopron, 1975.

³⁹ A megyénkbeli lengyelekről lásd SSz. 27 (1973), 244–253. és SSz. 28 (1974), 134–152.

28-án kötötték meg. A kezdeményezés a kábítószerek fogyasztásának, illetve terjesztésének megelőzéséről szólt, de azóta nem sokat hallottam róluk.

Sopron megyei jogú város vezetői 2002 után – költségkímélés és hatékonyság céljából – a testvérvárosi kapcsolatokat az éves műsornaptárban piros betűs Soproni Ünnepi Hetekre kívánták összpontosítani. A június végétől július közepéig tartó háromhetes rendezvény-sorozat egyik hetét szentelnék a baráti önkormányzatoknak úgy, hogy évenként egy-két város jelentkezne kulturális- és sportegyesületeivel, érdeklő-désre számot tartó kiállításával.

Sopron testvérvárosai a szerződés aláírásának sorrendjében

Seinäjäoki, Finnország: 1986. augusztus 24., Sopronban, Markó József tanácselnök, finn részről Seinäjoki önkormányzatának elnöke, Jussi Jouppi és polgármestere, Matti Nuolivita.

Kempen in Allgäu, (Nyugat-)Németország: 1987. szeptember 15., Sopronban, Markó József tanácselnök, és Kempenből a főpolgármester, dr. Josef Höss.

Bolzano/Bozen, Olaszország: 1990. június 9., Bolzanóban, dr. Luigi Spagnolli polgármester és Sopronból Markó József tanácselnök?⁴⁰

Bad Wimpfen, Németország: 1991. június 15., Bad Wimpfenben, Claus Brecher főpolgármester és Sopronból Hirschler Rezső polgármester.

Rorschach, Svájc: Ünnepélyes aláírás 1994. július 2., Sopronban, Fejes Zoltán polgármester és Rorschachból dr. Marzel Fischer Stadtmann (polgármester).

Medgyes/Mediaş/Medwisch, Románia: 1994. november 15., Sopronban, Fejes Zoltán polgármester és Medgyesről: Dionisie Bucur polgármester.

Eisenstadt/Kismarton, Ausztria: 2002. június 29., Eisenstadtban, Ing. Peter Nemeth polgármester és Sopronból dr. Gimesi Szabolcs polgármester.

Kazuno, Japán: 2002. május 23., Sopronban, dr. Gimesi Szabolcs polgármester és Kazunóból: Satou Yousuke polgármester.

Eilat, Izrael: 2005. április,⁴¹ Eilatban, Gabi⁴² Kadosh polgármester és Sopronból dr. Gimesi Szabolcs polgármester.

Selmecbánya/Banská Štiavnica, Szlovákia: 2008. június 28., Sopronban, Fodor Tamás polgármester és Selmecbányáról Pavol Balžanka primator/elöljáró.

Spárta, Görögország: 2008. szeptember 17., Sopronban, Fodor Tamás polgármester és Spártából Hrisztosz Patszilivasz alpolgármester.

Ezeket kívül volt még több kapcsolat, amely csak partnerségi szerződésig jutott el.

⁴⁰ A rendszerváltás körülményei miatt lehet, hogy a nyugdíjba vonult Markó helyett a mb. Gollnhofer Sándor. Fénykép szerint ő utazott ki.

⁴¹ Nap nincs jelölve.

⁴² Férfinév.

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA | 20. századi történet női
szemmel. Interjú Kubinszky
Mihálynéval

A Kubinszky Mihályné Kassay (Lehrner) Évával készült beszélgetés annyiban rendhagyó, hogy az ő életútja korábbi beszélgetőtársaimmal szemben női történet, ugyanannak a történelmi korszaknak női szemszögből történő leképeződését nyújtja. Kortársaihoz hasonlóan nagy történelmi és társadalmi változások törésvonalai határozták meg fiatalkorát, pályaválasztását, életének alakulását. Ahogy beszélgetéseink során többször is hangsúlyozta, egy védett, idillinek mondható gyermekkort követően 16 évesen kellett szembesülnie a háború, a menekültlét mindennapjaival, majd ezt követően a napi kenyér megszerzésének gondjával, öccse elvesztésével. Az újonnan kialakuló társadalmi berendezkedés osztályidegenként kezelte a családot, édesapját koholt vádak alapján börtönbe zárták. A szokásos női értelmiségi pályák éppen emiatt nem voltak számára járhatók, a nők előtt akkoriban megnyíló műszaki egyetem a családi hagyománnyal együtt azonban lehetővé tette a diplomaszerezést, majd azt követően a tervezői, később az urbanisztikai feladatok ellátását.

Kedves Éva! Amikor megkerestelek azzal, hogy interjút szeretnék készíteni veled, két dolgot küldtél el nekem. Sokéves családtörténelmi kutatásaid összegzését, amiről ejtünk még szót, és egy 67 oldalas kéziratot, ami a Te és családod történetét tartalmazza egészen addig, hogy 1950 karácsonyán házasságot kötöttél a férjeddal. Az előszóban azt is megfogalmaztad, mi késztetett emlékeid papírra vetésére.

Nagyon békés és szeretetteljes családi légkörben éltem, a gyerekkorom egészen 16 éves koromig csodálatos volt, amire mindig a legnagyobb örömmel emlékezem vissza. Egy véletlenül előkerült könyv is segített, Selma Lagerlöf: Amikor én kislány voltam... Mindig nagyon szerettem, a tartalma miatt és amiatt is, hogy jutalmul kaptam kedves iskolámtól. A Baár–Madas Református Leánynevelőintézet Gimnáziuma körpecsétje felett egykori magyartanárom, a nagyszerű költő, Jékely (Áprily) Lajos igazgató aláírásával olvasható a beírás: Kassay Éva I.b. osztályos tanulónak példás magaviselete és rendszeretete jutalmául.

Vezettél naplót, ami segített az emlékek felidezésében?

Nem, soha nem írtam naplót. Bár a „milyen volt régen” története, az események sorozata mindig érdekelt. Egészen kislány koromban Apukának sokszor kellett mesélnie arról, milyen volt, amikor katonáskodott az I. világháborúban. Később faltam a történelmi életrajzokat, Lorántffy Zsuzsanna, Zrínyi Ilona és mások történeteit. Ezekbe én mindig úgy bele tudtam élni magamat, hogy amikor az anyukám közbeszólt, gyere kislányom teríteni, azt sem tudtam hirtelen, hol vagyok éppen? Az Egri csillagokat annyiszor olvastam, hogy pontosan meg tudtam mondani, ez, vagy az a rész melyik oldalon található. Nagyon kötődtem ezekhez a dolgokhoz. Ahogy az építészetben is a városépítészet, a helyreállítás volt, ami vonzott. Így lehet mondani, hogy az építészeti munkát is humán jellegűen folytattam, különösen a Városházán töltött években.

Visszatérve a gyerekkorra, mondj néhány dolgot a szüleidről, az akkori életetekről!

Budapesten éltünk, a szüleim mindketten városi alkalmazottak voltak. Apu a műegyetemen végzett, a gyakorlatban mélyépítő, azon belül is főleg vízépítő mérnökként dolgozott. Anyu az érettségi után a Magyar Királyi Állami Tornatanítóképző Intézetben szerzett oklevelet. Ezt követően beiratkozott az egyetem bölcsészkarára, magyar-francia szakra. Sajnos, hamarosan súlyosan megbetegedett, az orvos tanulmányai felfüggesztését javasolta egy évre. Édesapja halálát követően azonban 1923-ban munkába állt, hogy segítse testvérei továbbtanulását. Testnevelési tanítóként, majd 1927-től női kereskedelmi szaktanfolyami tanárként dolgozott egészen 1942-ig, amikor résznyugdíjba vonult. Közös életüket az újonnan épült Simor utcai „városi ház”-ban kezdték, majd a 30-as években családi ház épült Budán, a Hűvösvölgyi út közeli Bognár utcában. Még a Simor utcában született meg Pista öcsém, aki két évvel volt fiatalabb nálam. A családi villába már velünk költözött özvegy apai nagyanyám, aki sokat segített a gyerekek nevelésében, a családi háztartás irányításában. Nagymama tanítónői oklevelet szerzett és 1895-ben végleges kinevezést kapott Budapest Székes-főváros tanácsától. Ez nagy dolog volt abban az időben, hiszen az első diplomás, sőt dolgozó diplomás nők közé tartozott az akkori Magyarországon. Valami hasonló megismétlődött az én életemben is, amikor az elsők között szereztem nőként építészmérnöki végzettséget.

1. kép. Kassay Éva (középen) szüleiével, Kassay Ödönnel és Rátai Margittal 1942-ben Budapesten, a Bognár utcai ház kertjében

Mennyi ideig dolgozott a nagymama? A férjhezmenetelig, vagy a gyerekek megszületéséig?

Végigdolgozta az életét, 61 éves korában ment nyugdíjba. A háztartás vezetésében egy családi mindenest segített. Első fiuk nyolc évesen, skarlátban meghalt, így apám maradt az egyetlen gyermekük. Akkor is dolgozott, amikor a fia és a férje a fronton voltak. A szünidőben nyaralni jártak Erdélybe, a Felvidékre, Abbáziába. A legkalandosabb utat Apuval tették 1914-ben, közvetlenül a háború előtt, amikor Jeruzsálemben és Egyiptomban jártak. Érdekesség, hogy amikor 1896-ban férjhez ment katonatiszt nagyapámhoz, a kötelező kaució letétele helyett elfogadták a nagymama diplomáját.

Visszaemlékezéseidben nagyon sokat és érdekesen írsz a rokoni kapcsolatokról, a család életmódjáról, az élénk társadalmi életéről, amit akkoriban éltek, a zebegényi, olaszországi nyaralásokról, a családon belül kialakult munkamegosztásról. Mindezek bőséges adatokat szolgáltatnak a háború előtti fővárosi középosztály mindennapi életéről. Nagy kár, hogy egy interjú kereteibe nem fér bele mindezek részletes bemutatása. A ti helyzetetek annyiban volt különleges, hogy a 40-es évek elejéig anyukád is dolgozott.

Igen, így volt. Munkája mellett anyu folyamatosan gondoskodott arról, hogy mindenkinek mindene meglegyen, a dolgok szabályozott rendben, kifogástalanul működjenek. Volt segítség, de az öttagú család ellátása mellett a társadalmi és rokonságbeli kötelezettségek gondja, megszervezése is az ő vállára nehezedett. Így amikor kisebb egészségügyi problémák jelentkeztek, 1942-ben résznyugdíjjal

abbahagyta a tanítást. Sajnos, a történelem nem engedte, hogy tartósan élvezze a gondtalanabb életet.

2. kép. A szülői ház Budapesten, a Bognár utcában

Ahogy már kiderült, evangélikusként a Baár–Madásban kezdted meg a gimnáziumi tanulmányaidat.

Ebben a kérdésben a szüleim döntöttek, nagyon jól. Ez az iskola minden tekintetben meghatározó volt az életemben. Az 1930-ban emelt épület tervezője Medgyaszay István volt, a vasbeton építészet és a magyar szecesszió kiemelkedő tehetségű építész, a soproni és a veszprémi színházak megálmodója. Így nem csoda, hogy a soproni Petőfi téren járva sokszor jutott eszembe egykori iskolám. Neki köszönhetően az épület elrendezésében, funkciójában és formájában is ideális volt, csodálatos parkkal, tornateremmel, szertárakkal, rajzteremmel. Mindehhez olyan tisztaság, rend és nyugalom vett bennünket körül, amit azóta sem tapasztaltam, s amit az utánunk jövő nemzedékek sajnos el sem tudnak képzelni. Ebben a keretben éltünk és növekedtünk, és kaptuk meg nap mint nap tanárainktól azt a szellemi felkészítést, ami segített bennünket abban, hogy szinte kivétel nélkül megálljuk a helyünket az elkövetkezendő években.

Érzékeltétek valamilyen módon, hogy a háború rövidesen a mindennapi életetek részévé válik?

Fokozatosan, lépésről lépésre vált a mindennapjaink részévé. Rövidesen hiánycikké váltak egyes élelmiszerek. Egyre többször esett szó légoltalomról, elsötétítésről, mind több ismerősünket hívták be katonai szolgálatra. Éppen hazavittem a nagyon szép negyedikes bizonyítványomat és készültem a vakációra 1942 kora nyarán, amikor apukát SAS behívóval Erdélybe, a Görgény völgyébe rendelték, ahol a posta számára végeztek műszaki feladatokat a századával. Fél év után sikerült anyuka nagy utánajárásával leszerelni. Ez év szeptember elején éltük át az első légitámadást. Nyitott ablakoknál feküdtünk le, amikor a távolból valami egyenletes, összefüggő zajt hallottam. Anyu csak annyit mondott, a pincébe, és már futottam is. Ő maradt, az öcsémet keltegette. A lépcsőházi ablaknál voltam, amikor hatalmas dörrenés rázta meg a házat. Ez volt az első légiháborús élményünk. 1943/44 telén Apuka a megürült házmeisteri lakást dúcoltatta alá és nyilvánította óvóhelyé, majd szomszédunkkal közösen a mellettünk lévő kertészet végében építtetett egy árok-óvóhelyet, ami a közvetlen találat kivételével biztonságosabb menedéket nyújtott a pincénél.

Hogyan élted meg a németek bevonulását?

Vasárnap volt, a barátnőmmel a Várban voltunk istentiszteleten. A Várfok utca még csendes volt. Hazafelé a házunk előtt találkoztunk egy kedves ismerőssel, ő mondta, hogy a németek megszállták az országot. Estére már be is szállásoltak hozzánk egy tiszthelyettest. Nem tellett bele két hét, be kellett fejezni a tanévet. Megkaptuk a bizonyítványt, akkor még abban a reményben, hogy ősszel pótolni tudjuk az elmaradt tananyagot.

A következő évekről nagyon szemléletesen írtál a visszaemlékezéseidben: „Olyan volt ez a hat év, mint amikor egy hegyoldal keskeny ösvényén futsz lefele, mert kergetnek. Egyre gyorsabban kell szedned a lábadat és nincs idő keresni, hogy hova lépjél, csak arra kell vigyázni, hogy el ne essél, hogy talpon tudjál maradni. És közben reménykedsz, hogy egyszer már nem fognak kergetni és szabad lesz megállni. Nem pihenni, csak békében dolgozni, csendben, szépen...”

Nézd, fiatalok voltunk, nekem optimista és vidám alaptermészetem van, ezzel sikerült valahogy kibírni. A szüleinknek sokkal nehezebb volt. Akkor még nem tudtam, amit ma igen, hogy egy őrangyalt állított mögém a Jóisten, aki vigyázott rám...

Próbáljuk meg röviden összefoglalni az egymást követő eseményeket a háború végéig.

A helyzet áprilistól egyre romlott, a légiriadók mindennapossá váltak. Aput nyáron újra behívták, a Repülőtér-építési Parancsnoksághoz. Amikor alakulatát a Nógrád megyei Szokolyára helyezték, a légiriadók és a fokozódó ellátási nehézségek miatt a szüleim úgy döntöttek, jobb, ha a család is követi. Két

hónapot töltöttünk Szokolyán, majd október 12-én az alakulattal együtt továbbmentünk a Jánosházától 15 km-re fekvő Zalaerdődre. Egy kis parasztház tiszta szobájában szállásoltak el bennünket. Élelmiszerben szerencsére nem volt hiány, de meg kellett tanulnunk sparherden sütni-főzni, teknőben fahamuval mosni. A tankönyveinket az utolsó pillanatban Apuka még ki tudta hozni Budapestről, így minden nap tanultunk, matekot, fizikát, latint, németet. Aput novemberben felvezényelték Pomázra, december közepén érkezett vissza. Otthoni értékeinket részben elásta, részben útnak indította Zalaerdődre. Közben jöttek a hírek, hogy az országutak tele vannak menekültekkel, hosszú kocsisorok vonulnak nyugat felé. Mi is folyamatosan készítettük az élelmiszer csomagokat és vártuk az indulási parancsot. Végül március 23-án indultunk el, Szombathely-Graz irányában haladtunk. Tobelbadban – ez Graz egyik külvárosa – megállítottak bennünket. Jött a katasztrófális hír, hogy a családokat elválasztják, a katonáknak dél felé kell tovább haladniuk. A gépjárműveket elkobozták, bennünket úgynevezett család-táborokba rendeztek, 6-7 főnek juttatva egy lovaskocsit. Ennek megfelelően sok mindent hátra kellett hagynunk, akkor is, ha vállaltuk a gyalogmenetet. Április 11-én indultunk tovább. Klagenfurtba szerettünk volna eljutni, de átirányítottak bennünket az Ennstal felé. Másokhoz hasonlóan mi is az irányjelző és helységnev táblákra írtuk a jelzéseinket. Utólag kiderült, Apu így tudta meg, merre járunk. Május elejére eljutottunk az Ennsig, remélve, hogy átjutunk a folyó hídján, az amerikai megszállási övezetbe. Ez azonban nem sikerült, mire egy reggel felébredtünk, már orosz katonák őrizték a menekült táborot. Elindultunk – egy rossz löszeres kocsival, Pistivel a bakon – hazafelé. Nem tudom, mit ettünk abban a két hétben. Tisztálkodásra nem volt lehetőség, a menetben mindennapos volt a rablás, fosztogatás. A lovak nem akartak menni, kiderült, elkopott a patkójuk. Amikor átértünk a határon, eladtuk őket a kocsival együtt egy gazdának, a pénzből Fertőszentmiklóson vonatra szálltunk. Celldömlőkön keresztül értünk haza fáradtan, piszkosan, éhesen, egy szál foszlott ruhában.

A folytatás sem volt könnyű!

Azt hiszem, a hazaérkezés öröme volt az az élmény, ami átsegített bennünket azon a sokkon, ami várt ránk. Apámról semmi hírünk nem volt, csak reménykedni tudtunk, hogy nem esett orosz fogságba. A ház épségben megmaradt, de teljesen kifosztották. Az emeleten egy orosz ezredes lakott a barátnőjével és két katonanő. Annyira nem volt mit ennünk, hogy alig vártuk a gyümölcsök érését. Ruhánemünk egyáltalán nem maradt. Anyám varrást vállalt, vasúton, sokszor a vonat tetején utazva járt le az Alföldre csereberélni ezt-azt élelemre. Közben az iskolában magántanulóként záróvizsgát tettünk, így nem veszítettünk évet. Most láttuk csak be, milyen hasznos volt a szokolyai, zalaerdői rendszeres tanulás!

Mivel valamiből élni kellett, úgy döntöttünk, a 8. osztályban is magántanuló maradok. A Ferenciek terén helyezkedtem el egykori varrónőknél, Anikó néninél, akinek előkelő, jól menő szalonja volt. Szerettem nála dolgozni. Varni tanultam, vendégeket fogadtam, sok gyakorlati tapasztalatot szereztem a próbák során is. Augusztus végére hazaérkezett Apu. Jelentkezett a munkahelyén, de sajnos azonnal B listázták, majd decemberben letartóztatták, hiába szereztünk igazoló aláírásokat egykori alárendeltjeitől. Ettől kezdve az ő kiszabadítása lett a legfontosabb feladatunk. A hatósági betelepítés kikerülésére és a fenntartási költségek megosztására ismerősöket fogadtunk be a házba. Tavasztól már nem dolgoztam, a vizsgáimra és az érettségire készültem.

Az érettségi sikerült, apámat az augusztus eleji tárgyaláson elítélték, majd decemberben jogerősen felmentették. Közben azonban szörnyű csapás érte a családot. Őcsém rövid egy hét alatt agyhártyagyulladásban elhunyt. Szüleimet azt hiszem csak az irántam és az egymás iránt érzett szeretet és felelősségtudat segítette abban, hogy túléljék a történeteket.

Ebben az időszakban kellett dönteni a pályaválasztásodról. Milyen szempontok alapján választottad az építészetet? Szerepe volt ebben az akkori életkörülményeiteknek, vagy véletlenek is közrejátszottak?

A műszaki pálya apám révén adott volt. Ő is mérnök volt, igaz, vízépítő mérnök. Részleteiben nem ismertem a munkáját, de hallottam róla. Az ismeretségi körbe tartozó fiúk többsége műszaki pályán mozgott, az ő révükön is voltak ismereteim. Nem elhanyagolható szerepet játszott a politikai helyzet. Felmértük, tovább kell tanulni, különben ezzel a háttérrel csak fizikai munkát végezhetek. A pedagógusi pálya iránt nem éreztem elhivatottságot és amúgy sem engedtek volna tanítani. A történelem érdekelt, vonzott például a diplomáciai pálya, de az adott helyzetben nem volt reális lehetőség. Jó tanuló voltam, kitűnőre érettségiztem matematikából és fizikából, így júliusban részben kizárásos alapon a műegyetem építészmérnöki szakára jelentkeztem. Ebben az évben kellett először felvételi vizsgát tenni és ez volt a második év, amikor lányok jelentkezését is elfogadták.

Utólag visszanézve óriási merészség volt a részemről, hogy a műegyetemet választottam. Az utolsó két gimnáziumi év anyagából magántanulóként készültem fel, optimálisnak nem mondható körülmények között. És nem csak elvégeztem az egyetemet, de meg is maradtam a szakmánál.

Újra iskolapadban ülhetnél. Milyenek voltak az első benyomások?

Minden új és érdekes volt. Az előadások alatt sokat és szorgalmasan kellett dolgozni, mert tankönyveink nem voltak, saját jegyzeteinkre támaszkodhattunk csak. Az előadások és a gyakorlati órák után hét közben nem sok időnk maradt. Az évfolyamtársakkal, köztük későbbi férjemmel, Kubinszky Mihálllyal hamar megismerkedtünk. Egyelőre persze még szó sem volt udvarlásról. Kevesen

voltunk lányok, ennek megfelelően jó dolgunk volt. A fiúk segítettek, kényeztettek bennünket. Rövidesen kisebb baráti csoportok alakultak ki, a jó társaság ellensúlyozta a rideg körülményeket. Az egyetem ugyanis még magán viselte a háborús sérülések nyomait, az előadótermek beáztak, sokat fáztunk.

Míg én az első vizsgáimra készültem, otthon folyt a tanácskozás a jövőt illetően. Apám gyors elhelyezkedésében nem reménykedhettünk, így mielőbb valami kereseti lehetőség után kellett néznünk. A szüleim elhatározták, megpróbálják a házi szövést, mivel méterárut alig lehetett kapni. Az induláshoz, a szövőszék, a nyersanyag beszerzéséhez nem volt pénzünk, így tőkéstársat kerestünk, aki aztán a haszon javát lefölözte. Az ötlet ugyanis bevált, a szolid megélhetés egyelőre biztosítottnak tűnt. Anyu közben folytatta a varrást, amibe én is besegítettem, amennyit tudtam. A tanév végén ott várt a rettegett ábrázoló geometria vizsga, amin azonban némi szerencsével túljutottam. Szorgalmasan tanultam.

A rövid fellélegzést követően jött 1948, „a fordulat éve”.

A politikai helyzet egyre aggasztóbbá vált. Az egyetemről több tanárt eltávolítottak, megalakult a DISZ, mindenkit elbeszélgetésre hívtak be. Az államosításokat követően a háziiparunk ellehetetlenült. Az egyetlen pozitívum az volt, hogy apu munkát kapott az újonnan alakult Állami Mélyépítési Tervező Intézetben. Szüleim több okból a ház eladása mellett döntöttek, a Gyergyó utcába költöztünk egy szép, kellemes méretezésű lakásba. Abban reménykedtünk, végre egyenesbe kerülünk, apámat azonban 1949 december elején a munkahelyén az ÁVH egy rosszindulatú feljelentés alapján újra letartóztatta. Teljesen bizonytalanra vált minden. Megpróbáltam állásba menni, de nem sikerült. Így nem tehettem mást, letettem a vizsgáimat és nekiláttam a diplomamunkám elkészítésének.

Ha jól tudom, 1950 nyarán fejezted be az egyetemet.

Igen. Az utolsó évben már elhatároztuk Mihállyal, hogy összeházasodunk. Nagy kompromisszum volt részemről, de beláttam, hogy édesanyjára való tekintettel, aki tolókcocsiba kényszerült beteg volt, Sopronban kezdhettük csak el a közös életünket. Akkoriban az Építésügyi Minisztérium jelölte ki a végzősök első munkahelyét. Mihályt Mosonmagyaróvárra, engem Győrbe neveztek ki. Némi protekcióval sikerült elintézni, hogy Mihály Sopronba, én ideiglenesen Budapestre kerülhessek, az Épületelem gyárba. Ráadásul kedves barátnőmet, Becker Zsuzsát is ide helyezték. Előtte azonban, augusztus 6-án Sopronba érkeztem bemutatkozó látogatásra. Ekkor határoztuk el, hogy karácsonykor megtartjuk az esküvőt.

Nagy váltást jelentett számokra a Sopronba költözés. Tanulás helyett munka egy idegen városban. Ráadásul egyedül kellett hagynod édesanyádat, be kellett illeszkedned egy másik családba.

Amikor gondolkoztam ezen az átmeneten, hirtelen eszembe jutott egy kép. Gondold el, itt, az ebédlőasztal körül anyósom, apósom, az apai nagyszülők. Nagypapa huszár ezredes volt, nyugdíját elvonták, úgy kerültek Sopronba. Ott ült Mihály nevelőanyja, az osztrák születésű Karolina Glas, alias Feci, aki először őt nevelte, azután anyósomat gondozta, majd az én három gyerekemet nevelte. Neki köszönhető, hogy a fiúk anyanyelvi szinten beszélnek németül. Tehát egyik napról a másikra egy nagy, szerető, idősebb tagokból álló családba kerültem. Mi voltunk a gyerekek, és egyben a felnőttek is, mivel kettőnk fizetésén kívül semmiféle bevétel nem volt. Ide érkezett meg rövidesen anyám, amikor elvették tőle a Gyergyó utcai lakást és András fiam októberben megszületett. 1953-ban, kiszabadulása után Apu is hozzánk költözött. Kezdetben nehezen tudott elhelyezkedni, több munkahely után végül a Szombathelyi Vízügyi Igazgatóságnál dolgozott, ingázott naponta Sopron és Szombathely között. Az unokákban sokszor feloldódott, de a történeteken soha nem tudta túltenni magát. 48 évesen tartóztatták le először, kettétörték a szép szakmai pályáját.

3. kép. A Kubinszky család 1951-ben Sopronban. Állnak: Kubinszky Jenő és apja, Kubinszky Lajos, ülnek: Kubinszky Jenőné, Kubinszky Lajosné és Kubinszky Mihályné Kassay Éva

1952 januárjában az egész házat államosították. Ketten jöttek a várostól, papírt hoztak, még bútorokat is foglaltak le, ezeket leragasztották. Magas lakbért fizettettek velünk. Amikor 1957-58 körül vissza lehetett igényelni az államosított tulajdont, beadtunk egy kérvényt, amit azzal az indokkal utasították el, hogy a ház nem Mihály, hanem az akkorra már meghalt anyósom nevében van. Pár évvel később jött egy újabb rendelkezés, ami úgy szólt, hogy a bent lakók megvásárolhatják az ingatlant, a volt tulajdonosok kivételével. Most jól jött a korábbi elutasítás, amivel bizonyítani tudtuk, hogy nem mi vagyunk a tulajdonosok. OTP kölcsönt vettünk fel, amit 25 évig törlesztettünk. Így tudtuk megvenni a házat, amit a nagypapa már megvásárolt egyszer.

Hogyan illeszkedett be új lakóhelyed, a város életébe?

Mihály régi baráti társasága, amiben ő felnőtt és otthon volt, szeretettel fogadott. Rövidesen ők is követték a példánkat, megházasodtak. Ami a várost illeti, Sopron mindig arról volt nevezetes, hogy elzárkózó, nehezen fogadja be az idegeneket. De Mihály révén ez is könnyebben ment. A fogadtatáshoz talán a körülmények is hozzájárultak. A háttérrel, amivel jöttem, mindenki érezte. Az a szél, ami engem elfúj Budapestről, a többiek háta mögött is ott volt.

Az országban az elsők között megalakult, Winkler Oszkár vezette Soproni Tervezőirodába kerültél dolgozni. Mi volt a feladatod?

Gallus László mellé kerültem szerkesztőnek, aki a család távoli rokona volt. Később egyre több tervezési munkát kaptam, amit örömmel csináltam, annak ellenére, hogy rajzolók hiányában a szerkesztés, a műszaki rajzolás és a helyszínre való kijárási is rám hárult. Egyébként pedig olyan társaságba kerültem, amelynek a tagjai teljesen hasonló körülményekkel értek oda, mint én. Volt jogászok, katonatisztek dolgoztak gépészeti technikusokként, az adminisztrációban. Winkler Oszkár akkor már neves építész volt, fiatalon saját irodát vezetett, csakúgy, mint Füredi Oszkár és Hárs Gyuri bácsi. Főnökökhöz hasonlóan ők is elismert, kimagasló tehetségű építészek voltak. De meg kell említenem az építőmester Kalmár Dezsőt és Wehofer Poldi bácsit, aki kalkulátor-ként dolgozott.

Tudtommal az iroda az egész Dunántúlra dolgozott. Winkler Oszkár tervezte például a zalaegerszegi mozi épületét.

Igen, sokféle dolgoztunk. Én csináltam Kőszegen a volt kadettiskola átalakítását, amiből gyógypedagógiai intézet lett. Ez volt az Ottlik regény, az Iskola a határon helyszíne. Szombathelyre, Celldömölkre, Tihanyba is dolgoztam. Később

Szombathelyen és Zalaegerszegen külön tervezőrezsleg alakult. Úgy emlékszem, Zalaegerszegen Hárs Gyuri bácsi került. De ez csak egy rövidebb időszak volt.

Hamarosan megszületett András fiad. Hogyan bírtad a családi és a munkahelyi terheket?

András októberi születését követően február-márciusban már dolgoztam. A hat hét szülei szabadságra talán egy hónap fizetés nélküli szabadságot vettem ki. Aztán nagyon hamar, 1952 végén jött a második gyerek, János. Amíg én dolgoztam, Feci és anyu látták el a gyerekeket. Neki sem volt könnyű, sok mindent meg kellett tanulnia. Az Emlékezésekben is leírtam, és mindig hangsúlyozom, ha erről beszélünk, hogy mi nagyon nehéz korban kezdtük el az életet, de a szüleinknek, az ő generációjuknak sokkal tragikusabb volt a sorsa. Mi fiatalok voltunk, olyan gyerekekkel, iskolával, ami lehetőséget adott az előttünk álló feladatok elvégzésére. Nekik kettőtört az életük, a pályájuk.

Visszatérve a munkahelyi és a családi feladatok megosztására, nagy gondot jelentett számomra a gyakori utazás, amit a munkánk megkövetelt. Innen a Lőverekből – gépkocsi és megfelelő buszközlekedés hiányában – még az állomásra való lejutás is gondot okozott. Ha művezetni kellett például Zalaegerszegen, hajnali háromkor indult a vonat. Mihály lekísért, feltett a vonatra, egy órát aludt, aztán ment a hat órás győri járatra. Ő ugyanis közben Sopronban, Győrben, Petőházán, Ivánban, Fertődön dolgozott építésvezetőként. 1957-ben került az egyetemre tanársegédként az építéstani tanszékre, addig az Állami Építőipari Vállalatnál dolgozott. Első munkája az Asztalosárugyár volt. Ő csinálta a Hunyadi iskola építésvezetését, aminek a helyreállítása az én munkám. Sok szállal kötődünk ehhez az épülethez, építészként és családirag is, ide jártak a gyerekeink és az unokáink.

Megszaporodtak az itthon rám háruló feladatok is. 1957-ben megszületett a harmadik fiunk, az ifjabb Mihály. A férjem egész nap távol volt, rám hárult a beszerzés a nagy családra a korabeli ellátási viszonyok között. Éveken keresztül az ebédszünetben vásároltam be, és busszal, vagy gyalog hoztam fel a holmikat. A forradalom után nem volt tüzelő, reggel 5 órakor álltunk be a sorba a Tüzépelőtt. A hétfégi húsbeszerzést sem tudtam mindig megoldani. 1956-ban szegény anyósom meghalt, ezt követően átalakítottuk a házat. Végre volt saját konyhám, villanytűzhellyel, mosogatóval.

Tehát, ha vidéki tervezésed volt, akkor ki is kellett járnod művezetni, felmérni.

Igen. Sokat jártam le Kőszegre a már említett átalakítás kapcsán. Lővőig vonattal mentem, oda küldött elém az iskola egy kisbuszt. Két lakóépületet terveztem Szombathelyen, a Kultúrház környéken és a Kisfaludy utcában. Celldömölkön a gimnáziumot csináltuk egy fiatal statikussal. Nagyon büszke voltam arra az épületre mint munkára. Úgy tudták megépíteni a terv alapján, hogy semmi külön

kérdésre nem volt szükség. Szakmai sikerként könyvelem el a tihanyi községháza épületének pályázatát az 50-es évek elején, amit megnyertem. Az egyéni tervezés időszakának az vetett véget, hogy 1957-ben az iroda megbízást kapott a városrendezési terv elkészítésére. Ezt a munkát Winkler Oszkár vette kézbe és vele együtt én is ezen a munkán dolgoztam. Akkoriban nem gondoltam rá, hogy mennyire meghatározza majd a későbbi szakmai pályafutásomat.

Mi volt a rendezési terv tartalma? Gondolom egyrészt a belváros műemléki helyreállítása. Mi még ezen kívül?

1955-ben készült el a rendezési terv programja, amit a város jóváhagyott. Ezt követően bízták meg az irodát a tervezéssel. Sopron regionális alközponti besorolást kapott. Az ehhez tartozó kereteken belül dolgozhattunk. A várost idegenforgalmi és turisztikai szempontból fejlesztendő területként határozták meg. Adott volt, milyen lakosságszámmal, milyen közlekedési forgalommal számolhatunk, milyen közintézmények szükségesek, ezekhez milyen közműfejlesztéseket kell elvégezni. Mi van, mi szükséges? Az igények összegyűjtését követően történtek meg a területbeli kijelölések. Sopron a budai vár után műemléki szempontból országosan a második legjelentősebb városként lett megjelölve, ezért a műemlékvédelem első helyen szerepelt lakóhelyi és intézményi szempontból is. Miután a terv elkészült és elfogadták, következtek a fő- és szakhatóságok hozzászólásai. Egy többlépcsős folyamatról volt tehát szó, ami összességében tíz évig tartott.

Mikor és hogyan kerültél a Városházára?

1963. január 1-el. Akkor alakították ki az építési és közlekedési osztályt a régi műszaki osztály helyett. Ezen belül építési csoportot szerveztek, az élére pedig építész csoportvezetőt kerestek. Úgy kerültem oda, hogy 1962-ben az Akadémia illetékes bizottsága konferenciát rendezett Sopronban és ott én ismertettem a város rendezési tervét. A munka kapcsán és a konferencián sok kollégával, építészekkel, műemlékesekkel ismerkedtem meg. Így kerülhettem az illetékesek látókörébe, akik megkérdezték, nem akarok-e a terv megvalósításban is részt venni. Hosszas gondolkodás után vállaltam a felkérést és eljöttem az irodából, annál inkább, mert az akkori vezetővel már nem volt olyan jó az összhang, mint Winkler Oszkárral. A városon pedig egy nagyon fiatal, agilis osztályvezető volt akkor, Varga Jenő, akivel jól lehetett együtt dolgozni.

Különböző beosztásokban, csoportvezetőként, később osztályvezető-helyettesként, megbízott osztályvezetőként 20 éven keresztül dolgoztál az osztályon, egészen a nyugdíjazásodig. Mi volt a feladatod?

Az, hogy Sopron általános fejlődése szinkronban legyen a városrendezési terv építészeti koncepciójával. A város fejlődése ebben az időszakban kapott lendületet, addig sokféle okból stagnált. A háborús sérülések nagyon súlyosak voltak. Az újjáépítés először az ipari üzemekben indult meg, hiszen a termelésnek mennie kellett. A központi tervgazdálkodás fő iránya országosan az ipar, a nehézipar fejlesztése volt. Ebből Sopron – szerencsére – kiesett. Itt a már hagyományokkal rendelkező könnyűipart fejlesztették, ez hozta be a környékről a betelepülőket a városba, akik a mezőgazdaság helyett – sokszor kényszerűségből – a városi munkát választották. Így az amúgy is nagy lakáshiány tovább növekedett, a kezelése elsősorú gondná vált. A magánépítkezések száma ugyanakkor minimális volt. Az első többlakásos beruházás a SOTEX beruházása volt 1951-ben a Lackner Kristóf utcában. Az állami lakásépítés a belváros rendezési tervének elkészülte után indult meg, ami 1964-ben készült el Sedlmayr Jánosné (VÁTI) munkájaként. Az ő munkája az északi városrész, az egykori poncichter-negyed rekonstrukciós terve is. Elkezdődött a menthetetlennek ítélt épületek szanálása, ezzel párhuzamosan a foghíjak beépítése, a lakóház-felújítások. Meg kell említeni a Városház helyreállítási tervét az Előkapuval, ami Nagypál Judit munkája. A foghíjak többsége nagyon jól sikerült, másokkal máig nem barátkoztak meg a soproniak. A szorosabb értelemben vett Belvároson kívül ide tartoztak a jelentős részben OTP beruházásként épült Kis János és Mátyás király utcai épületek. A szakmai közvéleményt megosztotta a várkerületi nagybástya kibontása. Az én véleményem az, hogy szerencsésebb lett volna megtartani az eredeti, szervesen kialakult beépítést.

Visszatérve a belváros rekonstrukciójára, komoly nehézségekkel kellett szembenézni. Korábban az épületek magántulajdonban voltak, általában egy tulajdonossal, nagy alapterülettel. Az államosított lakóházak rekonstrukciójával a lakásszám megnőtt, az alapterület jelentősen csökkent, mivel a korabeli előírások alapján az újonnan épített lakások méretéhez kellett igazodni, maximum két szobával. Ez a régi épületeknél borzasztó problémákat hozott magával, használati és esztétikai szempontból is. A belső terek sérültek.

A legkésőbbi foghíjbeépítés tudtommal a vasalóház volt.

Igen, 1988-ban készült el. A Belváros rekonstrukciójánál meg kell még említeni az utak, az Orsolya tér és a Fő tér kialakítását. Utóbbin nagyszabású régészeti feltárások folytak. Ekkor került sor a Fabricius ház és a Stornó ház helyreállítására. A régi mozi épületét az Előkapunál elbontották. Összességében a rekonstrukció sikeres volt, ezt ismerte el a Hild-díj a hetvenes évek második felében.

Az általad is említett lakáshiányt a lakótelepek építésével lehetett megoldani. Ezek elhelyezése, méretezése Sopronban jobban sikerült, mint más városokban.

A lakótelep szintű lakásépítés 1968-ban, a Kőfaragó téren indult meg. 1969-ben kezdődött el a Jereván lakótelepre kiírt részletes rendezési terv előkészítése, az utolsó épületek a 80-as évek második felében épültek. Időközben a 60-as évek végén kialakították a tervosztályt, így nálunk az igazgatási feladatok maradtak. A beruházások tanácsi, OTP-s, vagy szövetkezeti kivitelezésben készültek, de a vevőkijelölés a tanácson keresztül történt. Az építési ütemet és az egyes építési formák arányát a korabeli tervgazdálkodás, az ötéves tervek határozták meg. Ugyancsak az 1960-as évek végén startolt az OTP-n keresztül a lakótelep szintű magánérs lakásépítés a Cseresznye soron, a József Attila lakótelepen, a Löver körút és az Ady út sarkán, az Ibolya úton. Itt az volt a cél, hogy összhangba hozzuk a Löver jellegét és a városias építkezést, hogy megmaradjon az üdülő és az idegenforgalmi funkció is. Sajnos, kompromisszumokat kellett hozni, amire az Ibolya úti magas házak a legjobb példa. Szigorúan be kellett tartani az egy lakásra jutó bruttó és nettó költségeket. A bruttóban benne voltak a járulékos és kapcsolódó költségek, azaz a közmű és útépítés, az alapellátáshoz tartozó kereskedelmi egységek, iskolák és óvodák. Emiatt volt szükség a lakásszám, ebből következően az emeletek számának növelésére, különösen a zöldövezeti beruházásoknál, ahol hiányzott az infrastruktúra.

Ki tervezte a lakótelepek épületeit?

Építésirodák. Típusstervek voltak, ezeket adaptálták a helyszínre.

Így fordulhatott elő, hogy Sopronban, Győrben, vagy Budapesten teljesen azonos alaprajzú lakásokban jártam.

Igen. Az irodák feladata az volt, hogy tömörszerűen, gazdasági, funkcionális és esztétikai szempontokat figyelembe véve helyezték el a térben a lakásokat befogadó épülettömböket.

4. kép. Az átépített Sopron, Hunyadi János utcai általános iskola főbejárata.
Tervezés és építés: 1955-1957.

Erre az időszakra esik Sopronban az idegenforgalom gyors fejlődése, ezzel együtt több szálloda és a szanatórium építése, korszerűsítése.

A szanatórium első üteme – a háború alatt megkezdett és félbemaradt üdülő átépítésével – már 1955-ben elkészült. Ezt bővítették 1970–71-ben. A Lőver körút kiépítése, kivilágítása 1965-ben nagy lendületet adott a szállodaépítéseknek. Annyira beépítetlen volt még a terület, hogy kérdésként merült fel, nyílt, vagy zárt vízelvező árkot kell tervezettni. Kiépült a közvilágítás, a légvezetékeket részben megszüntették. Amikor az első nap hazafelé tartottam a fényárban úszó Lőver körúton, megállt a szívverésem: Ebből most botrány lesz, minek világítottunk ki egy beépítetlen területet? Néhány hónap múlva azonban egymás után beindultak az üdülő-építések, egyik fejlesztés segítette a másikat. A Fenyves-szálló 1965-ben, a Szieszta üdülő 1973-ban, a Lőver uszoda új fedett szárnya 1975–77 között épült meg, a Sopron szálló a város túloldalán 1983-ban, lendületet adva az északi városrész rekonstrukciós fejlődésének.

A Sopron szálló építése izgalmas kérdés volt. Az akkori GySEV-igazgatóval, Lisiczky Lajossal jól körbenéztünk, hol legyen a helye. Büszke vagyok rá, hogy jól döntöttünk, mert a szálloda megépítése jelentős lökést adott a városrész fejlődésének. Ennek kapcsán került sor sok épület, a belső udvarok helyreállítására. Annyival volt nehezebb dolgunk, mint a Lőverekben, hogy az épületek zöme öreg és leromlott állapotban, magántulajdonban volt.

Visszatérve a városházi dolgokra, hány építész volt rajtad kívül az osztályon?

Kezdetben senki. A szakmai kooperációt a tervezők, beruházók, műemlékes kollégák hosszú sora biztosította. Később változott a helyzet. Ami a munkámat illeti, az építési tevékenység területi, térbeli és lehetőleg esztétikai befolyásolásán kívül sok egyéb feladatom is volt. Államigazgatási feladatok, előterjesztések, költségvetés előkészítése, vállalat-felügyelet – hozzánk tartozott az IKV is – és sok adminisztráció. Azt is el kell mondanom, hogy párton kívüliként, sőt, osztályidegenként dolgoztam felelősségteljes beosztásban. Ennek ellenére szakmailag támogattak, bizalmat, támogatást, elismerést kaptam mind a város vezetése mind a kollégák részéről. Ezt bizonyítja, hogy kétszer lettem az Építőipar kiváló dolgozója, 1971-ben Lakner Kristóf emlékérmét, 1974-ben Alpár-érmet, 1983-ban a Munka érdemrend bronz fokozatát kaptam meg munkám elismeréseként. Ennek az eredményét abban látom, hogy a városrendezési és fejlesztési feladatokat, ezen belül különösen a tömeges lakásépítkezéseket és a műemléki rekonstrukciót úgy sikerült végrehajtani, hogy a város szerkezete, jellege, hagyományos formai léptéke nem szenvedett csorbát. Ebben az időszakban kapta meg Sopron a hamburgi FVS alapítványtól, a „Műemlékvédelemért” Arany érmet. Egy nagy nyugatnémet cég tulajdonosa volt az adományozó, az ő nevéhez kötődik a Herder-díj is. Gondot okozott, elfogadhatja-e tőle a díjat a város. Végül megoldották, félhivatalosan. A minisztérium konferenciát szervezett, amin Dercsényi Dezső és Horler Miklós is részt vett. A konferencia után került sor az ünnepségre, egy bécsi professzor tartotta a laudációt. Az utolsó pillanatban kért meg a tanácselnök, hogy tolmácsoljak, így nyomtatott szövegem sem volt, rettenetesen izgultam, hogyan tudom teljesíteni ezt a felelősségteljes feladatot.

Mennyiben jelentett segítséget a kollégákkal való együttműködésben, a kapcsolat-alakításban, hogy a férjed is építész? Meg szoktál vele beszélni dolgokat?

Az ő kiterjedt ismeretségi köre jelentett bizonyos előnyt. Ami a közös konzultációkat illeti, volt ilyen, de nem túl gyakran és főleg nem részletekbe menően. Vita általában nem volt közöttünk, a fő dolgokban egyetértettünk. Előnyt jelentett a sok közös utazás, szakmai tapasztalatszerzés is. Sopron fejlődése a háború után később indult meg, mint máshol. Így sokat lehetett tanulni a hibákból, amit az útjaink során láttam.

Gondolom, a városházi évek alatt sem hiányzott az otthoni háttér, támogatás. Itt a hivatal jellegéből adódóan még nehezebb lehetett a munka és a családi ügyek egyeztetése.

Egy példa: Az Adriára indultunk vonattal a három gyerekkel. Háromkor indult a vonat a Déliből és fél 12-kor még a tanácselnöknél tárgyaltam. Ez csak egy kiragadott eset. A beszélgetésünkre való felkészüléskor leírtam egy gondolatot, ami talán ide illik a legjobban: „A Tervező Irodában és a városnál töltött aktív, és azt hiszem részben eredményes munkám alatt is otthonról hozott neveltetésem és egyéniségem alapján életem középpontjában a család állt és áll ma is. Egyiket a másíknak nem lehetett alárendelni, csak párhuzamosan végezni, szervezni, irányítani. Ehhez csatlakozott és a háttérben aktívan jelen volt még az élénk társadalmi szereplés és kötelezettség, a baráti társaság is.” Ezt csak úgy tudtam csinálni, hogy itthon nagy családdal éltünk együtt, itt éltek a szüleim. Ahogy már beszélünk erről, anyám és Mihály nevelőanyja segített. Mindenki összedolgozott. Én voltam a beszerző, de például a kerti munkából egyáltalán nem vettem ki a részemet. Sokszor előfordult, otthonról jött a telefon, ne felejtsek ezt, vagy azt vinni. Ahogy letettem a telefont, elfelejtettem. De ebből hála Istennek gond nem volt. Az egység, a békesség, a szeretet, az irányításszervezési gyakorlat együtt dolgozott. Anyám főzött minden nap. Sokat sütött, a gyerekeknek ez fontos volt. Magukban ugyan soha nem voltunk, de a nagy család segítségével és a szeretete mellett tudtuk biztosítani a gyerekeknek az otthon melegét.

Tudom, hogy a gyerekek nyelvtanulásában is segítettek az otthoniak. Fecitől németül, anyukádtól angolul tanultak, aminek az életben nagy hasznát vették. Hol tanult meg anyukád angolul?

Itt Sopronban. Hamar beilleszkedett a család ismeretségi és baráti körébe. A baráti társaság együtt járt angol órákra, összejöttek, kötöttek és közben angolul társalogtak. Regényeket olvasott eredetiben. Precíz volt, megtanulta a nyelvtant, amit át tudott adni a gyerekeknek. Míg Feci egészen kis kortól, természetes módon oktatta őket, este például felolvasott nekik May Károlyt és másokat németül, anyu pedagógusként, szigorral tanított.

Akkor a gyerekek nem hiányoltak.

Nem, mert mindig ott voltam, amikor kellett. Hadd mondjam el, a szabadságidőnket egész kiskoruktól mindig velük töltöttük, és a külföldi utakra is vittük őket magunkkal. Szorgalmasan tanultak, nem volt velük gond. Megszokták a nagy családot. És sikerült úgy irányítani a dolgokat, hogy ma is itt lagnak mellettünk. Gondolkodás nélkül, szinte természetesen telepedtek le a szomszédságunkban. Ma is minden vasárnap este nyolc órakor a három fiú itt ül és együtt kártyázunk. Ennek megvan a régi, gyerekkori előképe. Volt Mihálynak

egy óriási terepasztala, amit együtt építettek, és amivel rengeteg időt töltöttek el. Az unokákban is dolgozik valami készítés a közös együttlétre, alkotásra. Jó példa erre, hogy amikor idén január végén leesett a hó, iglut építettek kitarító munkával a kertbe. Éppen úgy együtt csinálták, ahogy annak idején a terepasztal készült.

5. kép. Kubinszky Mihályné férjével és hat unokájukkal 1990-ben Sopronban.
Balról jobbra: Péter, Ildikó, mögötte Balázs, Ádám, Andrea és Gábor.

Említetted, hogy az egyetemi évek alatt és később itt, Sopronban is élénk társasági életet éltek, a régi baráti kör tárt karokkal fogadott. Tudtatok olyan társasági életet élni, mint annak idején a szüleitek?

Igen, a barátságok egy része Mihály gyerekkoráig nyúlik vissza. Még 1956 előtről nagyon kedves ismerősök Áldássyék. Valamivel idősebbek voltak, mint mi. Aztán Barna doktor és a felesége, Karner Ilona. Nagyon sokáig rendszeresek voltak a hétfői összejövetelek, amikhez kártyaparti is kapcsolódott, nagy bridzsezők vagyunk. Mivel az összejövetelek szombat esténként voltak, a gyerekek megtanulták, hogy aznap délután csendben kell maradni, mamiék alszanak. Perkovátz Bódog Pesten dolgozott, hétfégén járt haza. Langerék fiatalabbak nálunk. Az ő unkatestvérük volt Mihály gyerekkori barátja, Ajkay

Péter, akinek az anyukája volt Langer lány. Sok nyári utazásra is együtt mentünk gyerekestől Csehszlovákiába, az Adriára, Erdélybe.

Saját szervezésben indultatok útra?

Az első IBUSz-út kivételével igen. Kész hadművelet volt a tervezés. Legtöbbször teljesen esetlegesen indultunk el, nem volt foglalt szállásunk. Kezdetben próbáltam rávenni Mihályt a kempingezésre, de nem kedvelte. Akkoriban nem voltak olyan magasak a költségek ezekben az országokban, és többnyire a szállásfoglalással sem volt gondunk. Az utazást máig nem hagytuk abba, két évvel ezelőtt még elmentünk Rómába. Szép emlékek kötnek bennünket ehhez a városhoz. Először 1963-ban jártunk ott, akkor kapott Mihály ösztöndíjat a Magyar Akadémiára, ahova elkísérhettem. Rokonok, ismerősök révén Latin-Amerikába, Brazíliába is eljutottunk a 90-es években.

Arra már én is emlékszem, hogy nyugdíjasként rendszeresen bejártál a levéltárba a családod történetét kutatni. Még Kassán is jártál ez ügyben. A kutatás eredményeiről a közelmúltban számoltál be a Helytörténészek Baráti Körében. Az összegyűjtött adatok, a profi módon elkészített családfák a szakember számára is imponálóak. Ráadásul kiderült, hogy apai ágon, egy ösanya révén Árpád-házi királylányig és rajta keresztül Európa uralkodói családjaiig vezethető vissza a család eredete. Emlékezők című munkádról már esett szó beszélgetésünk elején. Milyen terveid vannak most? Nem akarsz folytatni a családi történetet?

Nem hiszem Már minden lassabban megy, az olvasáshoz is ritkán jutok hozzá. Mindig akad valami elfoglaltság, tartásproblémáim vannak, a hosszú ülések kényelmetlenek. Így írásra már nem nagyon vállalkozom. A családtörténetet csiszolgotom, egészítem ki egy internetes program segítségével.

Ehhez kívánok még sok sikert, jó egészséget, sok örömet a családi életben!

KOCSIS ISTVÁN | Peéry Rezső soproni évei¹

¹A tanulmány *Peéry Rezső küzdelmei az eszmei barikádokon (Mozaikok egy 20. századi közép-európai értelmiségi portréjából)* című kötet felhasználásával készült. A mű 2010-ben, Peéry születésének századik évfordulója alkalmából jelent meg; szerkesztette és írta Kocsis István; kiadója a soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus (Líceum) Gimnázium. A kötet tartalma csak szűk körben válhat ismertté, mivel az intézmény belső kiadványáról van szó. Ezért örvendetes, hogy a Soproni Szemlében az egyik fejezet anyagának lényegesebb megállapításai rövidített, átalakított formában megjelenhetnek, hiszen munkássága, jelleme alapján Peéry Sopronban is szélesebb körű ismertséget érdemelne, mint amennyiben részesül.

Peéry Rezső 1910-ben Pozsonyban született első generációs értelmiségi családban, Limbacher Rezsőként anyakönyvezték. 1928-ban vette fel a Peéry írói nevet, ezt követően a hivatalos neve Limbacher Peéry Rezső, később ez rövidült Peéry Rezsőre. A pozsonyi Komensky Tudományegyetemen magyar-filozófia-francia szakos tanári oklevelet szerzett. Középiskolás diák korától jelentek meg írásai újságokban, folyóiratokban. Az egyetem elvégzése után is elsősorban közíró: a közéleti, irodalmi publicisztika hatásos művelőjévé vált.

Kisebbségi helyzetbe jutott magyar nemzetiségű értelmiségiként szüntelen eszméi, ideológiai harcot folytatott Csehszlovákiában, Szlovákiában az ottani magyarság politikai, emberi jogainak a megvédéséért, szélesítéséért. A második világháború után a Beneš-dekrétumok nyomán hozott jogfosztó rendeletek a csehszlovákiai magyarság sorsát tragikussá tették. Az igazságtalan intézkedések közülük sok embert menekülésre kényszerítettek, illetve a lakosságcsere-egyezmény alapján Magyarországra telepítettek át. Peéry Rezső tiltakozott az események ilyen fordulata ellen; 1946 márciusában maga is átszökött, áttelepült Budapestre. Az áttelepítettek érdekében munkálkodott, azonban a hivatalos szervek, intézmények részéről érdemi támogatást nem kapott. Ezért 1948 őszén a vidéki kisvárosba, Mosonmagyaróvárra költözött, ahol az államosított gimnázium tanáraként, majd igazgatójaként dolgozott.

Megérkezése Sopronba, tevékenysége a Berzsényi Gimnáziumban

Peéry Rezsőt Mosonmagyaróvárról áthelyezték Sopronba, 1950 szeptemberétől az Állami Általános Leánygimnázium, egy évvel később pedig az Állami Berzsényi Dániel Gimnázium igazgatója lett. (Lakását ma már a Deák tér 30. számú házban emléktábla jelöli.) Sopron történelmi múltja, szellemi értékei sok mindenben Pozsonyra emlékeztették Peéryt. Kezdetől otthonosan érezte itt magát. A legszemélyesebb magánügye is jóra fordult: a Délvidékről menekült, Óvárról Peéryvel együtt költöző Prokopecz Leonával Sopronban házasságot kötött, s 1952 szeptemberében megszületett fiuk, Rezső. Leona asszony a Széchenyi István Gimnáziumban kapott állást, ott tanított. Az 1948-ban államosított Evangélikus Líceum, a Berzsényi Gimnázium is kedvező helynek bizonyult Peéry számára. A tanári kar nagy része tovább tanított, s hamar befogadta az új igazgatót. A kommunista pártállami diktatúra kemény évei idején együtt igyekeztek megőrizni, átmenteni a korábbi évszázadok klasszikus polgári értékeinek a javát, a becsületes, igényes szakmai munka szeretetét, követelményét; a magyarságtudatra, hazaszeretetre nevelést; az emberséges viszo-nyulást egymáshoz és a diákokhoz. Peérynek nem okozott nehézséget ilyen légkör kialakításában részt venni, hiszen a gimnáziumi tanulmányait annak idején a pozsonyi Evangélikus Líceumban végezte.

A gimnázium igazgatása természetesen nagy kihívást jelentett neki, főleg az azt körülvevő külső politikai, hatalmi szerkezet miatt. A diktatórikus rendszerben a parancsuralmi előírások, elvárások aprólékosak, szigorúak voltak, s azok

végrehajtását a hatalom gyakran ellenőrizte. Peéry, az önállóság, a szellemi szabadság híve, a nehéz helyzetben is igyekezett a lehető legteljesebben embernek, emberségesnek megmaradni. A központilag elvártakból ő maga teljesítette s tanáraival, diákjaival is teljesítette azt, amit nem lehetett nem végrehajtani. Különösen azokat, amelyek formai szempontból könnyen ellenőrizhetők (például beszámolók készítése, készíttetése), vagy a külvilág előtt is láthatók voltak (például részvétel egy felvonuláson, ünnepélyen). Emellett mindig kereste a merev keretek értékes tartalommal való kitöltésének, azok lazításának, tágításának a lehetőségeit. Folyamatosan küzdött benne a beosztott helyzetű hivatalnok és az értékeket, a humánusmot menteni, óvni, gyarapítani akaró értelmiségi.

A vezetői munka egyik legkényesebb része a beosztottak tevékenységének az értékelése, minősítése. Peérynek is minden évben minden tanárról jellemzést kellett írnia. A hiteles adatok gyűjtése érdekében évente mindegyikőjük egy vagy több tanórát meglátogatta, a tapasztalatról feljegyzéseket készített, ezeket a tanárokkal aláíratta, sok esetben megbeszélte.

Egy oktatási intézmény arculatát minden korban döntően meghatározza az, hogy milyenek a tanárok igényei, követelményei a diákok irányában, és az ezzel együtt kialakuló tanár–diák viszony. Az erre vonatkozó 1952-ben írt jellemzésekből emelek ki néhány megállapítást, ezek egyúttal azt is mutatják, hogy Peéry szerint pedagógiai, emberi szempontból mi a követendő, a helyes.²

„A diákokkal határozott, nagy követelményeket támasztó, de barátságos, úgyhogy az ifjúság bizalommal és tisztelettel viseltetik iránta.”

„... teljesítményre sarkallja tanítványait. [...] A gyerekekkel szemben határozott, erélyes és jószívú.”

„Szigorú, de alapjában véve jóságos; a kötelességteljesítést a tanulótól mindig számon kéri, de döntő ügyekben meleg emberi rokonszenvvel áll tanítványai mellett.”

Az iskolai ünnepélyek szónoka Peéry Rezső volt; ilyenkor az egész közösség előtt kellett gondolatait elmondania. A történelmi, politikai események megnevezésekor ő is a kor fogalmait, kifejezéseit használta: például Nagy Októberi Szocialista Forradalomról, a szocializmus magyarországi építéséről beszélt. Tárgyszerűen, az észre, rációra igyekezett hatni, s került a szokásos és elvárt lelkendező, tömjénező szövegeket. Az egyik ballagáson elhangzott búcsúbeszédében található a Peéry pedagógiai hitvallásának is tekinthető alábbi mondatok:³ „Annak a tartósabb és teljesebb sikernek és érvényesülésnek neveltünk benneteket, melynek nyomába nem szegődik bukás és kudarc. A győzelemnek, melyet magunk felett aratunk, amikor nem az olcsó babért, nem a kényelmet keressük az életben, hanem a lelki, az erkölcsi és a szellemi tartalmat. Abból a feltevésből indultunk ki, hogy a mi népünket nagyra műveltség és szel-

² Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégium Líceumi Könyvtára (a továbbiakban: LK), Peéry Rezső-anyag (a továbbiakban: Peéry-anyag), Hivatalos iratok 1951–1957., Tanári jellemzések, minősítések 1952/53; 1953/54” boríték anyaga.

³ LK, Peéry-anyag, Peéry Rezső hagyatéka, anyagai (a továbbiakban: Peéry-hagyatéka), Peéry Ig. beszédvázlatok 1951–56., „Kedves Barátaim, Búcsúzó Ifjúság!” ballagási beszéd.

lemi erő teheti, emberi és erkölcsi tartalom. Nincsen nagy létszámunk, nincsenek jelentős nyersanyagforrásaink, nincsen tengerünk, nincsenek pazar tájaink. Eszünk, lelkünk, dolgos kezünk, szorgalmunk azonban van, s ha érvényesülni akarunk a világban, ezek a mi eszközeink, ez a mi pályaterünk. Abból a feltevésből kiindulva neveltünk benneteket, hogy végül is a nagy próbákon az ember magára marad. S ilyenkor azon múlik minden, vannak-e belső erőforrásai. Mi ezeket próbáltuk megnyitni egyéniségetekben nagy emberi és nagy magyar példákkal. Az iskola nemcsak ismereteket közöl: az iskola erkölcsi ízlésre, magatartásra, példaadásra nevel. Az ismeretanyag végül is gazdagabbá lesz vagy elkopik bennetek, de egyszer csak élni fog az emberség és magyarság példája lelketekben.”

Magyartanárként az irodalom és a magyar nyelvtan oktatását egyaránt fontosnak tartotta. Irodalomtanításában kiemelt szerepe volt a műelemzésnek, az irodalom-elméletnek, a nyelvtanban a helyesírás tanításának. Különös gonddal építette be a tananyagba a helyi (soproni, líceumi) vonatkozású irodalomtörténeti, nyelvi részleteket. Szívesen tanított, nagy hatással tartotta meg a tanóráit, azok mintegy felüdülést jelentettek számára az igazgatói bürokrata munka közben. Széles körű tudása birtokában nemcsak az előírt kötelező tantervi anyagot tanította, hanem azon túli témákról is beszélt, például a modern nyugati irodalomról és annak irányzatairól. Tanítványaitól is precíz, pontos tudást követelt. Az oktatás közben valóságismeretre, öntudatos, kritikus magyarságtudatra, nép- és hazaszeretetre nevelt.

Az órákra készülés dokumentumai közül fennmaradtak óravázlatok, vázlat-töredékek, feljegyzések. A tanulóknak szánt vázlatai közül is álljon itt egy példa. Arany János verséről a következőt írja:⁴ „Letésem a lantot. A költő bejelent, hogy elhallgat. Énje jobb része kihalt belőle, lelkének eltűnt ifjúságát siratja. A második versszakban ifjúsága édes emlékeiről beszél: a magyar irodalom tavaszára emlékezik. Akkor nem dalolt magánosan, versenyben égtek lantja húrjai, baráti szem kísérte művészi gonddal költészetének kialakulását. A múlttól és a jövőről daloltak, dicsőséggel övezték a nemzetet és hazát. Hitték, hogy egy lesz nép és haza, amely majd költőit megkoronázza. Most árva a költő, szava pusztába kiált. El is hallgat tehát, hiszen a fonnyadó virág – a költő – nem tud továbbélni, ha a törzs – a nemzet – élete megszakad.”

A tanórákon kívül is sokat tett a tantárgy érdekében. Állandó irodalomtörténeti kiállításokat szervezett az iskolában, ezekről a Köznevelésben is beszámolt:⁵ „a kiállítások évente átlag 10–12 nagyobb kultúrtörténeti évfordulóról számolnak be [...] Nagy helyi előnyt jelent természetesen az ország legrégebbi önképzőkörének, a *Soproni Magyar Társaságnak* [eredeti kiemelés – K.I.] 1790-ben alapított könyvtára, amely régi magyar könyvekben, folyóiratokban, ifjúsági kéziratos irodalomban országos arányban is gazdag. Emellett a kiállítások anyagát az intézet értesítő-gyűjteménye egészíti ki. [...] Egy-egy kiállításon 10–12, rendszerint első megjelenésű könyvet, néhány egykorú rajtot, metszetet,

⁴ LK, Peéry-anyag. Peéry-hagyaték: „Óravázlatok, Magyar, III.a Nyelvtan” füzet.

⁵ Peéry Rezső: Gimnáziumunk állandó irodalomtörténeti kiállításai, Köznevelés, 1954/11. sz. 169., 170.

fényképet, folyóiratot, facsimilét, olykor-olykor eredeti kéziratot mutatunk be. [...] Az anyag csoportosításában természetesen a soproni vonatkozásokat vagy az iskola múltjával esetleg fennálló összefüggéseket igyekszünk kiemelni. [...] A kiállítások témájának megválasztásakor a sokoldalúságot is szem előtt tartottuk. Beszédes bizonyítékul álljon itt néhány érdekesebb anyag. „Nagy magyar írók, mint tanulók és tanárok” [...], „Századunk íróinak jelentkezése az önképzőkörökben” [...], „Nagy művek első megjelenései folyóiratainkban” [eredetei kiemelések – K.I.]. 1956 őszén újraindította a nagy múltú, demokratikus szabályok alapján működő diák önképzőkört, a Magyar Társaságot.

Az igazgatói és tanári arculatáról vázoltakhoz kiegészítésül idézek volt tanártársaitól, diákjaitól néhány rá visszaemlékező mai gondolatot. „Peéry igazgató úr emberi magatartása – közvetlensége, becsületessége, pontossága meghatározó volt az iskola életében. Mind a tanári kar tagjaival, mind a fizikai dolgozókkal harmonikus, jó kapcsolatot tudott kialakítani. Kollégái tisztelték, értékelték szakmai tudását, írói tevékenységét is, bár erről nem igen beszélt. [...] Igyekezett a „genius loci”-t megtartani, amely ebben az időben nem volt könnyű. Segítették ebben a „régit”, még a líceumban tanító kollégák, akikhez csatlakoztak a fiatalok is, mert tudták, hogy ez a szellem épít és csak hasznára válik az ifjúságnak. Óralátogatásai után baráti beszélgetésben elemezte a látottakat, tele jóindulattal.”⁶

1. kép. Peéry Rezső igazgató arcképe a Berzsényi Gimnáziumban
1956-ban érettségizett IV.B osztály tablójáról

⁶ Emlékezem... dr. Bognár Béláné visszaemlékezése, Sopron, 2007.07.27., LK, Peéry-anyag, Tanártársak, volt diákok emlékezései Peéry Rezsőre (a továbbiakban: Tanártársak, volt diákok ...).

„Magas termetű, jól ápolt, nagy látókörű igazgatót kapott vele a Lyceum. Polgári magatartást, európai műveltséget hozott magával. Igazi polgári demokrata volt, baloldali színezettel [...] Jól illett az evangélikus líceum (melynek polgári demokratikus hagyományai közismertek voltak) felvilágosult tanári karához. Nem csoda, hogy a tanári kar rövid idő után elfogadta [...]”⁷

„Visszaemlékezve az óráira; csak bámultuk és elképedtünk a magyar és világirodalomban való jártasságán. Soha nem a tankönyvet magyarázta, hanem önálló, megkomponált előadásokat tartott. (Később az egyetemen volt részem hasonló élményben.) Néha az volt az érzésem, hogy nem is minket okít, hanem önmagát szórakoztatja. Soha nem felejttem el, amikor arról tartott egy órás előadást, hogy a rousseau-i gondolatok a francia irodalomra milyen hatást gyakoroltak. Ez az 1950-es évek elején volt.”⁸

„Abszolút nagy tudású világpolgár volt. Az irodalmat nagyon jól tanította, megkövetelt minden apró dolgot precízen; pontosan, szabatosan kellett beszélni feleléskor, [...] a legapróbb részletekre is odafigyelt. Nagyon jó memoriterekkel produkált, és nagyon jó verselemzéseket tartott, [...] az órái érdekesek voltak. [...] Vázlatot nem nagyon szokott írni a táblára. Elmondta, szinte majdnem egyetemi szinten leadta az anyagot. Akkor elővettük a könyvet: na, ezt a részt nézzétek át! ... Neki egy egyéni elképzelése volt a dolgokról [...] azt beleszötte az órájába és a gondolatvilágába.”⁹

Új szerepek keresése

A munkája, tudása, jelleme alapján tekintélyt szerző Peéryt az igazgatói, tanári munka sokszor egyhangú, fárasztó, de el nem hagyható részei nem elégtették ki. Egyrészt nem jutott ideje, energiája nagyobb szellemi mű megalkotására, másrészt hiányoztak a pozsonyi szellemi harcostársak, az igazi barátok, akikkel korábban szélesebb horizontú és hatókörű tevékenységet folytattak. Az ellentmondásos helyzetből fakadó lelki vívódásokról, örlődésekről, a „belső emigráns” létről (amelyről a külvilág semmit sem tudott) írta az egyik levelében a következőt atyai jó barátjának, Fábry Zoltánnak:¹⁰ „[...] az embernek fáj az, hogy nem tud használni másoknak úgy, ahogy egyszer egyben-másban talán használt és felsír az eltemetett érje, egyívású barátok hiánya és mindaz, ami elveszett.”

1953–1954-től azonban Peéry egyre aktívabb lett, az iskola falain túli feladatokat és szerepeket keresett: bekapcsolódott Sopron szellemi és politikai közéletébe. A módosult magatartásnak a fő oka a politikai életben bekövetkezett változás: Nagy Imre első miniszterelnökségének az ideje. Peéry is – sok

⁷ Peéry Rezső, dr. Riedl Béla visszaemlékezése, Sopron, 2007. aug. 9., LK, Peéry-anyag, Tanártársak, volt diákok...

⁸ Dr. Ivancsics Imre: Emlékeim Peéry Rezső igazgató úrról, 2007. szeptember, LK, Peéry-anyag, Tanártársak, volt diákok...

⁹ Interjú Koltai Gyulával Peéry Rezsőről, 2007. július 23., Sopron, (az interjú CD-lemezen), LK, Peéry-anyag, Tanártársak, volt diákok...

¹⁰ „...A gonoszság és örület ellen”, Peéry Rezső (ismeretlen) levelei Fábry Zoltánhoz, (a leveleket közreadta Tóth László), Új Forrás, 1991/8–9. sz., a Sopronban 1952. IV. 27-én írt levél, 11.

kortársához hasonlóan – úgy látta, hogy ezzel a Rákosi-korszak kemény diktatúrájának a megváltoztatására nyílt meg a lehetőség. Egy új reformkor eljövételében reménykedett; olyanban, amelyben majd a kis lépések, változások fokozatosan elvezetnek egy nagyobb demokratikus átalakuláshoz. Ebben a folyamatban ő is részt kívánt venni. Még tisztségeket is vállalt ennek érdekében: ő lett a helyi Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Irodalmi Szakosztályának az elnöke, részt vállalt a Hazafias Népfront helyi vezetésében, tanácstag lett 1954-ben a tanácsválasztásokon (de a hatalmat kézben tartó Magyar Dolgozók Pártjának eddig sem volt s ezután sem lett a tagja).

Szélesebb körű ténykedésének a legfőbb eredményei a következők: 1954-ben részt vett a Soproni Ünnepi Hét eseményinek a megszervezésében, lebonyolításában. A program részeként a Magyar Irodalomtörténeti Társaság a vándorgyűlését a városban tartotta. Peéry is előadó volt, a líceumi Magyar Társaságról beszélt. Máskor helyi közönségnek tartott előadást Sopron irodalmi múltjáról. A témát 1953 közepétől kezdte tudományos igényességgel és alapaossággal feldolgozni: feljegyzések, jegyzetek, kivonatok, elemzések, cikkek bizonyítják ezt. A munkában a legfőbb segítője Pröhle Jenő, a gimnázium tanára, a Líceumi Könyvtár könyvtárosa volt. A gyűjtőmunka eredményét Peéry kötetben is meg akarta jelentetni. A bőséges forrásanyag két cím alatt található: „Soproni irodalmi kalauz” és „Soproni Irodalmi Képeskönyv”. A forrásokból nem derül ki egyértelműen, hogyan is gondolta a dokumentumok végleges felhasználását. Valószínűleg az utóbbi címen s a következő formában: egy-egy jelentős személyiségről szóló íráshoz, szöveges részhez valamilyen képi anyag kapcsolódott volna: például névaláírásról, facsimiléről, kép, arckép, emléktábla, szobor, házak stb. képe. A vállalkozás nagyságát érzékelteti az a négy oldalas 102 tételből álló lista, amelynek a címe: „A Soproni Irodalmi Képeskönyv témái”. A sok munkáról, széles körű ismeretanyagról tanúskodó kezdeményezés azonban torzóban maradt, kiadvány nem lett belőle (az utókornak is nagy veszteségére).

A közéleti munkából mind többet vállaló Peéry nagy visszhangot kiváltó cikkben, nyílt levélben („Levél Sopron sebeitől”) állt ki a város érdekeiért a *Csillag* című folyóirat 1954. novemberi számában. Károsnak tartotta a budapesti és a megyei „centralizmust”, s hangoztatta „a vidéki szellemi élet feltámasztását”-nak a szükségességét. A 7. pontban már utalhatott is arra, hogy a Soproni Szemle újraindításának az ügye biztatóan alakul:¹¹ „[...] tárgyal a városi tanács a minisztertanáccsal Sopron helytörténeti folyóiratának, a *Soproni Szemlének* [eredeti kiemelés – K.I.] felújítása tárgyában. Ha ez az első lépés sikerül, egyik legszebb magyar városunkat hódítjuk vissza az ősök kultúráját teremtő hagyománya számára. Ettől pedig mind a városnak, mind az országnak jelentős haszna lenne.” A rangos helytörténeti folyóirat újraindításának a részleteiről terjedelmes tanulmány jelent meg a Soproni Szemlében az 50. évforduló alkalmából.¹² A szerző – véleményem szerint – a megérdemeltnél kevesebb, kisebb érdemeket tulajdonított Peéry Rezsőnek, s többet, nagyobbat Csatkai Endrének. Peéryt inkább negatív szereplő-

¹¹ Peéry Rezső: Levél Sopron sebeitől, *Csillag*, 1954/11. sz. 2175.

¹² Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve. A folyóirat újraindítása 1955-ben. *SSz.* 59 (2005), 3–26.

nek láttatja, holott az ellenkezője az igaz. Ennek bizonyítására a főbb adatok, tények az alábbiak.¹³

A lapindítás két egymással párhuzamosan, egy időben futó szálon történt. Az egyik: a bürokratikus, a hivatalos engedélyeztetés. Az ezzel kapcsolatos adminisztrációs munkát helyben a városi tanácsnál dolgozó dr. Mollay János tartotta kézben. Lapengedélyt a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala adhatott ki. Az ide beérkezett soproni engedély-kérelemhez a központi hivatal kiegészítő adatokat kért; első helyen azt, hogy ki lesz a lap felelős szerkesztője. Bognár Dezső tanácselnök a kérdésekre adandó válasz megbeszélésére az érintetteket tanácskozássra hívta. 1954. október 19-én kelt Meghívóján a meghívandók első helyén Peéry Rezső neve szerepel (Csatkai Endréé nem szerepel a meghívottak között).¹⁴ A Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága az 1955. január 21-i ülésén döntött: „főszerkesztőnek Peéry Rezső gimn. igazgató tanácstagot” fogadta el.¹⁵ A Tájékoztatási Hivatal a lapindításra az Engedélyokiratot megadta, ennek dátuma: 1955. március 16., benne a tény: „A felelős szerkesztő neve: Peéry Rezső tanácstag, gimnáziumi igazgató”.¹⁶

Megállapítható tehát, hogy az ügymenet simán, viszonylag gyorsan célba ért, Peéry személyét a legfelső hivatalos állami szinten is elfogadták és jóváhagyták. S ezután következett a nem várt fordulat: az okirat másik oldalán egy rövid megállapítás található 1955. július 21-i keltezéssel: „Változások: Felelős szerkesztő: Dr. Csatkai Endre”.¹⁷ Mi történhetett közben? A változásról az itteni dokumentumokban pontos részletek nem találhatók, lényeges utalások viszont igen. Az Engedélyokirat módosításával kapcsolatban Bognár Dezső a Tájékoztatási Hivatalnak egy rövid levelet küldött 1955. július 4-én, amelyben tömör, de sokatmondó megállapítás olvasható: „A MDP Megyei Pártvégrehajtóbizottságának javaslata alapján ugyanis a felelős szerkesztő Peéry Rezső tanácstag gimnáziumi igazgató helyett dr. Csatkai Endre [eredeti kiemelés – K.I.] kandidátus, Kossuth-díjas múzeumvezető lesz.”¹⁸

A Nagy Imre-kormányt 1955 áprilisában felmentették, újra Rákosi és dogmatikus hívei lettek a hatalom egyedüli birtokosai. Sopron önállósodási törekvéseit a Győr-Sopron megyei állami és pártvezetés eddig sem nézte jó szemmel, bármilyen területről is volt szó. Most elérkezettnek látták az időt az ellentámadásra, a fő célpont Peéry Rezső lett: eltávolítani őt a tisztségből – s ezt el is érték (dr. Mollay János is hasonló sorsra jutott). Mi lehetett a kifogás Peéry személyével kapcsolatban? Ezt maga Csatkai Endre fogalmazta meg egy későbbi, dátum nélküli feljegyzésében: „A kiszemelt szerkesztő ugyanis 1944-nél akarta letenni a határjelző követ, a munkásmozgalom kevésbé érdekelte, valami módon

¹³ Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: SL). A Soproni Szemle újraindításával, levelezésével kapcsolatos iratok a XXVII/13 1., 2., 3. Soproni Szerkesztőség jelzetű és felíratú három dobozban található. Hivatkozásaim a doboz számozására, a benne található iratra, irat másolatára vonatkoznak.

¹⁴ SL, XXVII/13 3.

¹⁵ Uo.

¹⁶ SL, XXVII/13 1.

¹⁷ Uo.

¹⁸ SL, XXVII/13 3.

ellenőrzési alkalmat sem akart adni magának a kiadónak sem.”¹⁹ Vagyis: egyrészt politikai, ideológiai kifogás, másrészt az önálló lapszerkesztésre törekvés. Peéry elsősorban szakmai lapot szeretett volna, s a párt lehető legkisebb gyámkodását és beleszólását. A hatalmi igényeket közvetlenebbül kiszolgáló szerepet nem vállalta, elveit nem adta fel – ezért menesztették.

A bürokratikus ügymenettel együtt folyt a tartalmi munka, a tényleges szerkesztői tevékenység: a folyóirat szerkezetének a kialakítása, a tanulmányok, cikkek megírása. Mindezt abból a megfontolásból, hogy a lapindítás engedélyezése után mielőbb megjelenhessen az első szám – bizonyítva minden irányba a kezdeményezés életrevalóságát. Ezt a jelentős munkaszervezést ketten vezették: Sopronban Peéry Rezső, Budapesten dr. Mollay Károly. Közülük Peéry volt az aktívabb, hiszen Mollay az 1955. július 10-i levelében ezt írta Csatkainak: „Peéry nem mellettem dolgozott volna, hanem megkért arra, legyen segítségére. Én erre örömmel vállalkoztam, a soproni ügy érdekében [...]”²⁰ A tulajdonképpen kész anyagot a hatalom Peérytől vette el, és adta Csatkainak. Ezután a Soproni Szemle összevont 1–2. száma 1955 szeptemberében megjelenhetett. Az előbbi egyébként maga Csatkai is elismerte. Az 1956. január 13-i szerkesztőbizottsági ülés jegyzőkönyvében olvasható: „Önbírálatot mond főszerkesztői munkájával kapcsolatban. Elmondja, hogy az 1955-ös évfolyam 1–2. számát meglehetősen készen vette át, cikkeket [...] visszaadni nem lehetett, egyébként más cikkel pótolni sem tudta [...]”²¹ Mindezt azért részleteztem egy kissé jobban, mert az igazság így teljesebb: látható Peéry pozitív, kezdeményező, szervező szerepe a folyóirat újraindításában, amivel Sopronnak maradandó értéket teremtett.

Záró-bizonyítékként hozom fel a forráskeresés közben meglelt anyagot, amelynek a címe: „*Cikkek és akták a Szemléről/tervek*”. A sovány dossziében néhány lap található Peéry kézírásával a tervezett folyóirat szerkezetéről, az 1–2. szám tartalmáról (talán az első Mollay Károssal folytatott megbeszéléshez készítette). Az alábbiakban két részlet látható a lapokról:²²

¹⁹ SL, XXVII/13 1.

²⁰ SL, XXVII/13 3.

²¹ SL, XXVII/13 1.

²² LK, Peéry-anyag, Peéry-hagyaték, Cikkek és akták a Szemléről /tervek

Dr. Molloy könyve
 Ad. Csán helytörténeti folyóirat
 (Folyóiratok):
 Szerkeszt: I. Tanulmányok
 II. Kiseb. hírlapok
 III. Soproni Könyvtár
 IV. Múzeum
 V. Könyvtárszakma
 VI. Soproni város
 VII. TIT élte
 Bibliográfia: Thiel László
 Könyv megjelent: Dr. Molloy
 Sopronban

I. Szemle Jene

1) Behárványos
 Redd: 2
 2) A memóriák / képek / képek / képek 2
 3) Szomszédok: képek / képek 3
 Thiel: képek / képek 2
 3) Molloy: képek / képek 8
 4) Csán: képek 10
 5) Takaró: képek / képek 16
 6) (Hári Jene: képek)

Dr. Puskas Jene

2-3. kép Peéry Rezső tervezete a Soproni Szemle 1955/1-2. számának tartalmáról

A Peéry-feljegyzés és a megjelent 1-2. szám összevetése alapján megállapítható, hogy az eredetileg tervezett nyolc fejezetből öt maradt meg (a megfogalmazása némelyiknek megváltozott), s a megjelent is ebből az öt szerkezeti elemből áll. Az 1. számba tervezett első három témakör, tanulmány is a véglegessel egyezik meg (még ha a szerző személyében, az egyik rész elhelyezésében változás is történt).

A biztatóan indult nagyívű, szívvel-lélekkel végzett munka hatalmi kényszer miatt megszakadt; Peéryt mindez nagyon elkeserítette. Hangulatáról így írt a legjobb barátjának, Szalatnai Rezsőnek 1955 szeptember végén:²³ „Vedd majd kezedbe a Soproni Szemlét, ami most jelent meg. Vonj ki belőle néhány lapot (tudni fogod, hogy mely lapokat), s azután tedd mérlegre. Ezért a folyóiratért dolgoztam tavaly júniustól kezdve. A számot Mollay Karcival terveztük és építettük fel, az adminisztrációt öccse hozta létre. Mikor megvolt az egész és Pest approbálta, mikor kész volt minden az utolsó betűig, Győr rendkívül meglepő beavatkozással „leváltott” engem [...] én a Sopronnak ingyen odaadott munkaórák *százai* [eredeti kiemelés – K.I.] után a nyáron üres kézzel és üres zsebbel álltam egy készülő ház állványai alatt – melyet mi terveztünk és építettünk –, s azt figyeltem, rám hullanak-e a gerendák, s agyonütnek-e, vagy csak megsebeznek majd. Most megjelenteti Csatkai a kifogásolt kettős számot, s belegyömöszöl itt-ott valami világnézeti csemegét. Én pedig eltűnődnék azon, vajon éljek-e tovább, ha ennyire nem szabad és nem lehet munkálkodn[om], de mégsem tűnődöm, hiszen ott a kisfiú és Leonka, azért visszamegyek megszégyenült elmével és megrendült szívvel a pedagógiai taposómalomba... Persze itt van vigasz is: hogy mégiscsak magyar irodalmat taníthatok pannóniai magyar diákoknak, s az esztétikai nevelés területén csinálhatok egyet s mást, ami nem mindennapi, s felüdít engem is. Van egy hatalmas Bartók-Kodály-lemeztárunk: ha nagyon elbúsulok, nehogy haza-vigyem a borúmat, felteszek délutánonként egy-egy fájdalmasan szép művet, s hangjai mellett borongok, hálát adván a sorsnak, hogy nem mostohább körülmények között tűnődöm a mi szegény népünk s a magam sorsa felett.”

Az 1956-os forradalom és szabadságharc résztvevője

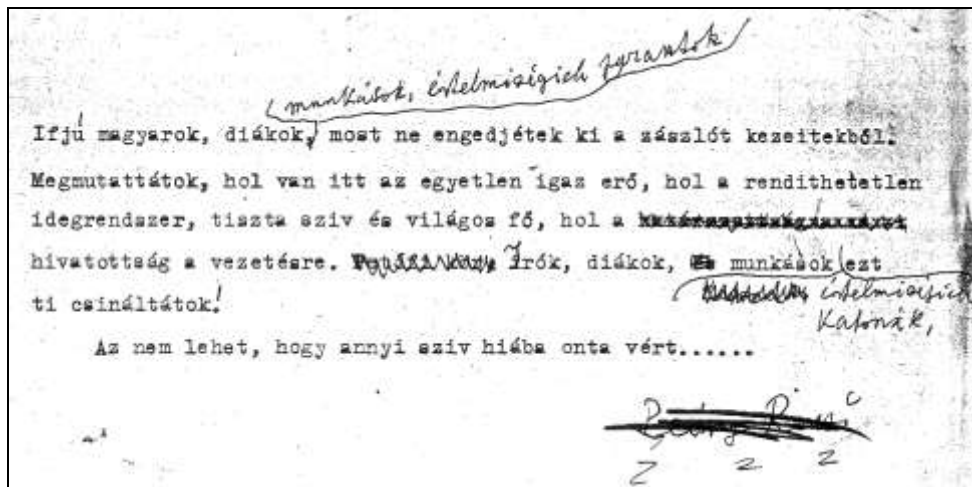
Sopronban a forradalom és szabadságharc eseményeinek az elindító, legaktívabb szereplői a helyi MEFESZ Intézőbizottsága vezetésével a főiskolások, egyetemisták voltak. Peéry a Berzsenyi Gimnázium diákjait óvta a részvételtől, ő azonban tevékenyen bekapcsolódott a folyamatba. Október 27-én őt is megválasztották Sopron Város Központi Pedagógus Forradalmi Tanács egyik tagjának, így jelen volt azon a SOTEX kultúrházban tartott tanácskozáson, amelyen megalakították a város Ideiglenes Nemzeti Tanácsát, a gyakorlati

²³ Peéry Rezső Szalatnai Rezsőnek, Sopron, 1955. IX. 30., In: Kedves Rezső! Drága Bió! Peéry Rezső és Szalatnai Rezső levelezése, Present Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 2001, 64.

tennivalók irányítására pedig a tízfős Ideiglenes Intézőbizottságot. Ennek Peéry is tagja lett.

Másnap a Bizottság tagjai a legfontosabb feladatokat egymás között elosztották. Peéry abban vállalt munkát, felelősséget, amihez szakmailag értett; a korabeli forrás szerint a rezortja: „Oktatásügy, sajtótájékoztatás”.²⁴ A Nemzeti Tanács és a MEFESZ között az együttműködés nem volt zökkenőmentes, de a fontos ügyekben: a közrend nyugalmának a biztosításában, a lakosság ellátásában együtt cselekedtek. A sokféle tennivaló megoldása közben Peéry gyakorlatilag a Nemzeti Tanács elnökének, dr. Takács Endrének a helyettesévé vált; a különböző ügyek elintézése érdekében sokat tárgyalt, intézkedett, alig volt otthon a családjánál.

Ezeknek a napoknak az egyik legjelentősebb eredménye a forradalmi napilap, a Soproni Napló megjelentetése volt. Az ezzel kapcsolatos munkákat Peéry fogta össze, vezette. Több cikket ő írt meg, a korrektúra végső javításait is ő végezte. A lap 1. (és egyúttal utolsó) száma november 3-án jelent meg. Eddig csak közvetett bizonyítással – stilisztikai, tartalmi elemzéssel – lehetett következtetni arra, hogy a terjedelmes vezércikket valószínűleg Peéry írta. Most viszont már egyértelműen állítható, mert előkerült a kézirat is Peéry beleírt javításaival; a záró gondolatok után pedig Peéry áthúzott aláírása látható²⁵ (a megjelent lap egyetlen cikke alatt sincs a szerző neve feltüntetve):

4. kép. A Soproni Napló egyik cikkének kézírata, Peéry Rezső javításaival (1956. november 3.)

²⁴ SL, Dr. Takács Endre hagyatéka (az 1956-os Sopron Város Nemzeti Tanács irataiból).

²⁵ Uo.

A vezércikk címe: „Hazádnak rendületlenül! Világot megrengető tíz nap után harcban, vérben, szenvedésben megszületett a semleges Magyarország”. Az írás szinte egy forradalmi szónoki beszéd, árad belőle a felszabadult lelkesedés, a további helytállásra buzdítás. A cikkből egy részlet:²⁶ „[...] ez a harc bebizonyította, hogy az igazság, jog, emberi méltóság is hatalom. Sőt nagyhatalom. Megbukott az erőszakkal ránk kényszerített gazdasági és politikai forma. Valamit azonban megtanult ifjúságunk tőle, ami jó fegyvernek bizonyult. A nemzeti ügy az emberi szabadságjogok védelmében a könnyörtelenséget, a fanatikus áldozatosságot az életérdek alárendelését a közös ügynek: a halált megvető elszántságot és meg nem alkuvást. Véreztünk, szenvedtünk, győztünk. Ma Magyarország semleges, demokratikus berendezésű népi állam. Véreztünk, szenvedtünk, győztünk, de nem a régi, hanem a réginél sokkal jobb, több jogot, több szabadságot, több emberséget, több műveltséget, nagyobb szabadságot, tisztább erkölcsöt ígérő Magyarorszáért. Szociális vívmányainkhoz ragaszkodunk. Most akarunk csak valóban a dolgozó magyarok országa lenni.”

A magára maradt magyar nép felkelését a szovjet túlerő leverte. Peéry Rezső és családja is a menekülést, az emigrációt választotta. November 4-én először a feleség indult útnak a fiúval, s még aznap a családfő is követte őket. Egyik volt tanártársa emlékezete szerint ő volt az utolsó, aki Sopronban beszélt vele az elutazás, a buszra felszállás előtt:²⁷ „Sopronban én voltam az utolsó, aki vele találkoztam [...] kora délután volt [...] arra emlékszem, hogy az Erzsébet-kert oldalában, ahol a körút felé megy az elágazás, ott állt egy autóbusz, Peéry ott állt az autóbusz mellett. [...] örömmel üdvözöltük egymást, és ő rám nézett, megkérdezte: Jóska, ti nem jösztek? Mi megyünk Ausztriába. Utolsó alkalom, hogy találkoztam vele [...] és hát elbúcsúztunk egymástól – nem gondoltam, hogy egész életre.”

A keserű élményekkel teli ausztriai évek után Nyugat-Németországban Stuttgartban telepedett le a család véglegesen. Sokoldalú munkássága alapján Peéry Rezső a nyugati magyar emigráció elismert személyiségévé vált, végre szabad „szellemi munkás” lehetett. A soproni éveket, élményeket, barátokat nem felejtette el, sokszor eszébe jutottak. A legközvetlenebb kapcsolata a költő, író Becht Rezsővel alakult ki; neki írta az alábbi sorokat:²⁸ „Nem kell nyilván hangsúlyoznom, hogy viszonylag milyen boldog voltam abban a humánus környezetben s milyen nagyszerű emlékeket őrzök róla, talán elsősorban a Veletek való barátságáról, a kerti órák meghitt harmóniájáról, esti beszélgetéseinkről – ezt az elmúlt tíz esztendő nem folytatta, nem helyettesítette semmi sem. Két ember hiányát: a Tiedet és Jenőét azóta alig tudom kiheverni.

²⁶ Uo.

²⁷ Interjú Bálint Józseffel Peéry Rezsőről, 2007. aug. 6., Sopron, (az interjú CD-lemezen), LK, Tanártársak, volt diákok...

²⁸ Peéry Rezső levele Becht Rezsőnek és feleségének, Stuttgart, 1968. okt. 12., SL, Becht Rezső hagyatéka, XIV. 103. 6. doboz.

Persze akkor bennünk és körülöttünk még mindig a „vén Európa” volt jelen – a dermesztő külső keretek ellenére...”

NÉMETH KÁLMÁN | Szoborállítás Földi Lőrincnek Sopronban

Halálának 40. évfordulóján volt tanítványai, elsősorban a Széchenyi István Gimnázium (SZIG) egykori diákjai és mindazok a soproni polgárok, akik még életében ismerték és tisztelték, hálás szívvel emlékeztek Földi Lőrincre (1913–1970), a kiváló nevelőre, pedagógusra, a város közéletében is jelentős szerepet vállaló személyiségére. Emberi megítélése példaként állhat a tanulóifjúság előtt, szakmai megítélése pedig ugyancsak például szolgálhat az útkereső pedagógusok, nevelők számára.

1. kép. Földi Lőrinc mellszobra

Az 1970-ben bekövetkezett korai, hirtelen halála családjá mély gyászán túl megdöbbsentette környezetét és tanítványait is. A Soproni Szemlében a folyóirat szerkesztője, Dr. Mollay Károly germanista professzor nekrológja (SSz. 24 (1970), 382.) vázolta fel a szegény sorból származott tanár életútját, aki 1941-ben került a soproni hadapród-iskolába mint katona-tanár, majd civilként 1951-től a Széchenyi Gimnázium tanára és 1954-től igazgatója, tíz évre rá pedig az Óvónőképző Intézet igazgatója lett. Kitért a város közéletében játszott szerepére is, hiszen Földi Lőrinc pedagógiai munkásságán kívül élénk közéleti, társadalmi tevékenységet folytatott. Így többek között tagja volt a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának is. Halálával a város lakossága egy minden probléma iránt érdeklődő tagját veszítette el. Ma talán már kevesek emlékezetében él, hogy a Soproni Városszépítő

Egyesület 1968. évben bekövetkezett újjáalakulásakor annak első elnökévé is Földi Lőrincet választották.

Széleskörű elismertsége ellenére sajnálatos, hogy 2009-ig semmilyen maradandó emléket nem kapott sem tanártársaitól, sem volt diákjaitól. Bár már évekkel ezelőtt megszületett a szándék a gimnázium, majd Óvónőképző Intézet-igazgató Földi Lőrinc mellszobrának a halhatatlanok szoborparkjában történő elhelyezésére, a nemes szándék megvalósítására az egykori diák, Walter Dezső anyagi, valamint felesége és gyermekei erkölcsi támogatásával kerülhetett sor. A bronz-szobrot Kutas László szobrászművész alkotta meg. Végül a Gimnázium Széchenyi Alma Mater Sopron Alapítvány kuratóriuma és a SzIG Öregdiák Társaság vezetősége összefogva kérvényezte, dr. Fodor Tamás, Sopron Megyei Jogú Város polgármestere terjesztette elő, a közgyűlés pedig egyhangúan támogatta a szobor kért helyen történő felállítását.

Földi Lőrinc mellszobrának avatására a Vas- és Villamos-ipari Szakképző Iskola és Gimnázium melletti szoborparkban, 2009. december 12-én került sor. Özvegye, dr. Boros Judit tanárnő, bár tudott a közelgő eseményről, ezt a napot sajnos már nem érthette meg, 2009. november 12-én, életének 96. évében elhunyt. A szoboravatáson a hideg idő ellenére sokan vettek részt. Földi Lőrinc lányai, Judit és Hajnalka mellett sok volt diákja, tanártársa és hivatali utóda, valamint ismerősei is megjelentek. A szobor felavatásának ünnepi szónoka az iskola diákjainak egyik példaképe, az 1958-ban érettségizett Vékás Lajos akadémikus volt, aki köszönetet mondott mindazoknak, akik segítettek a kiváló alkotás, a mellszobor felállításának munkálatait. Legelőször háláját fejezte ki a mellette állóknak, Kutas László szobrászművész alkotónak és Walter Dezső öregdiák adományozónak. Köszöntőt mondott még Dr. Katona György a Nyugat-Magyarországi Egyetem (NyME) Benedek Elek Pedagógiai Főiskolai Kar dékánja, valamint Szabó Miklós, a Széchenyi Gimnázium igazgatója, aki az elvégzett munka elismerésén és a köszönet hangján túl megállapította: *„Soha nem látott akaratot tapasztaltam abban a diákösszefogásban, amely a mellszobor felállításáért indult. S e folyamat közben újra és újra lélem állt a kérdés: Mi lehetett a titka annak a tanárnak, iskolavezetőnek, akiért 50 év távlatából is így rajongjanak diákjai, akinek fél évszázad múltán is ennyire hálásak tanítványai? Talán ma itt a szoboravatás közben, vagy annak kapcsán kialakuló beszélgetések során közelebb juthatnak a válaszhoz, de annak teljességét csakis ezek a diákszívek rejthetik.”*

A koszorúzások sorát a tanár úr leányai, Judit és Hajnalka nyitotta meg. Az iskolai alapítványokat Dékány Zsigmondné és Németh Kálmán képviselte. A Gimnázium képviselőjében Szabó Miklós igazgató, a NyME Benedek Elek Pedagógiai Főiskolai Kar nevében Dr. Katona György dékán, szülővárosa, középiskolája részéről a kiskunfélegyházi Móra Ferenc Gimnázium képviselői koszorúztak. Az ünnepséget követő fogadáson a meghívott és szívesen látott vendégek kötetlen formában elevenítették fel Földi Lőrinchez fűződő személyes emlékeiket.

Érdemes kiemelni, hogy Földi Lőrinc elismertsége már e szoboravatást megelőzően – ugyanebben az évben – egy másik maradandó soproni emlékekkel is gyarapodott. A Széchenyi István Gimnázium 1954-ben érettségizett három párhuzamos osztályának volt diákjai az évenként visszatérő pünkösdi

találkozójukon még 2008-ban elhatározták, hogy a Gimnázium szépen felújított udvarán emléktáblák állításával emlékeznek a mindhárom osztályt tanító feledhetetlen tanáraikra; Földi Lőrincre és Ákos Ernőre. 2009. május 23-án, a három osztály közös, 55 éves érettségi találkozásán felavatták a két kiváló tanár emléktábláját. Az emléktábla avató visszaemlékezést az 1954-ben érettségizett osztályok diákjai nevében Németh György aranyokleveles bányamérnök tartotta.*

* A szoboravatón és az emléktábla avatón elhangzott megemlékezések a Széchenyi István Gimnázium honlapján olvashatók.

Környei Attila fájdalmasan korán ment el 10 esztendeje, az idén lenne 70 éves. Elsősorban őt, az embert szeretném megidézni. Az emlékezésre talán feljogosít, hogy együtt dolgoztunk a TIT történeti szakosztályában és a Történelmi Társulat soproni csoportjában. Ő ebben az ismeretterjesztő munkában valósította meg tanári énjét. Így munkatársam, a kutatásban mentorom, és talán mondhatom, hogy a barátom is volt.

Attila már a Berzsenyi Gimnáziumban kitűnt történeti érdeklődésével. Nagy hatással volt rá a tudós tanár, Pröhle Jenő, és Csatkai Endre, akinek irányításával OKTV-t nyert, és útja egyenesen vezetett az egyetemre. Amikor elvégezte, nem tért vissza tanítani egykori iskolájába, hanem Csatkai Endre hívására a Soproni Múzeum történészeként kezdett dolgozni. Az 1960-as évek végén a brennbergi bányászat múltja felé fordult. Felkereste az idős bányászokat, megörökítette visszaemlékezéseiket, köztük az 1905. évi nagy sztrájk történetét. Összegyűjtötte a sajátos kolónia életformájára vonatkozó tárgyi, szóbeli és írásos emlékeket. A ma újra élő „bányászbúcsú” hagyományának a felelevenítése is az ő nevéhez kötődik. 1968-ban nyílt meg Brennbergben az az állandó kiállítás, amely az ország legrégebbi szénbányájának anyagát mutatta be. Majd a következő évben sikerült pénzt szereznie, és két lakás megvásárlásával kialakította a Bányászati Emlékmúzeumot. Munkájának egyik értékes eleme volt a társadalom alsó rétegének, a munkásság életének, szervezeteinek a kutatása.

A másik az országos hírű főúr, Nagycenk birtokosa, Széchenyi István munkásságának kutatása. A „forradalmár Kossuth” és a „reformer Széchenyi” sémájában gondolkodó Kádár-korszakban óriási jelentőséggel bírt a „legnagyobb magyar” alakjának a reflektorfénybe állítása. Ez az 1973-ban, Nagycenken megnyílt Széchenyi István Emlékmúzeum révén sikerült. Mindkettő Környei Attila elévülhetetlen érdeme. A múzeum mozgalmat hirdetett a szocialista brigádok között, és országszerte száznál többre rúgott (a szovjet úrhajósok helyett) a magyar történelem kiemelkedő alakját névadónak választók köre. Ez volt az a trójai faló, amellyel bizonyos mértékig változtatni lehetett a kor történelemszemléletén. A mozgalom egyre nőtt, csatlakoztak hozzá az iskolákban alakuló Széchenyi-körök, amelyeket Péchy Mária fogott össze. Ekkor, 1976-ban kezdődtek a soproni Széchenyi gimnáziumban is a Széchenyi-vetélkedők, amelyeknek a hagyománya ma is él.

Környei Attila a brigádtagoknak és érdeklődőknek népfőiskolát szervezett. Az évente megrendezett egyhetes kurzus idővel rangos rendezvénné nőtte ki magát. Az ország minden részéből érkeztek hallgatók, és Sopronból is sokan utaztak ki az előadásokra. A Széchenyi-kutatásom alapján került sor arra, hogy

¹ A Dr. Környei Attila 1940–2000. című időszakos kiállítás megnyitóján, 2010 március 12-én, a nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeumban elhangzott beszéd szövege.

szervezőként néhányszor engem is felkért előadónak. Hasonló módon „szervezett be” Attila a munkásmozgalom kutatásába is, amelyre a Győr-Sopron Megyei Pártbizottság jelentős összeget biztosított. Nem is az anyagiak, hanem a kutatási engedély lehetősége vonzott. Így kerültem be egyedüli történelemtanárként a levéltárosok és történészek közé. Itt álljunk meg egy pillanatra! Mi biztosított bizonyos szabadságot a párton kívüli Környei Attilának? A tudása, amelyre szüksége volt a pártállami rendszernek. És bizonyos mértékig így lehettünk független értelmiségiek mi is, úgy, hogy a tudományt és az igazságot szolgáltuk, nem kerestük a konfrontációt a hatalommal, de nem is hunyázkodtunk meg előtte. Amikor megalakult a Magyar Történelmi Társulat soproni csoportja, Környei Attila lett az elnök, én voltam a titkár. A legnevesebb történészek (Glatz Ferenc, Hegyi Klára, L. Nagy Zsuzsa, Szakály Ferenc, Szűcs Jenő) támogatták előadásaikkal közösségünket. Szűcs Jenő a magyar nemzeti tudat kialakulását kutatva szembefordult a kor „ideológiai vonalát” képviselő Molnár Erikkal, és Aczél György tilalmi listájára került. Mindezt nem tudtam, amikor meghívtam Sopronba. A gesztus által keltett viharfelhőkről csak akkor értesültem, amikor összefutottam Attilával, és mondta, hogy hívták a pártbizottságra, oda siet. Sikerült elérnie, hogy a dolognak nem lett következménye, és az előadást megtarthattuk. A soproni csoport sikerének koronája az volt, amikor a társulat városunkban tartotta vándorgyűlését, és mi lehettünk a jeles rendezvény házigazdái.

1990-ben Környei Attila lett a Soproni Múzeum igazgatója. Nevéhez kötődik – sok egyéb mellett – a legújabb kori történelmi kiállítás megrendezése. Párhuzamosan a Nagycenki Múzeum igazgatását is ő végezte. Ebben a korszakában készült jelentős munkája, egy téma szerinti válogatás Széchenyi különböző műveiben előforduló fontos gondolataiból. Aki idézetet keres, munkáját nagymértékben segíti az 1991-ben (majd 1998-ban ismét) megjelent könyv.

Ha egyetlen jellegzetes képet kellene rajzolnom róla, az egy mozgásban lévő Attila lenne, aki jellegzetes ballonkabátjában, tarisznyájával siet valahonnan valahova. Ha találkoztunk az úton, mindig mondott valami fontosat kutatásairól, a családjáról, néha a testi bajokról is. Amúgy ezekkel mindig bevonult lelke belső szobájába, mert egyedül akart megküzdeni velük.

Váratlanul távozott közülünk. Számos díjjal elismert életművet hagyott maga után, de élete torzó maradt. Vette a kabátját, tarisznyáját, és elsietett Nagycenk annyi tragédiát megélt platánjai alatt az örökkévalóságba. „...Lelkünk, mint fehér kendő leng utána.”

SOPRONI KÖNYVESPOLC

MOLNÁR LÁSZLÓ

Buda Attila: Három
bányászgeneráció válogatott
iratai és emlékezései
Dobsinától Brennbergbányáig
I–III. Zalaegerszeg, 2009.

A három kötet csaknem 1300 oldalával (430 p.; + 400 p.; + 456 p.) valószínűleg a folyóiratunk könyvespolc rovatában ismertetésre került egyik leghosszabb mű. A Breuer – Buda család dokumentumainak részletei közgyűjteményekben található, a család egyes tagjairól külön kiadványok, cikkek is megjelentek, de a jelen három kötet – a korábbiaktól eltérő – másfajta megközelítést választott. Voltaképpen három forrás-sorozat vezetett a művek megírásához.

Buda Attila gimnazista korában egy bőröndnyi kéziratos hagyatékot kapott nagyanyjától, özv. Breuer Györgyné, Masznák Jankától. A mintegy 2200 db rendezetlen, az 1900–1950 közötti éveket átölelő anyag tartalma: levelek, iratok, képes levelezőlapok családtagoktól, barátoktól, ismerősöktől; Sopron város társadalmi, tudományos, művészeti életével kapcsolatos értesítések, meghívók; a brennbergi bányászattal foglalkozó helyi és technikatörténeti érdekességű írások; periratok, melyek 1945 első hónapjaiban Sopronkőhidán keletkeztek. A szerző fiatal éveiben könyvtárosi tanulmányokat folytatott és művelődéstörténeti hivatásában találta meg élete célját. Ezen hajlama vezette arra, hogy a nagyanyai hagyatékot negyven éven át gondosan megőrizte.

Édesapja, Buda Ernő 2005. február 8-i halála után a nagykanizsai lakás pincéjében egy faládára leltek, amelyben a munkásságával kapcsolatos iratok és könyvek mellett egy, a gyermekei által sem ismert dokumentum-gyűjtemény látott napvilágot. A nagyszülőktől örökölt hivatalos levelek, iratok iskoláikról, munkahelyi előmenetelük-ről, rokoni kapcsolataikról és a betöltött hivatali állásukon túli érdeklődésükről számolnak be. Előkerültek selmezbányai középfokú és főiskolai indexek. Az elődök külföldi tanulmányútjai híradásai, beszámolói is részei az anyagnak. Családi levelezés jellemezte a kiterjedt – mintegy harminc főnyi – rokonságot, akik távol élve is különös szeretettel és érdeklődéssel fordultak egymás felé. Az iratok és levelek őszintén festik le a hazánk történelmében jelentkezett, egymással merőben ellentétes kül- és belpolitikai változásokat. Érzékeltesen mutatják be azt a bizonytalanságot, amely 1945 után a tulajdonviszonyok változásában jelentkezett. A szerzőt meglepték ezek az írások, nem tudhatjuk, hogy Buda Ernő milyen szándékkal őrizte a gyűjteményt.

A kötetek összeállítója hosszas mérlegelés után úgy döntött, hogy a nagyanyjától kapott és apjától különös módon örökölt írásokat összevonja, „összefésüli” és időpontok szerint rendezi sorba. Az első két kötet elkészülte után

elhatározta, hogy a leírtakat szöveggyűjtemény közreadásával támasztja alá. A sajtószemlét 1914-gyel kezdte, amikor nagyatyja, Breuer /III/ György Krassó-Szörényből Brennbergbányára került. A szöveggyűjtemény időrendben 481 tételt tartalmaz. A kigyűjtés a Sopron megyében megjelent napilapokat dolgozta fel, az összesen 18 lapból kiemeljük a Soproni Naplót (1913–1919), a Soproni Vörös Újságot (1919), a Soproni Hírlapot (1919–1945), az Új Sopront (1945–1947) és a Sopron-megyét (1947–1950), tehát eltérő politikai felfogású lapokat.

A huszadik században a szénbányászat Magyarországon is stratégiai ágazattá vált, kiszolgáltatta a napi politikai érdekeknek. A brennbergi szénbányászat alakulása, fejlődése is szakmai és politikai hatások következménye volt, az iparág sajátosságából fakadóan jó és hibás döntések sorozata. A munkásjelölet intézmények, mint fürdőépítés, kórház és iskola létesítése, nyugdíjas házak építése, stb. hozzájárultak a bányászok nehéz életkörülményeinek javításához. A két világháború közötti időszakot pezsgő kulturális- és sportélet jellemezte. Részletes hírek jelentek meg a bányász-szerencsétlenségekről, azok áldozatairól és a hatósági vizsgálatokról. A bányászok bérköveteléseiről, munkabeszüntetésekről, a napokig tartó földalatti sztrájkokról számos újsághír található. Egyedülálló hírcsokor az 1939–1941 évekből az ország legmélyebb, 630 méteres Szent István-akna szénmezejének felkutatása és a legmodernebb tornyának és egyéb létesítményeinek leírása.

1935 júliusától kezdve több újságcikk adott hírt a Mihályiban folyó földgáz-kutatásokról. Bár Buda Ernő csak nyolc évvel később, 1943 novemberében lépett a MAORT szolgálatába, de a szerző indokoltan tartja az olajipari tevékenység Sopron megyei ismertetését. 1948 szeptemberétől a Papp Simon-per híreit, nyomozását és ítéleteit bőven ismertetik a cikkek.

A háború utáni viszonyokról a 258. számú közléstől kezdve olvashatunk. A termelési hírek mellett előtérbe kerültek a munkásmozgalom egyre élesebb harcainak. A korábbi szociáldemokrata munkásság az 1946. évi bányász-államosítás után a Kommunista Párt befolyása alá került. A két munkáspártnak a kommunisták által erőltetett egyesítése hosszú harcra került, amikor is sok szociáldemokratát zártak ki Sopronban, közöttük brennbergi bányászokat és Vajk Artúr bányászigazgatót is. A növekedő külpolitikai feszültségek miatt 1948 júliusában megkezdődött a határsáv kiépítése erdő-irtásokkal és őrtornyok építésével. Az első határsávot éppen az osztrák határ mentén építették ki.

A kötetek szerkezetének, felépítésének bemutatása után ismertetjük a legfontosabbnak ítélt személyiségek életútját az I. kötet 1–600. és a II. kötet 601–879. számú adatai alapján.

A család első ismert őse, Breuer György, Dobsinán kötött házasságot 1756-ban. Fia, György Dobsinán született 1782-ben, akinek a foglalkozása is ismert: Sajógömörben volt evangélikus kántortanító. Breuer /I/ György fia, Breuer Károly Sajógömörben született 1817-ben, életének főbb eseményeit iratok támasztják alá, róla már fénykép is készült. A pozsonyi főiskolán kultúrmérnöki oklevelet szerzett, Zólyom környékén végzett „inzsellér” tevékenységet.

Breuer Károly első házasságából született fia, Breuer /II/ György, Nagyszalontán született 1858-ban. (Buda Attila római számmal jelöli meg a

György keresztnévű családtagokat.) Breuer /II/ György a selmecbányai akadémia bányászati, gépészeti és vaskohászati szakát végezte el. Az ő tantárgyai és bizonyítványai alkotják az I. kötet bevezető 25 oldalát. A felvidéki ércbányászat kezdődő pangása miatt nem Zólyomban, hanem az erdélyi vas- és szénbányáknál keresett állást. A Krassó-Szörényben található Stájerlak-Aninát és a közeli Resicabányát a 19. század végén Magyarország legnagyobb gyárvárosai között tartották számon. Breuer /II/ György a kohók vezetője lett, így az olvasztókemencék, kokszoló kohók működtetéséről, szervezetségéről részletes leírást olvashatunk. Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesületnek alapításakor, 1892-ben rendes tagja volt, ezt selmecbányai aláírása is bizonyítja.

Breuer /II/ György az Osztrák–Magyar Államvasúti Társaság alkalmazottjaként dolgozott. Fia, Breuer /III/ György, Stájerlak-Aninán született 1887. október 10-én. Szülei evangélikus középiskolát keresve először Selmecbányára (1898), majd Sopronba (1900) küldték. Breuer /II/ György az 1912. év végén Temesvárra költözött. Az első világháború utáni erdélyi bevonulás elől családjával Magyarországra menekült és a legidősebb fiához közeli, Sopron megyei Lövöre települt, ahol 1923. október 22-én hunyt el.

Breuer /III/ György az első kötet mintegy 460 dokumentumának, levelezésének központi szereplője. Életének mozzanatai az iratokból végigkövethetők. A bemutatott iskolai bizonyítványai szerint nem volt jó tanuló. Életútját tekintve számára az iskolázás által megszerezhető előnyöknél és tekintélynél többet ért a személyes szabadsága. Az őt valóban érdeklő témák folyamatos tanulmányozása mellett a kötelezően előírt feladatokkal az elégségesnél többet nem kívánt foglalkozni. Az 1907–1908. években Düsseldorfban a Benraht gépgyárban műszaki ismeretekre tett szert. Hazatérve az Urikány-Zsilvölgyi Kőszénbányatársaság lupényi bányájánál tisztviselőként helyezkedett el. Három év elteltével, 1912. szeptember 25-én áthelyezték Brennbergbányára, végleges munkahelyére.

A Brennbergbe érkezett 25 éves fiatalember 1913. október 12-én házasságot kötött Masznák Jankával (Sopron, 1887. január 25. – Nagykanizsa, 1977. március 28.). A Masznák család Kismartonból került Sopron környékére. A fiatal pár életét három évre kettészakította az első világháború. Breuer /III/ György a 19. soproni honvéd gyalogezred szolgálatában 1915 áprilisában a Kárpátokban orosz hadifogságba került, Szibériába szállították. Első hadifogoly levelét 1915 októberében Omszkból tudta küldeni. Krasznojarszkban Gyóni Géza rövid verset írt Breuer megőrzött szibériai emlékkönyvébe. A világrengető oroszországi változások után 1918 nyarán tért vissza hazájába. Hadi cselekedetei alapján hadnaggyá léptették elő és ezüst vitézségi éremmel tüntették ki. Az 1918–1920 közötti évek nem hoztak könnyebbséget számára. A Hadtörténeti Levéltár igazolása szerint megszervezte Brennbergben a nemzetőrséget, amelyet később, átmenetileg Vörös Őrségnek hívtak. A családi egzisztencia-építés nehéz volt, de a feszültségeket részben feloldotta György és Ernő gyermekek születése.

Az 1400 fős bánya, osztályozó, szociális létesítmények ügyvitelét sikeresen irányította. Sopron város és vármegye szénellátását a bánya a legnehezebb időkben is biztosította. Fizetése a család életszínvonalának szinten tartására

legendő volt, de nem tett lehetővé tökefelhalmozást. Az egyik soproni napilap 1939. júniusi számában a város virilistái között szerepelt. Évi tízezer pengőt meghaladó jövedelemmel 63-an rendelkeztek, közöttük Breuer /III/ György 12.837 pengőt keresett.

Hivatalnoki munkája mellett a természettudományokért rajongott és minden szabad idejében Sopron környékének természet viszonyaival foglalkozott. Különös belső tűz hatására pillantott a természet titkaiba. Kiválóan ismerte a madárvilágot. A Fertő és a Hanság területén madárvártákat létesített, szorgalmas madárgyűrűző lévén afrikai és Földközi tenger környéki kutatókkal állt kapcsolatban. A hagyatékában egy hatoldalas gépelt névsor található, amely a világ különböző részein élt ornitológus ismerőseinek nevét, címét tartalmazta. Megalkította a Magyar Ornitológusok Szövetsége soproni csoportját, havonta tartott madártani előadásokat. Tanulmányai főleg az *Aquila* című lapban jelentek meg. A könyv végén 36 válogatott írásának címét és megjelenési idejét olvashatjuk. A madárvilág mellett érdekelték a halak, a rovarok és a gombák is. Elsőrangú fényképészként a Soproni Fotóklub elnöke volt. Az MTA ösztöndíjjal támogatta kutatásait. Buda Attila nyolc lexikont sorol fel, melyekben szócikként szerepel Breuer /III/ György.

Az 1938. márciusi Anschluss révén a hitleri Németország határos lett Magyarországgal. A Volksbund nyomására többen igényelték a vezetéknevük vissza-németesítését. Ellenhatásként többen kérték német vezetéknevük magyarosítását. 1939. májusában a Breuer fiúk Budára magyarosították nevüket. Mások közül a híres erdőtelepítő Muck családot említjük, a fiatalok Madasra magyarosítottak. A névváltozások kötelezően megjelentek a napilapokban, a lakosságnak – mindkét részről – sok megjegyzése volt a név-módosításokhoz.

Ismertetni kell azt a személyiséget is, aki nagy befolyást gyakorolt a családra és neve a Breuerok után leggyakrabban jelentkezik a két könyvben és a szöveggyűjteményben. Vajk Artúr 1893. március 27-én született a Selmec környéki Hodrusbányán, kiskereskedő családban. Az akadémián 1911-ben kezdett tanulmányait három évi frontszolgálat szakította meg. Harctéri tevékenységét tisztí érdemkereszt, ezüst *signum laudis*, nagy ezüst, és más kitüntetések ismerték el. 1920-tól látta el nagy szakértelemmel és szociális érzékkel a bányatelep vezetését, 1942 januárjáig volt bányagazgató. A budapesti központi igazgatósághoz való áthelyezésekor „városszerte nagy népszerűségnek örvendő” személyiségként búcsúztatta a Soproni Hírlap, fél évvel a harmadik zsidótörvény megjelenése után! Bányavezetői tevékenysége és világháborús kitüntetései alapján bizott mentesítésében, melyet egy 1944. július 25-én kelt okirat szerint meg is kapott.

Az 1944. október 15-i sikertelen magyar kiugrás után a nyilas hatalom öt és fél hónapja következett. A hatalomváltáskor Sopronban a Gestapo két személyt megölt, túszként letartóztattak 16 személyt, közöttük Breuer /III/ Györgyöt. Nyolcnapos letartóztatás után kiszabadulva október 31-én kérte nyugdíjaztatását a Köszénbánya Rt-től. Egy hét múlva lefoglalták brennbergi lakását. Szálasi Ferenc november 22-én Sopronba települt és a brennbergi orvos lakását foglalta el. A Breuer család házába Lutz Gizella, Szálasi menyasszonya költözött, az egyetlen brennbergi „bombabiztosnak” mondott óvóhely szomszédságába.

Vajk Artúr felismerte, hogy nyári mentesítése a nyilas uralom alatt mit sem ér. Visszajött Brennbergbe, ahol Pénzes Pál bányamunkás kezdetben a rokonainál, Szilsárkányban, majd Brennbergben bujtatta el. Vajk rejtegetését, élelemmel való ellátását Breuer György szervezte meg. Hasonlóan elősegítette Füredi Oszkár (1890–1978) neves soproni építész rejtőzködését, aki a harmincas években Brennbergben templomot, iskolát és lakóépületeket tervezett.

1945. január 13-án nyilas nyomozók durva erőszak alkalmazásával letartóztatták Breuer /III/ Györgyöt és feleségét. Kihallgatásuk után, február 5-én öt társukkal együtt Sopronkőhidára szállították őket. A II. kötetben hetven oldalon olvashatók a kihallgatások jegyzőkönyvei, a vádlottak feljegyzései, az ügyvédjeikhez írt beszámolóik, védekező irataik. Breuer esetét súlyosbította, hogy lefoglalt lakásában elrejtett vadászfegyvereket találtak. A maga mentségére természetesen minden eszközt felhasznált, amikkel másoknak nem árthatott. Breuert és társait március 30-án engedték szabadon, egy nappal az orosz csapatok soproni bevonulása előtt.

Vajk Artúr és Breuer /III/ György április elején elfoglalták volt helyüket a brennbergi bányai igazgatóságon. A szén folyamatos termelését, Sopronba szállítását nagy nehézségek között oldották meg. A bányák államosítása éveiben, a munkásmozgalom felerősödése idején a korábbi vezetők helyzete egyre nehezebbé vált. Az Államosított Szénbányák Rt. Vajk Artúrt 1948 márciusában Budapestre vezényelte és a Szénbányászati Ipari Laboratórium szervezésével bízta meg, amelyből évek múltán a Bányászati Kutató Intézet fejlődött ki. Vajk a technológiai osztályt irányította, 1966. március 17-én hunyt el.

Breuer /III/ Györgyöt 1948. március 1-jén nyugdíjazták, brennbergi lakását a vállalat május 5-én felmondta, nevével soproni rokonaikhoz, majd Ernő fiához Nagykanizsára költöztek. Nyugdíját 1952 februárjában 700 forintra csökkentették, ezért ismét dolgozni kényszerült. A Bányászati Kutató Intézet nagykanizsai laboratóriumába történő elhelyezkedését Vajk Artúr segítette elő. Breuer 1955. június 11-én hunyt el. Özvegye, Masznák Janka húsz évvel élte túl. Mindvégig megmaradt benne a család sorsa és a világ iránti érdeklődés. Ennek köszönhető az unokájára hagyott hatalmas dokumentum-, irat- és levélgűjtemény.

Buda György és Buda Ernő brennbergi elemi és soproni középiskoláik elvégzése után a soproni egyetem erdész illetve bányász karára iratkoztak. György a repülőtishti pálya presztizsének hatására pályázott és felvételt nyert a kassai akadémiára, 1942. december 6-án repülő hadnaggyá avatták. Ernő 1943. október 13-án bányamérnöki oklevelet szerzett és a MAORT-nál helyezkedett el. Életük különös történetét nem ezen könyvek tárgyalják, csak fiatalkori levelezésük néhány példánya olvasható itt.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a dokumentum-kötetek és a szöveg-gűjtemény nem tartja be a korábbi tabukat, nem kerüli el az ellentétes politikai nézeteket, azt illusztrálja, hogyan lehetett együtt élni velük. Az íráskor a nagybetűs históriának személyes történelemmé válásáról szólnak!

A szerző, Buda Attila – Buda Ernő fia – irodalomtörténész, könyvtáros. Zalaegerszegen született 1953-ban. 1983-tól a BKE Központi Könyvtárban dolgozott, 1993-tól az ELTE Toldy Ferenc könyvtárának vezetője. Fő művei

személyi és intézményi bibliográfiák. Az utolsó tíz évben megjelentek tőle: A Nyugat Kiadó története (2000); Könyvtári ismeretek kiegészítője (2000); Magyar irodalmi repertórium (2003–2005). Jelen kiadványával az volt a célja, hogy a soproni és brennbergi helyi viszonyok részesei sok új körülményt, összefüggést ismerjenek meg. Elismerés illeti Tóth Jánost, a lektoráló múzeumigazgatót és Szilágyi Terézt, a számítógépes gondozást végző titkárságvezetőt.

E SZÁMUNK SZERZŐI

- Baranyai Lenke középiskolai tanár, Sopron, Vasvári Pál u. 3.
Dominkovits Péter főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Pf. 82
Hárs József helytörténész, Sopron, Deák tér 21/23.
Hegedűs Elemér ny. honvéd alezredes, 9400 Sopron, Csengery u. 85.
Kocsis István középiskolai tanár, 9400 Sopron, Torkos u. 7.
Molnár László ny. múzeumigazgató, Sopron, Fő tér 7.
Németh Kálmán ny. műszaki igazgató, 9400 Sopron, Liget u. 16.
Tömördi Máté okleveles vegyészmérnök, 9400 Sopron, Alsólőver u. 27/b.
Turbuly Éva levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Pf. 82